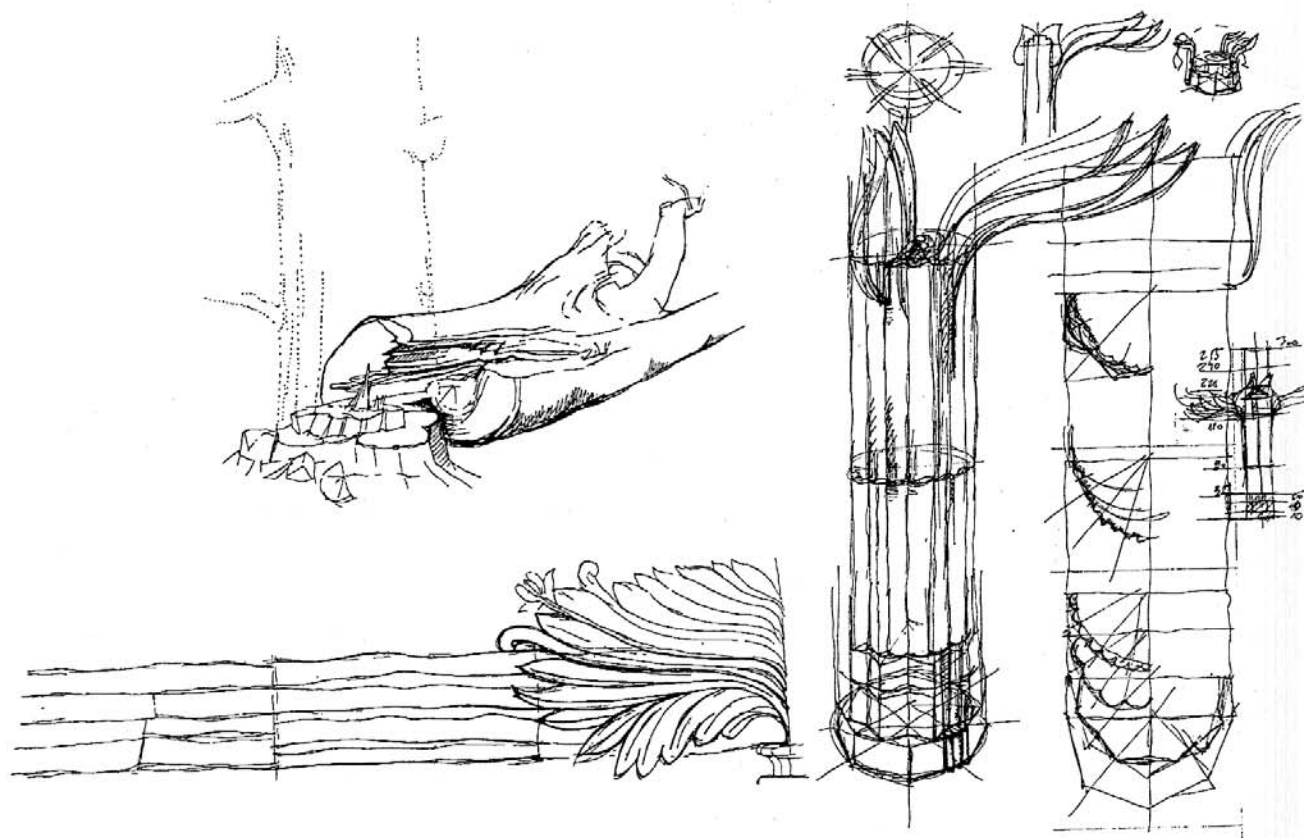

A tartalomból: Makovecz Imre
 Fejgyenyij Barabanov,
 Tordai Káldor, Huszka József,
 Ekler Dersző, Kőszeghy Attila,
 Szege György, Rudolf Steiner,
 Madas László, Páldi Eszter,
 J. R. R. Tolkien, Kampis Miklós írásai
 Kós Károly levele. Ríportok, előadások,
 levelek, hírek, nyilatkozatok, ismertetések.

ORSZÁG ÉPÍTŐ 90/1

KOS
KÁROLY
EGYESÜLES

A 42-57. és 60-61. oldalon az Egyesülés építészeinek közelmúltban készült terveiből válogattunk.

Részletesebb bemutatásukra folyamatosan kerül sor.

A szám grafikai anyagát Blazsek Gyöngyvér vázlataiból állítottuk össze.

Az 1990/2. szám fő témája Pilis - Esztergom - Visegrád,

az 1990/3. számot a Pécs Csoport tagjai szerkesztik.

Észrevételeiket, véleményeket, közlésre szánt anyagot örömmel fogadunk a kiadó címén.

ORSZÁG ÉPÍTŐ 90/1

2	1989 NOVEMBER	Makovecz Imre
4	Avantgard művészet és keresztény lét a mai Oroszországban	Jevgenyij Barabanov
9	A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS nyilatkozata	
12	Riport Bodonyi Csabával	
20	Faluház, Zalaszentlászló	
22	Keresztény kupolák	Tordai Zádor
28	Az istenfia	Huszka József
31	Kupolák és tornyok	Kőszeghy Attila
32	Kőszeghy Attila kiállításához	Ekler Dezső
36	1956 / 301 Emlékezés és művészet	Szegő György
40	Gondolatok az Emlékműről és az emlékhelyről	Kampis Miklós
42	Szellemi élet, jogrend, gazdaság	Rudolf Steiner
50	Viszonyom a természethez	Madas László
54	Kertész-mérnökök levele a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉSHEZ	
55	Őrzői legyünk a fáknak	Páldy Eszter
58	Ainulindale	J. R. R. Tolkien
60	A Kós Károly Szabadiskola	Kampis Miklós
64	Kós Károly levele Bábolnay Józsefhez	

ORSZÁGÉPÍTŐ. A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként.

Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György út 21.

Felelős Kiadó: Kampis Miklós

Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, 1075. Budapest, Rumbach S. u. 15.

Szerkesztő: Ekler Dezső és Gerle János

Képszerkesztés: PROFIL Mérnöki Iroda, szerkesztő: Deák László

E szám munkatársai: Borza Endre, Ekler Ágnes, Ertsei Attila,

Kovács József Gábor, Nagy Ágnes

Gondozza az EGRSZEG Kiadói Kft., 8900 Zalaegerszeg, Landerhegyi út 21.

Készült a Zalai Nyomdában 90 1759 o. Felelős vezető: Galla József igazgató.

Előfizethető az EGRSZEG Kiadói Kft.-nél.

ISSN 0866-0069

**KÁROLY
KÓS
EGYESÜLÉS**

1989 November

A keleti és a nyugati haditársadalmakban egyre többet beszélnek a környezetvédelemről, és kétségtelenül egyre többet is tesznek a levegő, a folyók tisztaságáért. El kell ismerni, hogy a természetet egyre inkább védik az ipar ártalmaitól. Azt is látni kell azonban, hogy az erőegyensúlyon, az ellenséges hadigazdálkodások egyensúlyának elvén nem akarnak és talán nem is tudnak változtatni. A haditársadalmak információrendszerre, irányítási technológiájára, azok terjeszkedésére, öntörvényű, megsemmisítésre orientált szisztéma, eszközrendszer és szervezőerő képét mutatja. Ezek a rendszerek, ma már világosan látjuk, felszámolják a nemzeti társadalmakat, a vallást és művészetet a szórakoztató iparba tagozzák, a tudományt célra állított szellemi szolgáltatási tevékenységgé minősítik. A Föld felvonulási tereppé változik stratégiáik kezében, a nemzeti társadalmak a hadiipar próbapályái, ahol a mesterségesen szított lokális háborúk a fegyverrendszerek kipróbálására valók, s ahol az emberanyag, úgy is mint kísérleti alany, megfigyelhető a fegyvermozgások, a veszteségek, s azok kiszámíthatóságának tükrében, s mindez egyben alkalmas arra, hogy a nemzeti, individuális, ú.n. történelmi társadalom és kultúra felszámolható legyen.

Az erőegyensúly módszere, melyet állítólag Churchill talált ki, a világot átforgatta, a XX. századi angolszász pénzarisztokrácia hallatlan sikerét hozta a Föld szinte minden táján. A Földön mindenki angolul tanul, angolul énekel és hamburgert eszik. Elemi egészségügyi követelménynek tűnik az élelmiszerek légmentes csomagolása, a zárt légtechnikával épülő nagy szállodák, metrók, a felemelkedés velejárója az autópályák hálózata, az automatizált légikikötők, a gyorsan és jól mozgósított hétfélgék, a lakókocsok ideiglenes városai tavak és erdők mellett, a félautomata csirkenevelés és csirkefeldolgozó gyár, a kórházautomaták és kórház-kombinátok, a komplex nevelési központok, a lakótelepek, az egyre hatalmasabb városok rendszere és így tovább.

Az „erőegyensúly” alatt a pénz nagyon jól érzi magát. Egy pénz van természetesen, a pénzárak között a legjobb, a dollár. A dollár t. i. azért is a legjobb áru, mert azt az információt tartalmazza, amelyet egyetlen más pénz sem, hogy magánvalóként lép fel a többivel szemben. A többi csak annyiban és annyira érték, amennyiben a dollárhoz viszonyul. Ez a magánvaló azonos azzal a bizonyos magánvalóval, akit valaha az Istennek képzeltünk, aki mindenható, és kormányozza a Világot.

Azt az Istent személyes Istennek tanították a bölcsek, de működését nem tudták az embereknek megmutatni, egyetlen titokzatos kulcsot adtak hozzá: az „ismerd meg magad” homályos gondolatát. Ez a tanács lehet, hogy nem máson bukkott meg, mint azon, hogy minden embernek meg kell halnia, úgy tűnt, nincs elég idő ehhez az ismerethez.

Most a személyes Isten helyett a személytelen Intelligencia, az Arany tartja fenn és kormányozza a világot, erőegyensúlyban, mint önmaga és önmaga ellentéte.

Hogyan viszonyul a haditársadalmak formájában működő és terjeszkedő pénz világa az iparhoz, az agrárkultúrához, a növényekhez, a rovarokhoz, az állatokhoz, az emberhez, a földhöz?

Használja. Talán ez a legjobb szó. De mit és hogyan használ valamit az, ami nem személyes, de intelligens. Egyáltalán, mennyire lehet érthető ez a szópár: személytelen intelligencia?

És ez a valami, vagy valaki mire és mivé használja el környezetét?

Mire és mivé használja el az embert?

A válasz egyszerű és világos lehetne, ha reális, személyünkhöz reálisan kötött ismereteink lennének arról, hogy mit mond a sok százezer éves emberiség-folyam önmagáról és a világról.

Ha lenne történelmi, időbeli látásunk.

Be kell vallanunk azonban, hogy már nincs. Az emlékeztetéstől éppen az erőegyensúly világa gondoskodott.

Felejteti és átlátni helyzetünket kétszeresen is nehéz. És végül ki, vagy mi az, amiről beszélünk, ki az, aki jóléti, fogyasztói társadalmat szervező körünk a mi energiáinkkal, a mi munkánkkal; ki az, aki a munkáért csak megnevezi, de intim számokkal, mondjuk gyermekünk adataival teleírt kártyával ad csak pénzt a kezünkbe, ha titkos utcai oltáraihoz, a pénzautomatákhoz járunk? Ki az, aki kölcsönt ad, ki az, aki hallgatólagos titoktartást követel tőlünk, hogy ne tudjuk, mennyi a barátunk jövedelme? Ki az, aki megszabja a kocsimárkát és lövegszámat, hogy ne lépünk túl és ne becsüljük alá értékünket, melyet ő szab meg finom skálán?

Mi az, ami számot ad személyünknek; mi az, ami az eszmék szabad áramlásáról beszél, s nekünk az elhallgatottakból, a csöndből kell a híreket kihallani, mert a beszéd, a régi „lge” szemfedő csupán, amivel kiszámított sorsunk roncsait takargatja, s egyben hozzá szoktat, hogy a Szó nem a kezdet, az eredet forrása, hanem irizáló tárgy, eszköz, melynek valóságot csak a szöveggörnyezet ad egy folyamatban; melynek pillanatnyi értéket csak aktualizása ad, s ahogy tegnap az ellenkezője volt igaz, holnap akár a feledésbe is merülhet.

Ő az, aki az építészetből fogyóeszközt csinál, az otthon nem hely, mely tartós értéket hordoz, hanem a hatalom szociális gesztusa vagy a státusz változó és relatív kifejeződése. Sorolhatnánk, hiszen minden ilyen alakul, minden átértékelődik, de minden általa-

kulásra jellemző, hogy egy nehezen meghatározható centrum felé mutat.

A városok közepét foglalja el, a közepét mindennek. Este kiürül, de a hatalmas és látszatra üres központokat mégse érezzük üresnek, ahogyan a nappal nagy forgalmú utakat se érezzük üresnek éjjel. Az ásitó ürességben érezzük az ottmaradt tartalmat, a sebességet, mert az éjszakai üres utakon óvatosan, félelemmel megyünk át. Igen, érezzük a halálos sebesség jelenlétét, amint áll az úton, jelen van.

A néptelen bankházak, pártházak éjszaka árulják el igazán, ki vagy mi van bennük nappal. A személytelen jelenlét, mondhatnánk a rém az, amit érzünk bennük.

Észrevétlenül alakulunk át a nagy erőegyensúly Living Theater - jében a nagy Rendező Messiási ambíciói alatt, mert a Nagy Személytelen maga a szó, a talaj, a környezet, belőlünk él, így könnyű önmagunkra ismerni benne s elfogadni, hiszen nincs személy, kitől meg kellene szabadulnunk, ő az Objektív Valóság, a Történelmi Szükségesség maga.

Új, ismeretlen természettel állunk szemben, aki rejtezik előlünk, belénk építi finom érrendszerét, belőlünk építi hibátlan, vonzó alakját; felé fordulunk, míg bennünk s hátunk megett ott áll, felejtve önmagát, saját természetünk, egész emberi fejlődésünk korszakos átalakulásainak alakjai, az élő és „holt” világ, elfeledve, megváltoztatlanul.

Nekem ellenségem a Személytelen Intelligencia. Ellenségem minden szolgája. Félem, látom a Rockefeller Center - t a csákós táncoló lányokkal, nappal is vibráló színes reflektoraival, musical-jével, s a közvetlenül mellette alvó homeless-sel együtt, s látom, értem Sztálin dolgozószobáját, melyről soha nem tudtuk meg, hogy hol van, még úgy se, hogy olvastuk Dilas könyvét Sztálinról.

Itt az ősz, várjuk a tartós életet adó esőket. De már nem tudjuk, nem lesz-e savas. Nem iszunk forrásból, leplombált vizet iszik a falusi csecsemő, mert ő még nem bírja a szennyes ivóvizet. A szemetet kihányjuk az út szélére, a ház előtt túl nagyra nőtt fát kivágjuk, mert „elveszi a napot”, törpefát ültetünk, hogy ne kelljen létráról almaszedővel szedni az amúgy is túl sok gyümölcsöt, s a paradicsom törpealmafa méretre nő, hogy sok paradicsomot teremjen. A kenyér, az élet mértéke gyárban készül, csak lágyan jó, az viszont egészségtelen.

Hogy ki, vagy mi a személytelen intelligencia, ne kérdezzük. De hogy kik a szolgálói, azt igenis ismerjük fel, és ismerjük fel azt is, hogy bennünk, bennünk /! mikor és hol telepszik meg, mikor és hogyan változtat emberből kobolddó.

Az új „természet” világa, melyet a személytelenség épít belőlünk, csak addig él, ameddig van természet. A természetet a személytelen intelligencia „fekete lyuk”-ként használja. Elhítteli velünk, hogy vannak „kiválasztottjai”, aminek csupán az a tartalma, hogy a többség „természeti lény”, hogy „tisztátalan”, hogy „tömeg”, akiről mint afféle háziállatról gondoskodnia

is kell, tömeges lakásépítés, tömegtájékoztató, tömegsport formájában.

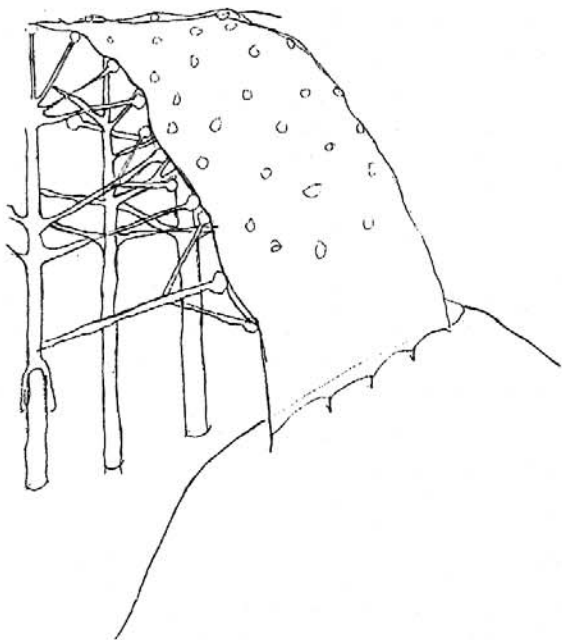
Célja, hogy leépülésünket természetesnek tartsuk, s a fekete lyukba zuhanásunkat lassítva jótévedőnek érezzük őt és szolgáit.

Érzelemtől mentesen látja erőfeszítéseinket, hogy mintegy álomba merülve emlékezni szeretnénk eredetünkre, erőnkre, szépségünkre, az első Ádámra, az Édenre.

Ősz van. A kontinens belsejében új nap készül feljönni. Az elnyomottak, a kisemmizettek, az állati sorba taszítottak napja.

Ebben bízom.

Makovecz Imre (1935) Ybl- és Kossuth - díjas építész, a MAKONA Építész Iroda elnöke.

Avantgard művészet és keresztény lét a mai Oroszországban

I.

Peresztrojka és glasznoszty - ez a két szó szimbolizálja azt, ami ma Oroszországban végbemegy.

Ez a két fogalom nagyon pontosan leírja az új, mindenkit meglepő folyamatok különféle erővonalainak egymáshoz való viszonyát. A peresztrojka fogalma többértelmű: jelenti a pártapparátus leépülését, de jelenti az új politikai kezdeményezéseket, a gazdaságban bekövetkező változásokat, a társadalmi élet demokratizálását és - különösen fontos - a kultúra felszabadítását.

A peresztrojka eszköze és biztosítéka a glasznoszty, vagyis az időszerű kérdések nyílt megvitatásának, bírálat gyakorlásának és a személyes vélemény szabad nyilvánításának lehetősége.

Fontos persze megemlíteni, hogy a peresztrojka ideológusai által meghirdetett demokratizálás még nem demokrácia, a liberalizálás még nem biztosítja a személyiség sérthetetlenségét, a glasznoszty még nem jelenti az információ szabadságát és a másképp gondolkodók eszméinek a nyilvánosságához való jogát.

II.

Nem a peresztrojkáról fogok itt beszélni. Arról kell beszélnem, amit a peresztrojka nyilvánvalóvá tett mindazok számára, akik korábban semmit sem láttak, vagy nem akartak látni.

Ha megkísérlem, hogy áttekintést adjak mindarról, ami valamennyi szovjet hírközítő eszköz révén napvilágra kerül, az élet egyetlen olyan területére sem bukkanhatok, amely mentes volna a súlyos, gyógyíthatatlan betegségtől, amely legjózanabb reményeinket is csírájában fojtja meg.

Nemcsak a múlttól van szó. Az új kezdeményezések ma is elmerülnek a széles tömegek csendes passzivitásában, a közönyben, a változásoktól való félelemben. Ezen az egykori és mai jelenségen gondolkodva ahhoz a szörnyű felismeréshez jutunk, hogy mindannak, ami országunkban történt, egy antropológiai katasztrófa az alapja. / Antropológiáról nem természettudományos, hanem filozófiai értelemben beszélek. / Mi történt hát valójában?

Három lényeges szempontot kell kiemelni: a történelmit, a lélektanit és a filozófiai.

1. Kezdjük a történelemmel: az a társadalmi kísérlet, ami az 1917-es forradalommal kezdődött, mindenfajta hagyományos értékkel és életformával való teljes szakítást jelentett. A lakosság egésze elvesztette a magán-

tulajdont, a szövetkezetesítés révén a paraszti munka megváltoztatta értelmét, a vasfüggöny eltakarta a nyugati világ látványát, a nagy terror az emberi élet értékét megszüntette, a párt és az állam uralma a kultúra, a hírközlés, a politika, a tudomány és a művészetek felett hosszú időre kioltotta annak minden lehetőségét, hogy eltérő utakat keressünk és járjunk.

2. A lélektan nyelvén ennek a kísérletnek a lényegét úgy lehetne meghatározni: a személyiség teljes megszüntetése. Ez elszakítás a bizánci-európai kultúra örökségétől és az azokhoz tartozó ősi képzetek valószínűsítésétől, amelyek évszázadokon át meghatározták a személy, a család, az emberi kapcsolatok, az etikai értékrend, a társadalmi tájékozódás és magatartásnormák szerkezetét. Ez a személyiségkioltás / ami a frusztrációnál súlyosabb lélektani kategória; frusztráció, ha egy gyermektől elveszünk a kedvenc játékát; a személyiségkioltásnak az felel meg, ha mindenfajta játékos lehetőségétől megfosztjuk / szétrombolta az orosz kereszténység ezer éve alatt kialakult közös képzeteket, az Atya / Isten /, az Anya / egyház /, a Fiú és a testvér egyaránt elvesztette eredeti értelmét. Az Atyát a nép vezérével, az Anyát a kommunista párttal, a testvért az osztálytal - / később ideológiai harcban vállalt szolidaritással / helyettesítették.

A képek tartalmának állandó változása / a sztálinizmus kialakulása, majd a desztalinizáció idején / végképp szétrombolta azt, amit Erikson amerikai lélekgyógyász „ősi, eredendő bizalomnak” nevez. A társadalomlélektan területét éretlen példaképek uralták el, jellemzői a kialakulatlan öntudat, a felelősségtől való félelem, az állam mindenhatósága ellen elkövetett személyes bűn tudata, az etika felcserélése erkölcsi prédikációkkal, hiszékenységgel és az azzal együttjáró közöny, mely folytonosan kielégülési pótlékokat hajszol.

3. Ha a társadalmi kísérlet következményeit filozófiai, mégpedig kultúrfilozófiai oldalról vizsgáljuk, nyilvánvaló lesz, hogy a társadalomlélektani változásokkal párhuzamosan a gondolkodás szerkezetében is pusztulásnak kellett bekövetkeznie. A gondolkodás és a lét elvesztették eredendő kapcsolatukat: a gondolkodás, mely a lét eredete és értelme után kutat, egzisztenciális veszéllyé vált. A gondolkodás részterületekre és különösen a célszerűség keretei közé kényszerült visszahúzódn.

Ennek következtében eltűnt az a közeg is, amelyben a gondolkodás vagy erkölcsi tett nemcsak az egyén, hanem a közösség számára is jelentéssel bír. Ezt a közeget elfoglalta a mindenható ideológia, amely önnön nyelvét rákényszerítette mindenkinek a gondolkodására és beszédére.

Fontos, hogy az ideológia nem valami, amiben lehet „hinni”, vagy „nem hinni”, hanem kötelező élettér, amelynek, tetszik, vagy nem tetszik, minden élet ki van szolgáltatva. Belekerülve ebbe az élettérbe - és ez a gyermeknevelés egész rendszerével a gyermekkorotól elkerülhetetlen - a gondolkodás minden értelmét el-

veszti. Az ideológia „gondolkodik” helyettünk és kialakítja - nélkülünk - legyőzhetetlen ellentét-párjait: „mi” és „ők”, „saját” és „idegen”, ortodoxia és eretnekesség, az egyedül igaz tanítás és a tévút. A szavak jelentését az határozza meg, hogy az ideológia „igaz” vagy „hamis” tartalmat tulajdonít nekik / az igazi demokrácia, az igazi szabadság stb. / Az ideológiai valóság nyelve felügyelet alatt álló, közös tolvajnyelv. Ebben a nyelvben a jelentést a jelző hordozza. A nyelv a hatalom egyéb megnyilvánulásainak rendszerével egygyeolvad. Ezen a módon egy tetszés szerinti szöveg előállítás és terjesztése az államhatalom realizálásának eszköze, az egyéni tudat azonosítása a tömeg „húsával és vérével”. A gondolkodás ezt az azonosítást természetesen zavarná, a következetes gondolkodás az ideológia nyelv- természetét lerombolná, az egyént vagy a bűntudat és félelem szakadékába, vagy az ellenállás pózába juttatja. Mindkét eset a személy és az állam tragikus összeütközéséhez vezet, ezért veszélyes és felesleges az önálló gondolkodás, ezért lép a helyére a ravaszság, az ésszerűség és a gyakorlatias önzés.

Ezek a legjellemzőbb jegyei annak, amit antropológiai katasztrófának neveztem. Nem nehéz belátni, hogy itt nemcsak gazdasági vagy csak jogi vagy csak lelki problémáról van szó, hanem olyan összetett kérdésről, amely a lét egészére kiterjed.

III.

Abban a pillanatban, mihelyt lételméleti kérdésről van szó, jogosulttá válik megvizsgálni, milyen szerepet játszott az egyház ebben a folyamatban? Az orosz ortodox egyház egyike volt a legelső intézményeknek, melyeket teljes megsemmisítésre, azaz hivatalosan: „elhalásra” ítélték. Papok tízezrei szenvedtek mártíriumot, hívők százezrei üldöztetést és elnyomást.

A második világháború előtt csak néhány templom működött, minden szellemi tanintézményt, kolostort, egyházi kiadót, könyvtárat, missziószervezetet felszámoltak. A helyzet csak akkor változott, amikor a második világháború alatt Sztálin az egyházak hazafias magatartását ki tudta használni. A moszkvai pátriárkátus sok templomot kapott vissza, megnyitottak egyházi iskolákat, a kiadók újra működhetek. De sem a háború alatt, sem később nem változhatott meg az egyház státusza: a templomok a „vallási kultusz intézményei” maradtak, a missziós tevékenység, a vallásos nevelés, felvilágosítás, teológiai munka, a szociális gondoskodás továbbra is tiltott volt.

Sajnálatos módon a vallásos nevelés és a teológiai válaszok hiánya miatt az istentisztelet maga is a természetes vallási igények kielégítésének területére szűkölt, amit sok nemkeresztény vallásban is megtalálhatunk, hogy a születés és a halál, az egészség és a betegség, a szerencse és a nyomor, a halál utáni megváltás titkai felé fordulnak. Emellett arra is fontos rámutatni, hogy az orosz ortodox egyházat túlnyomórészt 60-70 éves öregasszonyok gyűlekezete jelenti,

akik a komszomolista lelkesedés, az elkeseredett válaszellenes propaganda, templomok bedeszkázása és lerombolása korszakában nőttek fel. Az orosz ortodox egyház támasza és életének mindennapi formálója tehát az a népcsoport, mely az egyház funkciói közül kizárólag az istentisztelet felé fordul.

A kereszténység lényege az effajta „természetvalóság” elől rejtve marad, helyette a haszonelvű, mágikus tudat, a szigorú és következetesen betartott „ortodox” ideológia jelenik meg, amely a középkori feudális világképben, a bizánci kanonikus jogban és a liturgikus konzervativizmusban gyökerezik. A templombajáró fiatalok és értelmiségiek is átveszik ezt az elképzelést a kétségbevonhatatlan „valóságról”. Sokuk pedig, akik ettől a „valóságtól” elfordultak, súlyos üldöztetést szenvedtek el állami szervek részéről.

IV.

Jelent-e az ortodox egyház kiutat abból a helyzetből, amit az antropológiai katasztrófa előidézett? A válasz: igen és nem.

Igen - mert az ortodox egyház liturgiája a hívőknek visszaadja az Atya és az Anya, a testvéri közösség és a mindezek alapjául szolgáló értelem, cél és remény hagyományos és közös képzetét, és ezáltal szembe-segez valamit az elárvultság lelkiállapotával.

Igen - mert az egyház segít az embernek az emberi élet abszolút értékét megérteni, hogy önmagára úgy tekinthessen, mint aki az örökkévalósággal áll szemben.

Nem - mert az alapvető értékek helyreállításának folyamata a teológiai válaszadás körén kívül zajlik, és nem a mai időknek megfelelő nyelven fejezi ki magát, ezért a tudat és a lélek katasztrófális némaságát nem tudja legyőzni.

Nem - mert a középkori realizmus, mely az ortodox vallási tudat felett uralkodik, nincs abban a helyzetben, hogy áttörje a mágiát és a természetvallást, amelyek kétségtelenül ideológiai elszigeteltséghez, változástól való irtózáshoz, vallásos önhittséghez vezetnek.

V.

A fenti igenek és nemek vezetnek tulajdonképpen témánkhoz. Bevezetésképpen kellett volna felhívnom a figyelmet arra, hogy a címben szereplő „és” az „avantgard művészet” és a „keresztény lét” között arra a félreértésre okot ne adjon, mintha én az emberiség vagy a világ művészet által történő megváltásának romantikus eszméjét taglalnám. És különösen nem az avantgard és posztavantgard művészet által.

Néha azonban mégis a művészet a legalkalmasabb arra, hogy egy kérdést átvilágítson. Ma például joggal beszélhetünk az „ikonok teológiájáról” annak az egykori küzdelemnek a révén, melyet ikonok támogatói és ellenfelei vívtak egymással.

A mai avantgard és posztavantgard természetesen nem ilyen kérdéseket állít fel. A hagyományhoz és a teológiához való viszonya provokatív és tagadó / ahhoz a tagadáshoz hasonlóan, melyet az egyházatyák közül Dionysios Areopagita fejez ki a legtisztábban azt állítva, hogy Istenről csak tagadás lehetséges: nem teremtett, nem véges, fel nem fogható /, de éppen ezáltal jeleníti meg az emberi lét problematikáját.

Természetesen én az orosz helyzetre gondolok. Oroszországban az avantgard művészetnél radikálisabban senki sem tette fel az antropológiai azonosság kérdését, sem az irodalom, sem a filozófia, sem a lélektan, sem a színház, sem a képzőművészetek.

Mit jelent itt radikálisnak lenni?

Túl lenni a „kész világon”, túl lenni annak határán, ami önmagában való, mint a tárgyakat fizikailag megváltoztathatatlanul jellemző tulajdonságok. Ez a radikalizmus található meg az evangéliumokban, a názáreti Jézus beszédeiben, aki számára nincs kitüntetett hely térben és időben, ami az embert „önmagától” Istenhez vezethetné: sem társadalmi rang, sem tudás, sem nemzeti hovatartozás, sem ortodox magatartás, szent hely vagy hivatal. Semmi a „kész világból”.

Ezt a radikalizmust fedezhetjük fel az orosz jurodivij - a szent Őrítők - mozgalmában, melynek tagjai minden szabályt és rendet felrúgva vették maguknak a bátorságot, hogy az igazságot a világ hatalmasságainak szemébe vágják, hogy kompromisszumok nélkül éljenek, hogy minden szót és tekintélyt kétségbe vonjanak.

Az avantgard művészet / ne keverjük össze a modern művészet sokrétű fogalmával / radikalizmusa abban áll, hogy világossá teszi a határt művészet és nemművészet között. Vagyis nem „új formákról” vagy „stílusokról”, hanem a művészet mibenlétéről van szó.

Ebben mutatkozik meg az avantgard művészet és gondolkodás Siva-természete - egyidejűleg rombolás és újrateherelés: rombol, hogy újat teremthessen és újat terem, hogy rombolhasson.

Az avantgard művészet mindig a határon létezik, a „kész világ”, az ideológia azaz az egyetlen igaz tanítás határának túloldalán. Mert fáradhatatlanul az alkotótevékenységre ösztönöz.

Ezt a művészetet nem lehet „szeretni” vagy „nem szeretni”, ez a művészet „önmaga útjának követésére” szólít fel, hogy az ember maga is alkotóvá váljék, vállalja a megszokott korlátok átlépésének kockázatát, hogy a valóság - és nemcsak annak mása - életünk részévé lehessen.

Ez a művészet nem egy új világgal ajándékozik meg, ellenkezőleg, kirántja a talajt a lábunk alól. A valóság világát, melyben minden kérdéses, magunknak kell felépítenünk. Azt jelenti ez: az egyetlenről, ami után kutatunk, amit magunk akarunk újrateherelni: az életről és az élőről van szó.

Az élő a változásban jelenik meg. Más - eleven - legyen a költő száva, a festő képe, a szobrász alkotása.

VI.

A moszkvai művészet nem avantgard a szó szoros értelmében. Az avantgard sokrétű fogalom, és sok művész van ma, akik a tudat posztmodern átalakításának szerepét és jelentőségét többé-kevésbé megértik. A moszkvai avantgard művészet három fő korszakot hagyott maga mögött. Az első / 50-es és 60-as évek / a mimezis addig uralkodó hagyományának a „tisza művészet” és a metafizika eszközeivel történő legyőzését jelentette. Ez a tárgynélküli festészet, az expresszionizmus, a szürrealizmus, a neoprimitivizmus ideje. A művész próféta, szellemi tanító, pap, filozófus, Mester. Az a feladata, hogy a világot kettévágja a profán, hivatalos ideológiájú holt területre és a „tisza szellem” világára, amelyhez az ő művei is tartoznak. Alapgesztusa, hogy a művészet autonóm világát kinyilatkoztassa, mely saját „belső emigrációjából” táplálkozik.

A második korszak / 70-es évek / a szent és profán, az underground „magas művészet” és a hivatalos „pszudoművészet” közötti határ lerombolását jelentette. Létrejön a „szoc-art”, ez az egészen eredeti művészeti irányzat, amely a társadalmi - ideológiai nyelv fordulatát a moszkvai avantgard művészet saját eszköztárába emeli át. Ennek előképe volt az amerikai pop-art és a koncepcionalizmus, melyek egy új értelmezési sítót teremtettek. Moszkvában nem a fogyasztási cikkek voltak bőségben, nem a reklám lett a művészi átértelmezés tárgya, hanem az ideológia, a társadalmi, kvázi-történelmi, politikai sztereotípiák töltötték be ugyanezt a szerepet. A művész alapgesztusa a legendátlanítás, a távolságtartás és ironia eszközeivel.

A harmadik korszak / 80-as évek / a kinyilatkoztatás gesztusát a legendátlanítás gesztusától a posztmodernizmus gesztusával választja szét. Ez a megkülönböztetés a mitológikus terület művészi-esztétikai újraértelmezéséből indul ki. A legendátlanítást az idézés művészi módszere váltja fel, egy új mitológiai összefüggésrend megalkotása. A régi maszkok mellé újak kerülnek, az ironia maga is ironikus megvilágításba kerül. Nem a szoc-art-tal történő szakításról, inkább annak posztmodern felértékeléséről van szó. Ebben a kiemeléskben és ezzel egyidejű elhatárolódásban nyilatkozik meg „az üresség tagadó jelenléte”, a Sinai hegy ürességéhez hasonlatos ürességé, amelyből Isten szava hallatszik. Ez az üresség, amelyből a valóság maga fordul énhozzám a „kész világ” határain kívülről és ugyanakkor belülről, a „tisza művészet” szentélyén kívülről, az ironia és legendátlanítás világán túlról, ez az az üresség, amelyben önmagamhoz visszatálok, hogy megtehessem azt, amit rajtam kívül értem senki sem tehet meg.

Mit jelent mindez a vallásos tudat, a teológia számára? Receptek adásáról nem lehet szó, csupán az egyik koordinátát kell világossá tenni: az Istenre vonatkozó kérdés - ma az emberre vonatkozó kérdés. Az ember

önazonosságára, arra a képességeire vonatkozó kérdés, hogy az eleven valóságot a holt képmástól megkülönböztesse.

Az antropológiai katasztrófa tapasztalata - Csernobil ehhez nem is hasonlítható - arra készítet, hogy keserűen beismerjük, az ember elveszítheti a képességét, hogy különbséget tudjon tenni élni és túlélni között. Az élet, a gondolkodás, az érzés majmolása, az etika, a vallásos hit, a művészet majmolása rettenetes hatalomra tehetnek szert az ember felett. Ez előtt a hatalom előtt a gazdasági, politikai, társadalmi peresztojka tehetetlennek és ön maga majmolásának bizonyulhat.

Az avantgard művész alkotó provokációja itt válik - az átalakítás hatalmas tervei között szinte észrevétlenül - a keresztény tudat és a teológia igazi ösztönzőjévé. Ez az ösztönzés arra kell, hogy figyelmeztessen, hogy a kereszténység nem „befejezett világ”, és nincs is joga, hogy az legyen, nem ideológia és nincs is joga, hogy az legyen, vagy hogy egy másik ideológiát pótoljon.

A kereszténység a valóság jelenlétének bősége, az

embernek célt, értelmet, önazonosságot adó erő jelenlétének a bősége.

Ami bennünk idegen és halott, az ezen a valóságon kívül van. Csak egyetlen út vezet el ennek felismeréséhez: a radikális kérdés. A kockázat, a fáradság, a kitartásra való készség útja. Csak ennek az útnak a során változhat át a túlélés keserű kenere az élet való kenyérévé.

Jevgenyij Barabanov 1943-ban Leningrádban született, történelmet és művészettörténetet tanult, a művészeti kiadványoktól 1973-ban politikai okok miatt eltávolították. Gyermekek számára művészetterápiás iskolát alapított, teológiai írások fordításával foglalkozik. 1977-ben a tübingeni teológia tiszteletbeli doktorrá választotta, a fenti szöveg 1988-ban, első külföldi utazása során megtartott tübingeni köszönőbeszéde.

A német változat, amelyből Gerle János fordítása készült, az Individualitát c. svájci folyóirat 1989 decemberi számában jelent meg.

forma
FORMA
TERVEZŐ, BERUHÁZÓ
ÉS FŐVÁLLALKOZÓ KISSZÖVETKEZET

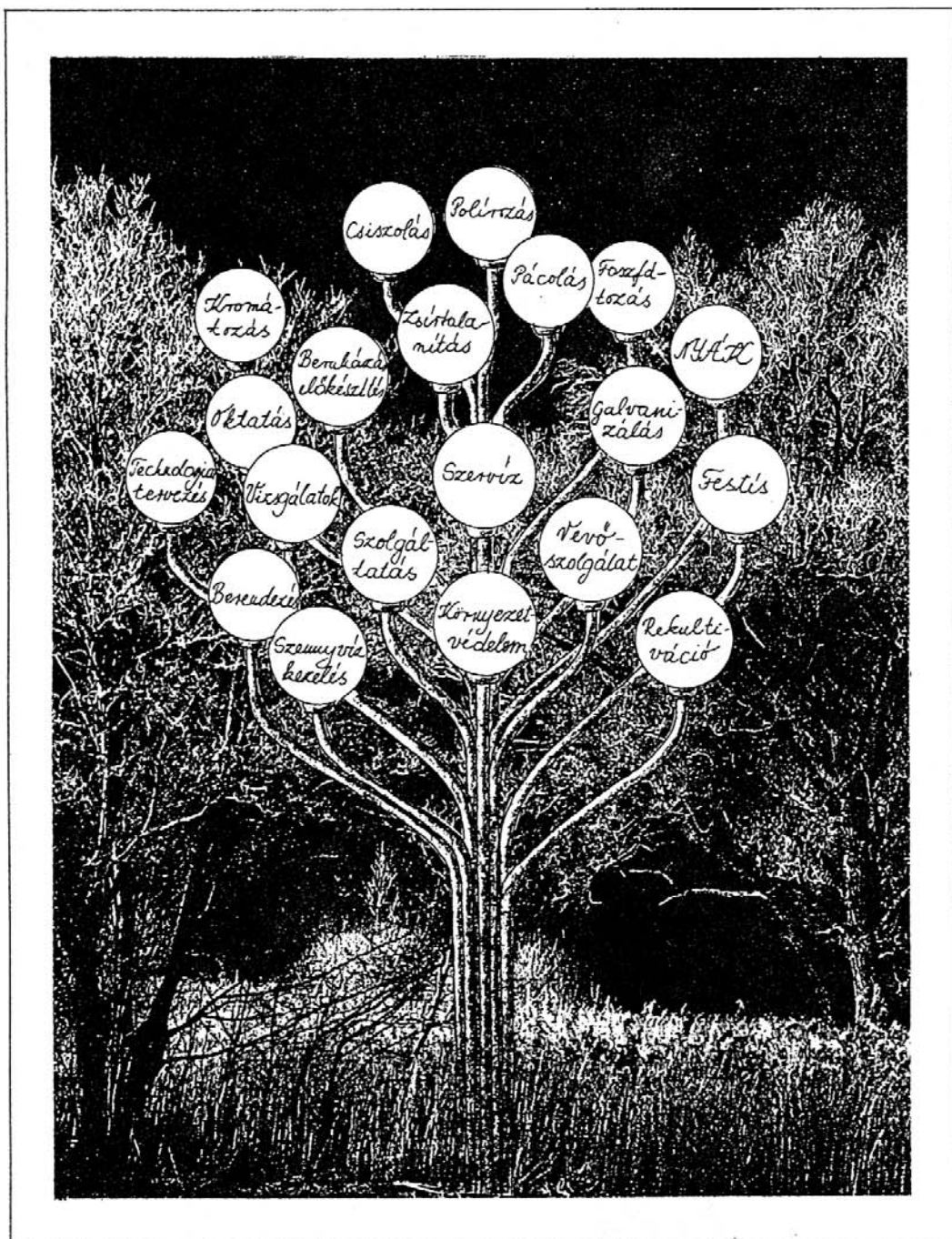
- BERUHÁZÁSSZERVEZÉS
- ÉPÍTŐIPARI FŐVÁLLALKOZÁS
- TELEPÜLÉSRENDEZÉS
- ÉPÍTÉSZETI MŰSZAKI TERVEZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS
- MŰSZAKI ELLENŐRZÉS, LEBONYOLÍTÁS

8360 KESZTHELY 8900 ZALAEGERSZEG
KOSSUTH L. U. 54. LANDORHEGYI ÚT 25.
TEL: 12 695 TEL: 12 540
TX: 33 452

FORMA
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
FORMA
MÉRNÖKI IRODA

- ÉPÍTŐIPARI FŐVÁLLALKOZÁS
- TELEPÜLÉSRENDEZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS
- REKLÁMOK, FELIRATOK TERVEZÉSE, KIVITELEZÉSE
- MŰSZAKI ELLENŐRZÉS, LEBONYOLÍTÁS
- KOMPLEX ÉS SZAKIPARI ÉPÍTŐIPARI KIVITELEZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI KIVITELEZÉS
- KÖZMŰKÖMUNKÁK KIVITELEZÉSE

5000 SZOLNOK
ÜTTÖRŐ U. 28.
TEL: 37 764, 33 003
FAX: 44 603

MINŐSÉG

VEGYIPARI KISSZÖVETKEZET

Nyilatkozata

a vállalkozások magyarországi helyzetéről a vállalkozók és vállalkozások képviselőitől a kérdéseiről

A Kós Károly Egyesülés olyan kisszövetkezetekből áll, amelyek valamilyen kisvállalkozás formájában 5-8 éve működnek sikeresen. Azokban az években is eredményesen működtek, amikor a magánvállalkozásokat nyílt, vagy álcázott szankciók kísérték, az állampárt önkényének való teljes kiszolgáltatottság körülményei között. Még azokban az években is megtapasztalták, hogy több kreatív erő és tartóképeség van az értelmes és reális munkára orientált szabadszerveződésű magánvállalkozásokban, mint a százmilliárdokkal manipulált, akkor szocialistának hazudott állammonopolista gazdaságban.

Közhellyé csépezt igazság, hogy az országot csak a valós vállalkozások húzzák ki a krízis helyzetből, alkossák azokat akár kislétszámú közösségek, akár sok-ezres üzemi kollektívák. A vállalkozással kapcsolatos jelmondatok értelmetlen ismételtetése azonban fokozatosan és folyamatosan üresíti ki a vállalkozás eszméjét, annak reális tartalmát. S közben már jelentkeznek az anomáliák is.

Ebben a helyzetben szükségesnek érezzük, hogy tapasztalataink és szellemi forrásaink alapján, a világos gondolkodás követhető logikájára építve, a nyilvánosság előtt mondjuk el véleményünket a vállalkozás helyzetének legégetőbb kérdéseiről.

A Kós Károly Egyesülés valóban „alulról” szerveződött, önerobol létrehozott, jellegét tekintve: szövetesség. Szabadiskola, Mesteriskola, Vállalkozói Klub működik keretei között. Valóban országos, mert a megalkulás pillanatában három budapesti és négy vidéki kisszövetkezet hozta létre. Tagjai vállalkozásukat a mai magyar valóság összefüggéseiben koherensen értelmezik.

I.

1./ A nemzetmentés és országépítés vállalkozása a búzatermesztéstől a honvédelemig, az oktatástól a vízgazdálkodásig, csak az egész nép vállalkozásaként életképes. Aki tehet valamit, ebbe az irányba cselekedjen. Semmiféle elit: sem a hatalmi, sem a gazdasági, sem az intellektuális elit nem lehet képes ennek az országméretű vállalkozásnak az iniciálására, megszervezésére és hordozására. Nem absztrakt vitákra van szükség, hanem olyan közélet kifejtésére, amelyben a nép minden tagja átértheti, hogy szükség van az ő személyes vállalkozására is. Csak így lehet európai, egyszersmind

sajátosan magyar ez a vállalkozás, amely most a Kárpát-medencében kialakulhat. Gondolatok és megoldási sémák importálása által nem válhat sem európaivá, sem magyarrá.

- 2./ Minden valós vállalkozás célja az értelmes, szükséges és reális munka. Ezáltal szűnhet meg a munka tevékenység és anyagi eredményétől való általános elidegenedettség.
 - 3./ Az ország legnagyobb kincsével, a földdel való sokévtizedes visszaélés, az anyaföld végtelenségig való kiszípolozása végveszély szélére sodorta a mezőgazdaságot. A termőföldet vissza kell adni az azt művelők vállalkozásába. Csak a magyar paraszt gyógyíthatja meg a magyar anyaföldet; ő viszont meg tudja gyógyítani, ha vállalkozik rá.
 - 4./ Életbevágóan fontos vállalkozás annak a célnak a kitűzése és megvalósítása, hogy Magyarország újra önálló legyen vetőmagvak előállítás területén. Nem lesz ez országméretű vállalkozás, ha a legszélesebb körben nem tudatosodik, hogy amíg vetőmagvakból nem válunk önállóvá, addig a magyar nép bármikor zsarolható éhínséggel.
 - 5./ Sajnálatos, hogy a környezetvédelem csupán szép eszmeként terjedt szét a köz tudatban, nem pedig tényleges vállalkozások konkrét tevékenységéről szóló hírek formájában is. Így a környezetvédelem ügye szervetlenül, kényszerként, mint idegen test áll kívül a gazdasági folyamatokon, s a jogszabályi, hatósági, csak a szankciókra építő megoldások rendszerében nem integrálódhatott a gazdaságba. Pedig az ezen a területen kiforró vállalkozások hatékonyságán, és a gazdaság egészében való szervülésén áll vagy bukik a jövő.
 - 6./ Az állami nagyipar vállalkozásokká történő átalakítása várhatóan súlyos krízishelyzetet fog eredményezni a magyar társadalomban. A megvalósításhoz hatékony felvilágosító munkát kellene folytatni. Határozottságra és bátorságra van szükség ahhoz, hogy az összeomló államgazdaság helyére a társadalom vállalkozó kedve új, életképes gazdaságot építhessen.
- Határozottság és bátorság kell a külföldi működő tőke bevonásához, de kordában tartásához is. Pénzügyi nehézségeink miatt nem adhatjuk el az országot. Elszántság kell a közvetlenül negatív hatással járó intézkedések megtételéhez is. De ahhoz is, hogy a pénzügyi politika szélsőséges pénzügyi-teremtő stratégiája, amely az infláció ellen irányul, ne csapjon át olyan deflációs hullámba, amelyből évekig nem kerülhet ki az ország. Az ipari vállalkozások létrehozásában merjen a pénzügyi politika bátran finanszírozni ott, ahol a befektetésnek belátható értelme van. A Nemzeti Bank által manipulált kamatláb-gerjesztés most már riasztó méretűvé vált, túllendült minden racionális határon, s önmagában súlyos inflációt okozó tényező. A súlyos pénzhány, az elviselhetetlenül magas hitelkamat, a vállalkozások egymás közötti banki sorban-

állása, az árak elszabadulása, a társadalom tűrőképességének túlfeszítése egyszerre fenyeget a robbanásszerű inflációs krízissel és a deflációba való zuhanással.

- 7./ A vállalkozásoknak minden módon törekedniük kellene arra, hogy védjék a magyar pénzt. A magyar pénz összeomlása a magyarság életerejét veszélyezteti. Devalvációs krízist túl lehet élni, ha a vállalkozásokban megmarad a ragaszkodás a magyar pénzhez. Ha azonban ezt a ragaszkodást a vállalkozások a nyugati valuták manipulált, torz túlereje miatt feladják, kérdésessé válhat a magyar nemzet önállóságra való képessége. „Engedve ellenállni” - ez lehet a célszerű, „okos és szelíd” magatartása a vállalkozásoknak a mindennapi erőre kapó nyugati gazdasági offenzívával szemben.

II.

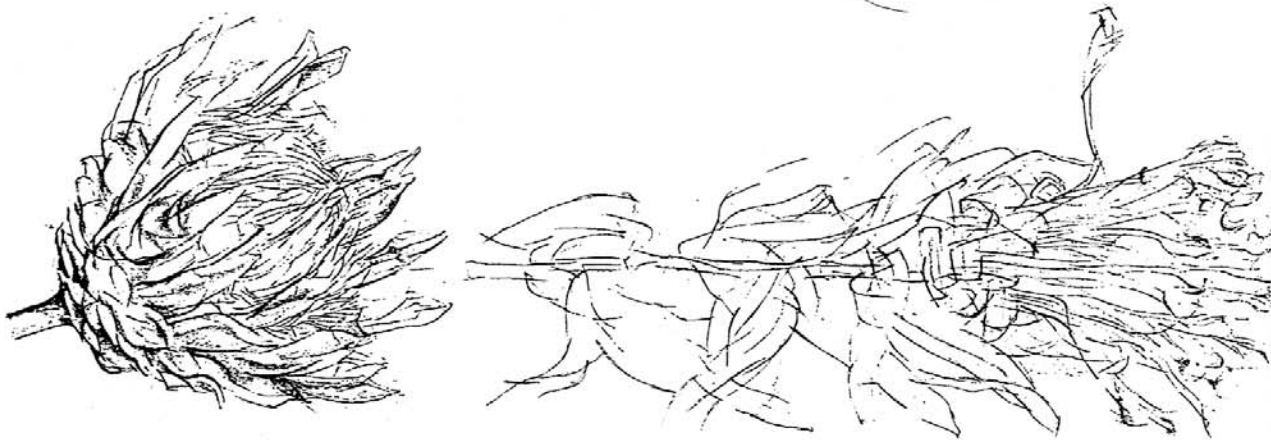
Egyre-másra jelentkeznek olyan szerveződések, amelyek a vállalkozók és vállalkozások képviselőiként lépnek fel, mint amelyek képesek elvállalni az érdekképviseletet.

Az érdekképviselet területén megfigyelhető az az általános törekvés, hogy ezek a szerveződések adó- és egyéb kedvezmények kicsikarásával vélik képviselni a vállalkozók és vállalkozások érdekeit, bentmaradva a „fosztogatás - osztogatás” általános rendszerében. Ezzel ellenszenvessé teszik a társadalom széles köreiben a vállalkozókat és vállalkozásokat, hiszen közismert, hogy éppen ez a réteg sokkal kevésbé van rászorulva kedvezményekre, mint a társadalom más rétegei.

Teljességgel hiányzik a mai társadalmi valóságból a vállalkozók és vállalkozások legitím képviselete, amely a nemzet egészének érdekeit tartja szem előtt, s a vállalkozás eszméjét ezzel a koherenciával képviseli. Nem mások kárára akar előnyökhöz jutni, hanem felismeri a vállalkozások és a nemzet teljes sorsközösségét.

- 1./ A Vállalkozók Országos Szövetsége felülről szerveződött intézmény. Mitől országos és mitől alulról szerveződő egy szövetség, amely megalakulása után kezdi szervezni a vidéki egységeit? Mitől demokratikus, ha kétféle képviseletet és szolgáltatást jelent? Mitől szövetség, ha a belépés teljesen formális: nyomtatványok kitöltéséből és tagdíjbefizetési csekk felmutatásából áll? S milyen alapon igényli a jogot, hogy a külföldi tőkealapítványok szétesztésében döntő szava legyen? Ha a tágabb értelemben vett legitimitását egy szervezetnek az adja meg, hogy mennyiben felel meg saját nevének, akkor a Vállalkozók Országos Szövetsége nem tekinthető a vállalkozók legitím képviseletének, mert nem a vállalkozóké (legfeljebb egyes vállalkozóké), nem országos (mivel „felülről” szervezett), s nem szövetség (mivel a tagság formális), csupán az érdekképviseletet a fenti negatív módon félreértelmező szerveződés, amely kedvezmények iránti igényének hangoztatásával kíván kétes értékű népszerűsége szert tenni tagsága körében.

- 2./ Ellenben a Gazdasági Kamarának a kísérlete az Építési Vállalkozók Országos Szakszövetsége (ÉVOSZ) megszervezésére már egyszerre komikus és felháborító. Néven nevezve a dolgot arról van szó, hogy a régi, levitézett gazdasági elit szervezett meg a saját számára egy intézményt, úgy állítva be, mintha alulról történő szerveződés lenne. A 25

tagú vezetőségéből 24 állami nagyvállalat igazgatója, vezérigazgatója, vezérigazgatóhelyettes stb., akik soha igazi vállalkozók nem voltak, akiket kineveztek állampártbeli érdemeik alapján, akik párttal, szakszervezettel, KISZ-szel körülbástyázva dirigáltak, akiknek egyetlen lényeges gondjuk volt: megfelelni az országot erős kézzel a csőd felé vezető állampártnak. Most a szervezetüket elnevezték Építési Vállalkozók Országos Szakszövetségének, amely a botrányos körülmények között lezajlott „alakuló közgyűlésen” súlyos igényeket jelentett be. (A közgyűlés egyébként olyan módon folyt le, hogy az ÉVOSZ még jogilag sem tekinthető legitim szervezetnek.) Elhangzott, hogy a következő jogokért, ha kell az ÉVOSZ harcolni fog:

- a./ a vállalkozók képviseletéért a hatóságok előtt;
- b./ a prekvalifikáció jogáért;
- c./ a külföldi munkák szétosztásának a jogáért.

A Kós Károly Egyesülés valós vállalkozásokból áll, s ezért az ÉVOSZ-t nem tekinti létező, legitim szervezetnek, hanem csupán egy gazdasági klikk hatalom- és befolyásátmentő kísérletének. Míg a VOSZ csupán tévesen értelmezi a szabad szerveződés mibenlétét és a vállalkozók képviseletének értelmét és lényegét, addig az ÉVOSZ nyíltan felépít egy klikk monopolisztikus hatalmának átmenté-

se érdekében. Mindezt túrhetetlennek, anakronisztikusnak érezzük, ami pedig a jogi érvényét illeti: semmisnek.

A VOSZ - állásfoglalásokból, az ÉVOSZ - kísérletből és más egyéb jelekből érzékelhető, hogy nagy a kísértés a vállalkozás szabadabb lehetőségeinek csoportérdekek szerint való manipulálására. Annak, ha ez a szellem felülkerekedik, gyilkos következményei lesznek: újra létrejön a százezer dőzsölő és tízmillió nyomorgó országa, s előlről kezdődik a proletárforradalmak története. A Kós Károly Egyesülésbe tömörült vállalkozók tudják, hogy a vállalkozás ide nem vezethet. Alapvető igazság számukra, hogy a vállalkozások nem járhatnak jól egy lepusztult nemzet romjain; a vállalkozás és a vállalkozásban megjelenő tevékenység lényege a nemzet önerejének a tetszhalál állapotából való feltámasztása. S tudják, hogy az egyetlen érték, ami úgy-ahogy, de még megmaradt, s amibe még kapaszkodhatunk: a nép vállalkozókedve és szorgalma.

A Kós Károly Egyesülés Igazgatótanácsa:

Kampis Miklós
Deák László
Dévényi Sándor
Éliás Ádám

Kálmán István
Makkos Gábor
Makovecz Imre
Németh László

7400 Kaposvár
Dózsa György út 21.

Riport Bodonyi Csabával

1990. II.14.

Ekler Dezső: Miskolc városkapuját az elmúlt tíz-tizenöt évben egy idegen számára a sportcsarnok, a könyvtár és a szakszervezeti -, pártszékház jelentette. A parkban épült szoborszerű épületeket most megtisztelti egy Bodonyi - mű. Furcsa módon a ház arra a területre került, amely ebben a modernista elképzelésben még megmaradt úrként. Ha jól értem, Golda Jankó azt mondta, hogy maga a műfaj, egy MTESZ-székház, vagy egy Technika Háza éppolyan sztalinista vagy modernista - ha szabad a kettőt összekapcsolni -, mint amilyen műfajuk voltak a pártszékház vagy a sportcsarnok. Van-e ebben igazság?

Golda János: Engem a helyzet drámaisága fogott meg: az a kérdés, hogy az építés folyamatának és az építésnek a drámáját próbáljuk megragadni. A Technika Háza létrehozása igazi dráma. Egy hosszú ideig tartó és az építész számára súlyos következményekkel járó igazi dráma volt, ahogy én ismertem. Egy igazi drámához kell drámai konfliktus, drámai elem és ilyen drámai elemnek találtam azt, hogy van egy ilyen államilag kitalált program, egy régió számára - a Technika Háza -, amit megkap egy építész feladatnak és megbírózik vele. Én azt mondtam, hogy ez a program egy adott korszakban tipikus, bizonyos fokig ennek az állami bürokráciának egy eléggé banális programja, és ez szembeül egy nagy kvalitású építészmentalitással. Ez az a drámai alaphelyzet, amit itt Csaba megoldott.

Bodonyi Csaba: Sajnálom, hogy olyan helyzetbe hoztak, hogy tévedéseket kell eloszlatoznom. Az első tévedés az, hogy Miskolcnak négy városkapuja van és nem egy. A második tévedés: az a telepítési szituációból levezetett gondolat, amit Ekler Dezső kezdeményezett, az lényegében az egész folyamatot, azt a szituációt, ami az épület létrehozását végül is jellemezte, csak érinti, és nem meghatározza. Tehát, egyrészt ha ebből a második tévedésből indulok ki, akkor teljesen igaz az, hogy egy olyan közintézmény-lánc egyik eleme a MTESZ-székház, amely mögött nem volt az első építési mozzanatot megelőző térbeli gondolat. Ezért ezek az épületek sajátos szoborként kerültek ide. Itt fel kell sorolnom, hogy mik ezek: a volt MSZMP-székház, a BÁÉV-székház, a SZOT-székház, a sportcsarnok és a könyvtár, végül az építés sorrendjében utolsó elemként a MTESZ-székház. Ez több milliárdos beruházás, amelyből más városok, ha volt előzetes térbeli gondolatuk, akkor egy komoly városközpontot tudtak létrehozni. Például a salgótarjáni is ilyen: 3-4 középület egy egész

városra kiható minőséget teremtett, valamilyen módon karakterizáló együttes jött létre. De parttalan volna ezt más városokkal és más történetekkel összehasonlítani. Ott a négy épület megteremtése az egész városra kihatott, itt ennél jóval több épületről van szó, és a város minőségét nem befolyásolták. Azért nem, mert nem volt mögöttük térbeli gondolat, nem tervezte meg senki azt az „ürességet”, ami mögé vagy mellé az épületeket szervezni kellett volna. Ismert volt előttem, hogy ez a probléma a MTESZ-székház révén utólag már nem rendezhető, és csupán arról lehet szó, hogy a beépítéssel átmenetet lehet képezni a meglévő elemek között. Ez azt a sorsot mérte a házra, hogy egy elemévé váljék a közintézményláncnak. Bár bizonyos átmenetet biztosított a megépült épületek között, bizonyos térbeliséget kölcsönözött nekik.

E.D.: Lehetséges ennek a több mint tíz éves történetnek a menetét rekonstruálni? Hiszen úgy emlékszem, a telepítés szempontjából is mások voltak az első variációk. Ha jól tudom, a pártszékház mögött volt az első hely.

B. Cs.: Pontosan, az első terv oda készült, az 1976-os tervpályázat alapján. Azok után öt különböző helyszínt járt meg ez a program és tizenhárom tervvariációt. A tizenharmadik épült meg, és már annyira belejöttem a fölösleges tervezésbe, hogy van egy tizennegyedik is a fiókomban. Ez volt a Tudományos Panteon.

E.D.: Mi magyarázza ennek a programnak az állandóságát, tehát hogy több mint tíz éven át folyamatosan jelen tudott lenni, mint reális beruházási szándék?

B. Cs.: Ez érdekes, hogy mi tartotta ezt fenn. Sokan azt hiszik, az a látszat, hogy a létrehozásának technikáját illetően is beleilleszkedik a - ti úgy mondtátok: sztalinista - nagyberuházások sorába. De sajnos ez nem hiteles, nem ez történt. A MTESZ-székház alulról jövő kezdeményezés, egyértelműen nem állami beruházás. Itt valami olyasmi történt városi szinten, ami Makovecz Imrével Zalaszentlászlón történt a faluház esetében. Ott is vannak intézmények, amelyek résztvesznek, kényszerűségből. Itt is résztvettek intézmények, de alapvetően alulról jövő társadalmi kezdeményezés volt. Igaz, hogy nem a település

szintjén jelentkezett a kezdeményezés, hanem egy réteg kezdeményezése volt. Ez a réteg a műszaki értelmiség volt, ami a MTESZ-ben tömörül. Viszont 14 ezer emberről van itt szó, ami kitesz egy települést, akiknek 10 éves vágyuk volt már azt megelőzően is, hogy a kinőtt épületük helyett egy új intézményt teremtsenek a maguk számára. Ehhez ők nem kaptak állami segítséget. Volt néhány lelkes ember a MTESZ-ben, akik ezt mozgatták, és elsőként egy pályázat kiírásával kezdeményezték, majd, ahogy ennek a megvalósítása megkezdődött, a különböző variációkban tulajdonképpen állandóan fenntartották. A folyamatosságot lényegében az biztosította, hogy ezek az emberek végig közreműködtek, az elejétől a végéig. Energiájukat, lelkesedésüket nem vesztették el, hogy ez megvalósuljon. Végül is az épület nem is állami beruhásként valósult meg, hanem különböző intézmények, vállalatok adakozásából, különböző anyagi és pénzügyi hozzájárulásokból és tervezési társadalmi munkából, ez volt a mi hozzájárulásunk. Ezek a Borsod megyében tevékenykedő vállalatok az építésében is részt vettek. Tehát anyagokat adtak: a hejőcsabai cementgyár adta a cementet, a Borsodi Vegyikombinat adta a műanyag ablakokat, a műanyag hőszigetelési anyagokat és az akusztikai szigetelő anyagokat, az Ózdi Kohászati Művek adta a betonacélt, a DIGÉP adta az acélszerkezeti munkákat, ÉÁÉV adta az alapozási munkákat, a BÁÉV felépítette jutányos áron, Bútoripari Vállalat adta hozzá a bútorokat és hozzá kell tennem, hogy az itteni ÉMÁSZ adta hozzá a pénzt közben, mert ez végül is nem csupán a MTESZ-székház, hanem ÉMÁSZ-központ is, tehát társberuházás. Ez is a taktikai elemek közé tartozik.

Tehát azt mondhatnám: ami falusi szinten történt Zalaszentlászlón, az történt itt urbánus szinten, egy nagyipari város szintjén. Sőt, egy ipari megye sajátosságainak megfelelően. Az az érdekes, hogy már az elejétől így volt, ez volt a kiindulási helyzet. 76-ban, az első pályázat során az én elsődíjas tervem tulajdonképpen erre alapult, hogy ezeknek a borsodi üzemeknek, gyáraknak, építőipari vállalatoknak a kapacitását és technológiáját építsem be, szinte konszignatív módon, a tervbe. Ebbe bele volt építve a BVM,

a drótygyár, az LKM, a BÁÉV, és össze volt konszignálva, és követhető módon ezekből az alkatrészekből állt, amit a borsod megyeiek le tudtak volna gyártani. Sajnos a végeredmény nem ilyen sterilen valósult meg, amit sajnállok is, mert az eredeti tervnek egyik lényege éppen ez volt, hogy konszignatív módon állt össze az anyagi háttere. A másik egy konstruktivitás volt, ami akkori gondolkodásomat jellemezte. Ami inkább a szerkezetek drámai erejére épített és nem a terek drámaiságára. Az építészeti felfogás is, mindaz, amit az építészetről gondoltam, hosszú időn, tíz éven keresztül, lényegében beleépült; mindaz, ami az első pillanattól a szemléletmet alakította. Ilyen szempontból ez a ház számomra az építészeti felfogásomat illetően is integráns dologgá vált. Merőben eltér az első kiindulási változattól.

E.D.: Jó volna beszélni a tervekben követhető szemléletváltozásokról, ami a Te személyedhez köthetően a tíz-tizenöt évben végbement. De hadd kérdezzek arról, hogy a társadalmi összefogásnak, ennek az erőnek a fenntartásában milyen szerepet játszottál? Ha egyszerűen akarom mondani, azt kell ez jelentse, hogy az emberek és a cégek bíztak benne, hogy az ő szociális jelenlétük kifejeződhet egy ilyen házban. Miként maradhatott ez fenn több mint tíz éven át? Volt ebben neked szereped, Te kellett, hogy ébren tartsad ezt, vagy pedig ez magától így történt?

B.Cs.: Végül is egyáltalán nem a bizalom vagy az együttműködés vagy a konszenzus jellemzi a folyamatot, inkább a dolog tehetetlensége. Az hogy én elkezdtem és csináltam folyamatosan ingyen.

G.J.: Sorra épültek a technika házai az országban...

B.Cs.: Én ezt a folyamatot nem gerjesztettem, inkább csak integráltam, és próbáltam a változatokat aszerint kialakítani, amilyen szituáció kerekedett; és a bizalom sem volt meg igazán, az kiderült a végére, hogy mennyire nincs meg! Ennyiben eltér a zalaszentlászlói folyamatától, hogy itt, ennek a megvalósulási folyamatnak nem én voltam a gerjesztője. Én inkább próbáltam integrálni a különböző szituációkat, és ehhez különböző terveket produkáltam.

E.D.: Föl tudnád idézni a történet állomásait? Melyik terv miféle helyzetet ír le? Melyik mire ad választ?

B.Cs.: Az első terv, az volt a kiindulás. Az volt a teljes program, és egy jóval nagyobb program, mint ami megvalósult. Az a fele. Akkor optimisták voltak a kezdeményezők és leírták az igényeiket. El kell hogy mondjam, hogy egy tervpályázat volt, egy őszi időszakban, amikor nyaralásból jöttünk vissza, és fűtő-résztő jövedelmünkben egy hét alatt fölrajzoltuk százasban és nagyon örültünk annak, hogy a Tudomány és Technika Házát funkciójában is jellemző konstruktivitást és technicista szemléletet bele tudtuk vinni ebbe a házba. És azt a taktikai elemet, hogy ez borsodi elemekből kell hogy összeálljon. A második terv még ugyanarra a helyszínen szólt, de már ötvözete volt egy másik tervnek, amit azzal párhuzamosan terveztem a miskolci TV-stúdióknak. Ekkor jött ide Grósz Károly első

titkárnak, és az ő programja volt, hogy a TV-stúdió megvalósuljon.

A Technika Háza e mögött elhalványul. Először programként úgy jelentkezett, hogy ötvözzük össze ezt a két dolgot. Erre született egy terv, amelyik tartalmazta volna a TV-stúdiót is. Később a TV-stúdió erősödött, és kitúrta a Technika Háza programját, és a TV-stúdió akart megvalósulni. Erre csináltam három variációt, de itt is megelőzte a munkát egy tervpályázat, amelyre egy negyedik variáció kellett és egy másik helyre. Ez az Eszperantó téren lett volna, a Domus Anuház előtt. Itt lett volna a TV-stúdió. Aztán a TV-stúdió átkerült a MTESZ-székház helyére és egy darabig együtt haladtak, majd elváltak. Amikor elváltak, akkor egy éven keresztül három stúdióvariáción dolgoztam. Aztán a TV-stúdió megvalósításának lehetősége anyagi, politikai és egyéb összefüggések miatt megszűnt. Felerősödött újra a MTESZ-székház iránti igény, de kisebb volumenről és más helyszínről volt szó. A MTESZ-aktivisták fenntartották az igényüket, hogy épüljön meg a ház, különböző kompromisszumos javaslatokkal álltak elő. Többek között azzal, hogy a jelenlegi MTESZ-székházat bővítsük meg. Erre is készült terv. Aztán készült egy másik a könyvtár előtti területre, ahol most a MTESZ-székház áll. Majd felvetődött, hogy egy foghíjba építsük be, ez egy negyedik helyszín. Ekkor nosztalgikaként fölmerült az első háznak egy alternatív megoldása, ami annak egy egyszerűbb, de konstruktivitásához, szelleméhez hasonló alternatíva lett volna. Majd a könyvtár előtti terület véglegesült. Ez a helyszín az igazságtalanul elcsapott igazgatóm javaslatára került napirendre, aki azt mondta, hogy nem foghíjba és nem bővítésként, hanem méltó helyszínre kell tenni ezt a házat. A hely történetéhez hozzátartozik, hogy valaha ott földszintes házak álltak. Közük egy cukrászda, majd azt lebontották, fűvel bevetették. Utána három kiviteli terv készült oda, az egyik a Plesz Antal-féle kiállítási csarnok volt, a másik a Szabó József által tervezett Olimpia nevezetű tranzitszálló és a harmadik terv egy tíz emeletes szálloda. Egyik sem épült föl, a terület üresen és gazdátlanul állt. Végül is ez indokolta azt, hogy ez a ház ide kerüljön. Közben annyira megszokták a szabad területet a lakosok is, hogy úgy gondolták, hogy zöldterület-ellenes a beépítés, sokan tiltakoztak is ellene. Alvar Aalto sokban motiválta ezt az épületet, többek között abban az Aalto-féle elvi magatartásban, hogy képes volt egy épület egységén belül minden helyiség önállóságát megtartani. A rész és egész úgy függött össze, hogy az egész nem terrorizálta sosem a részt, vagy a részleteket. A WC WC volt, a nagy tér nagy tér. A terek önállósága úgy integrálódott egy egésszé, hogy közben az egész is megteremtődött. Ezt én követendő magatartásnak tartottam. A végül megépült MTESZ-székházban ez az alapállás, úgy érzem, benne van.

E.D.: Ha jól értem, döntő tényező volt, hogy ez a

parkban álló szoborszerű, modernista épületek közti tér lett az épület végleges helye.

B.Cs.: Nem tér, hanem üres terület. Igen, az épületen küszködtem azzal, hogy valamiféle teret csináljunk a könyvtár és a sportcsarnok előtt, és a három épület együttesen valami teret zárjon le. Ez félig sikerült. Látván, hogy a MTESZ már nem tud rendet teremteni ebben a közintézmény-láncban, egyrészt legalább az átmenetet akarta biztosítani, másrészt saját kis teret csinált magának. Kívül, de belül is. A terek sokkal fontosabbakká váltak, mint 76-ban. A legfontosabb nem is ez volt, hanem a külső és a belső terek komplementaritása, amit én a legfontosabb és legérdekesebb szakmai problémának tartottam a tervezéskor. Számomra ez a terv szakmai, belső, teljesen magánjellegű élménye. A konstruktivitás adta drámai erővel szemben a terek összetettsége és folyamatossága, egymásba kapcsolása lett a fontosabb számomra.

Erre a helyszínre is készült négy változat, és van egy tartalék megoldás, ez a panteon.

E.D.: A program változott közben, vagy pedig a te fel fogásod és a szituáció változott meg?

B.Cs.: A program is változott, mert ötvöződött egy ÉMÁSZ-programmal, ami két szintet tölt ki a házból. Bár ez nem látszik, mert hátsó megközelítésű, és nem játszik össze a két épület használatában, teljesen szeparált.

A MTESZ-székház a megyei értelmiség találkozóhelye, fóruma akart lenni. Kicsit másképp üzemel pilanatnyilag, mint amire gondoltam.

E.D.: A te kitarasodást mi motiválta? Az az ember érzése, hogy az egészet az hozta át az innenső partra, hogy te magát a tervet fontosnak tartottad annak ellenére, hogy ehhez legalább 14 különböző variációt kellett megrajzolnod. Mi hajtott?

B.Cs.: Valamiféle ostoba fanatizmus. Ez a ház nem miattam épült meg, ez tévedés. Tulajdonképpen bele is fáradtam, a tizenkettedik variáció után majdnem feladtam. Nagy nehezen szedtem össze magam.

E.D.: A különös az, hogy mindezek ellenére a megépült ház meglepően friss. Az a költészet, ami az első tervvariációban benne van, benne van a megépült házban is. Bár egészen más házról van szó. Látni kell ugyanis, hogy ipari termékek vannak építészeti minőségű átlényegítve itt is.

B.Cs.: Persze.

E.D.: Honnan van benned ez a megszállottság, ez a frissesség? Miskolcra vonatkozik ez, arra, hogy Miskolcra kell legyen egy ilyen háza?

B.Cs.: Nem Miskolcra vonatkozik, sőt, ez a ház döbentett rá arra, hogy sem egy házba, sem Miskolc városába ennyit invesztálni nem szabad. Most nem apró sérelmekre gondolok, hogy a kivitelezővel együtt meg sem hívtak minket az átadásra, miközben az előadók a műszaki értelmiség fontosságáról beszéltek. A kérdés az, hogy miért nem adtam föl hamarabb. Nem tudtam feladni. Föl kellett volna hamarabb

adnom, mert... nem is nyertem semmit rajta.

E.D.: Lehet, hogy ez a ház mégiscsak a kitarásod miatt épült föl?

B.Cs.: Semmiképpen. Nem.

E.D.: Mivel bizonyítod?

B.Cs.: Azzal, hogy egy csomó lelkes embert ismerek, akiknek az energiája benne van ebben a házban, és nélkülkük nem épült volna fel. Hiába csináltam volna terveket, még tizenhármát. Nem miattam épült fel ez a ház. Nézz ide, itt egy csomó lelkes ember dolgozott, kivitelezők is, beruházók is, szervezők is, akik akarták ezt a házat. Én a tervet szolgáltattam ehhez. Csak az mondható el, hogy miattam ilyen a ház. Hogy jó vagy rossz, az egy más kérdés, de miattam ilyen, a megvalósulása nem rajtam múlt.

Szilvási Attila: Van egy pszichológiai csapda, amit Hankiss Elemér írt meg a könyvében. Háborúban megfigyelhető: ha az illető ország beleinvestál valamennyi pénzt a háborúba, hogy egy területet megszerezzen, egyre többet investál bele csak azért, hogy legalább egy részt visszakapjon a pénzéből. Ezért mindig egyre többet investál bele, és a végén már sokszorosan annyi pénzt vagy energiát öl bele, mint amennyit megérne.

B.Cs.: Tehát arra gondolsz, hogy én beleöltem már annyi energiát, hogy már azt próbáltam menteni, ugye?

Sz.A.: Igen, hogy valami visszajön...

B.Cs.: Ebből az ég-világon semmi nem jön vissza, csak egy önigazolás.

Fodor István: Mennyire fontos, hogy áll ez a ház egyáltalán?

B.Cs.: Az én szempontomból? Nem olyan fontos. Mondjuk a folyamatra nem jellemző ez, mert számomra ugyanolyan fontos volt az első variáció is.

F.I.: Ha a megrendelők nem ragaszkodtak hozzá igazán, akkor azok miatt küzdöttél, akik melletted kitarítottak?

B.Cs.: Én nem küzdöttem. Magammal küzdöttem. Senki mással. Bizonyos szempontból élveztem is azt, hogy új variációkat kell csinálni.

F.I.: Úgy érzed, hogy ez most a legjobb ház?

B.Cs.: Nem. Nem. Lehet, hogy az lett volna a legjobb, a fiókban levő utolsó. Lehet. De még az első is meg akarom csinálni egyszer valahol. Nem tudom, hogy hol, de megcsinálom. Vagy egy más változatban, de megcsinálom.

E.D.: Meg tudnád fogalmazni azt az építészeti hitet, ami a megépült házban van? Mit kellett tudnia ennek a háznak?

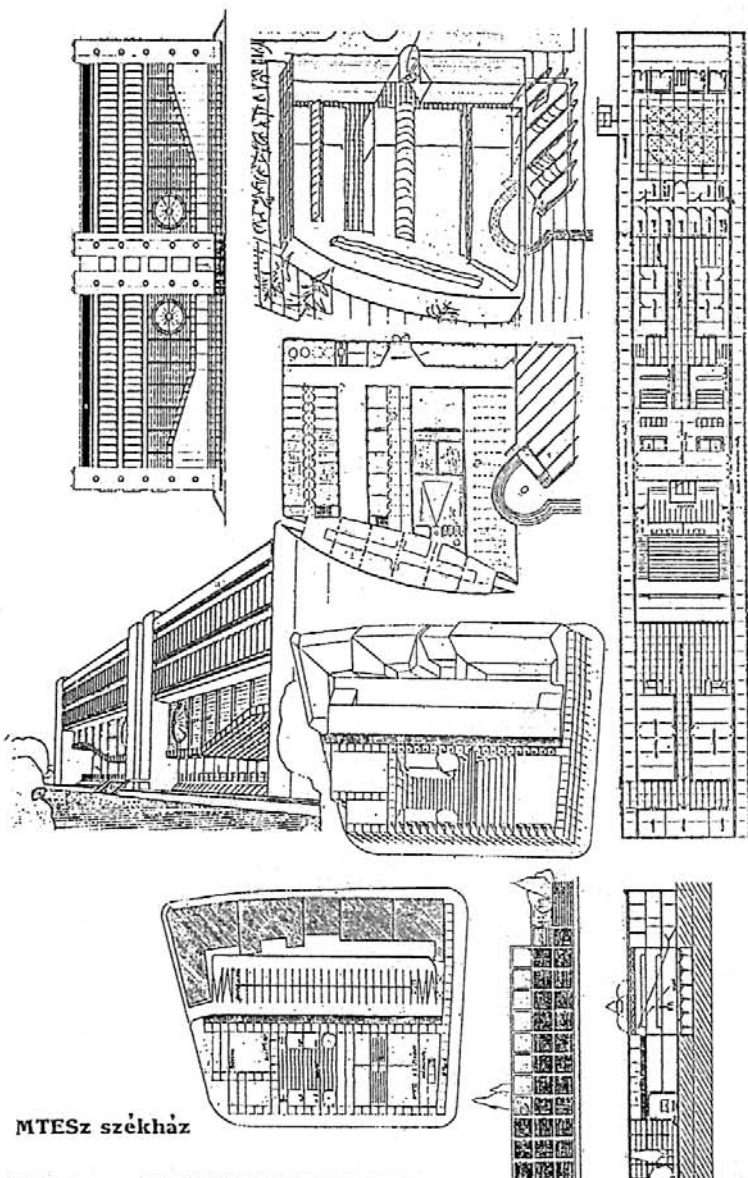
B.Cs.: Elsősorban azt kellett tudnia ennek a háznak, hogy a hűlye helyzetet kövesse, hogy nincs rá pénz, de van rá valóságos társadalmi igény. És hogy lehet egy pénznélküli helyzetben megteremteni az építés feltételeit. Ez motiválta azt is, hogy mindenféle olyan alkatrészből próbáljuk megépíteni, amit gyártanak. Üvegterítő lett volna, csak miután féltünk attól, hogy a nyugati tájolás miatt ez túlságosan me-

leg lesz, találtuk ki azt, hogy ez napenergia - hasznosító felületté váljék. Lévé, hogy ez a Technika Háza, különböző technikai megoldásokat vittünk bele. A napenergiának háromféle hasznosítása épült bele a házba. Technikailag még érdekes, és a szituációhoz tartozik: miután az ÉMÁSZ az egyik beruházója az épületnek, ezért az egész épületben elektromos fűtés van, egyetlen energiára épül. Elektromos a klíma, a padlófűtés, az irodák hőtárolós kályhafűtése is. Ez nem így lett volna, ha ez a beruházási párosítás nem áll elő. Az acélszerkezetű tartók a tetőn tulajdonképpen karosszéria-rendszerű szerelésre épültek, a tervben nem ilyen volt. Műhelyben kellett volna megcsinálni, és a helyszínen beemelni. Miután a BÁÉV ezt nem tudta elvállalni, a helyszínen szerelték össze. Maga a vasbeton váz az iskolaváz-szerkezet egy módosított változata. Ez abszolút nem erre született, de erre alkalmaztuk. Mindig gondoltuk, hogy a technológiák kötöttsége nem válhat építészeti kötöttségekké. Csupán a szellemes alkalmazás függvénye az, hogy mi születik meg, senki sem gondolja, hogy ez a ház iskolavázból áll.

Egy alapvető különbségre fel kell hogy hívjam a figyelmet, mert a ti kérdéseitek provokálják. Ezt az egész beruházást nem az építész személye tartotta életben tíz éven keresztül. Én magamat tartottam életben, hogy a különböző helyzetekhez tudjak különböző tervvariációkat csinálni, és hogy ebbe ne fáradjak bele.

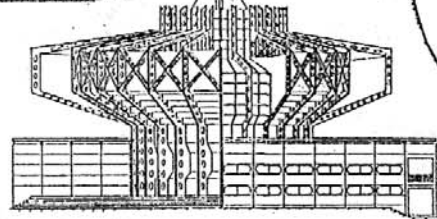
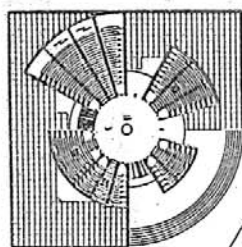
E.D.: A történetből az sugárzik, hogy a te felfogásod szerint az építész semleges tényezőként fogadja a megbízásokat. Azokat a feltevéseket is, amelyek meghatározzák, hogy milyen anyagból, milyen szerkezetből, milyen kötöttségekkel lehet építkezni. Az építész mint ha abban állna, hogy ezekből a tényezőkből, a funkcióra és a szerkezetre vonatkozó tényezőkből hozzon létre valamit, ami ezeken a tényezőkön túlmutat. Hogy fogalmaznád meg a hitvallásodat, amit ha igaz, ez az épület is igazol?

B.Cs.: Úgy fogalmaznám meg, hogy az építész szerepe épületenként változó. Elképzelhető, hogy bizonyos helyzetekben az építész generáló szerepet kap az egész létesítményt illetően. Más esetben pedig próbálja szellemileg követni az igényeket, és ebben a dologban a hitvallásom az, hogy az anyagi körülményeket végül is nem az építész teremti meg. Az építész feladata az, hogy szellemileg próbálja követni az anyagilag kötött szituációt, és abból próbáljon az igényeknek megfelelő épületet teremteni, és ezen túl fogjon építészeti kísérletekbe, amelyek az ő szellemi impulzusát és saját programját próbálják megvalósítani. Tehát úgy gondolom, hogy bármely programtól függetlenül létezik egy építészeti tervezői program, ami egyáltalán nem biztos, hogy ellentmondásba kerül az épületet gerjesztő energiákkal. Az építész saját magán is kísérletezik, miközben házat csinál, és az építészeti kísérletét is kell, hogy programjává tegye. Sajnálom, amikor ez nem így történik. Mondhatnák

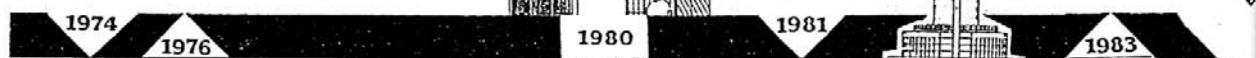

MTESz székház

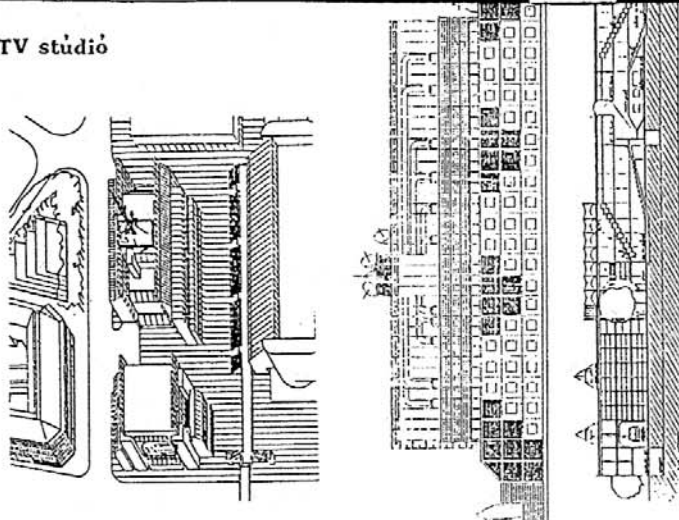
"Tulajdonképpen bele is fáradtam,
a tizenkettedik variáció után
majdnem feladtam.
Nagy nehezen összeszejttem nagyon."

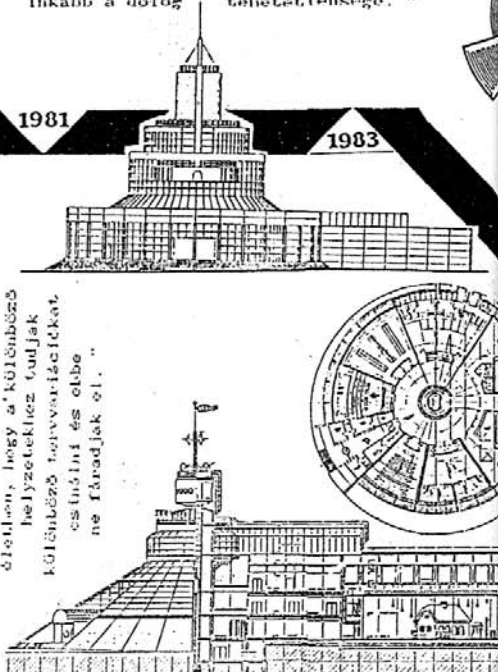
"Végül is egyáltalán nem a bizalom,
vagy az együttműködés, vagy a
konszenzus jellemzi a folyamatot,
inkább a dolog lehetetlensége."

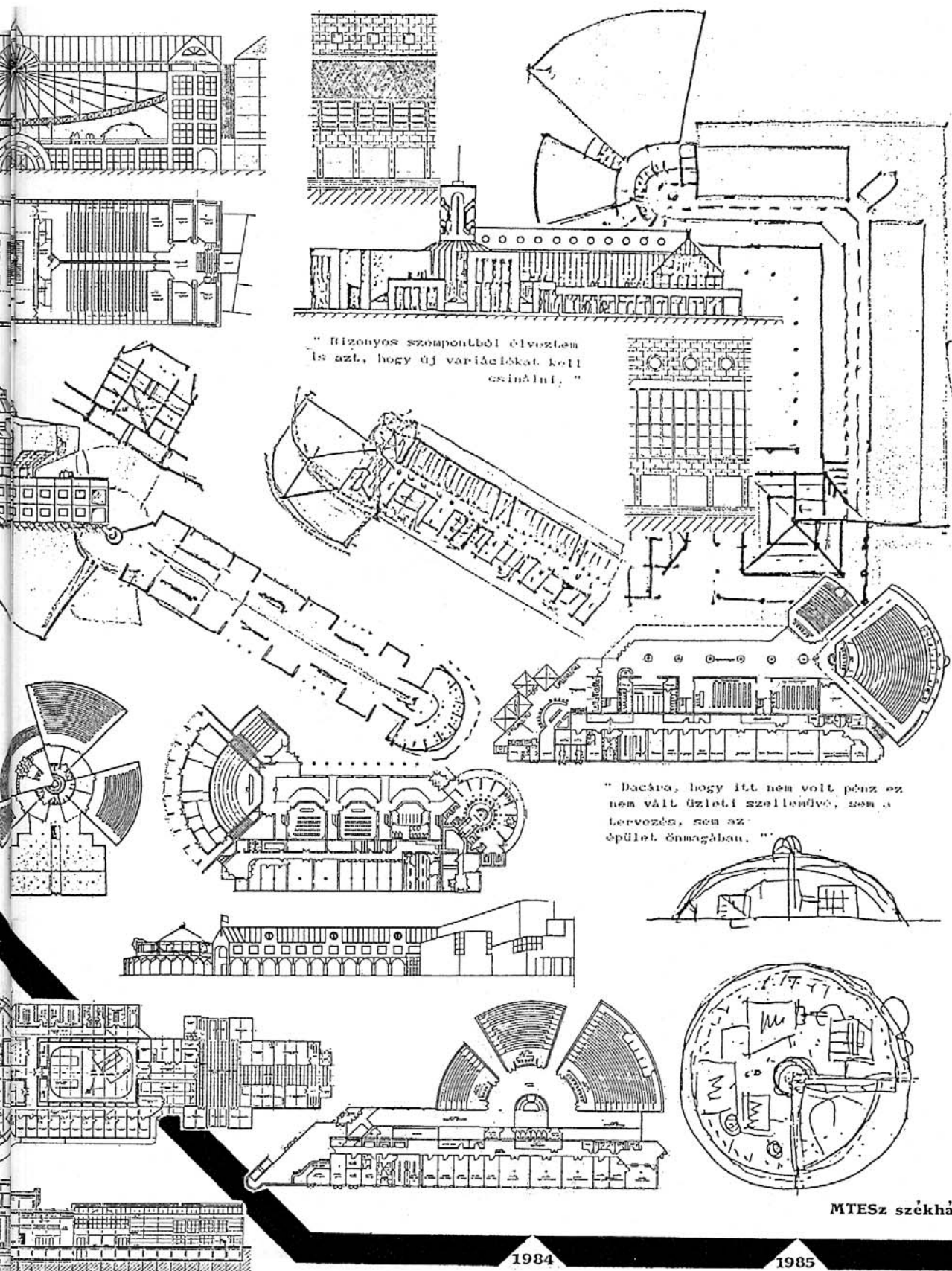

TV stúdió

"En magamat tartottam
életlen, hogy a különböző
helyzetekhez tudjak
különböző tevékeniségeket
csinálni és ebbe
ne fáradjak el."

erre példát: például a magyar szállodaprogram kiépítése során nem történtek térbeli kísérletek, pedig ilyen nagy beruházások kapcsán kellett volna. Mert van egy a szituációtól és anyagi megvalósulástól, pénzügyi keretektől független dolog, ami az építést elsősorban kell, hogy izgassa: ezek a térbeli problémák, az arányrendszer, a funkciók szervezésének a problémái, mindaz a szellemi probléma, amit a konkrét feladat előír. Majdnem úgy van, mint egy versnél, tehát a szituációk előírnak valakiben egy alapvető érzelmi töltést. Ez a valóságmagja, erre ráépül az alkotó élményanyaga egyrészt, másrészt a tudás, harmadrészt pedig az előrelátó kísérletező kedve, alkotó ereje. Ez a kettő adja végül is azt, ahová eljut.

Egy épület kapcsán az épületet és a programot ugyanúgy szolgálja az ember, mint önmagát.

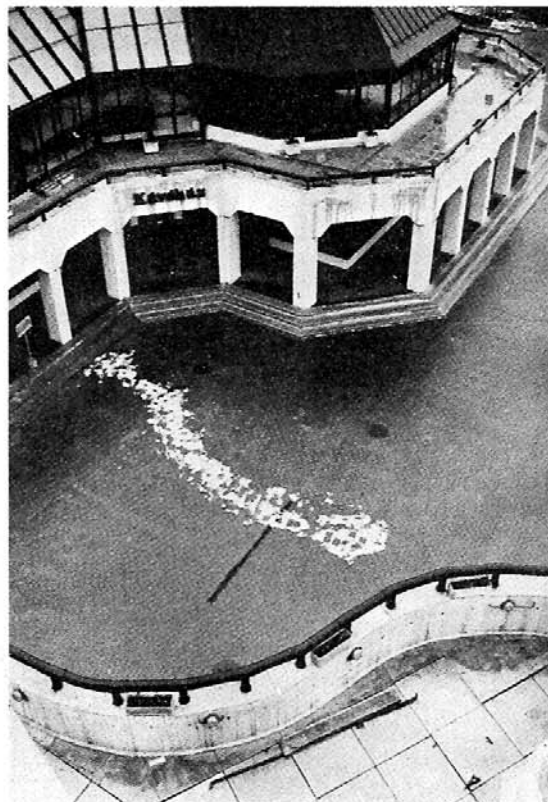
F.I.: Nem úgy érzem, hogy ez ugyanúgy, ahogy te alakultál, mint személyiség, ugyanúgy változott ez a ház is, hanem úgy érzem: ez egy csomó kompromisszumot tükröz.

B.Cs.: Arról van szó, hogy építészeti igenis fejlődött. Egy homogén és egységes elképzelésből egy sokkal összetettebb és egy térben jóval gazdagabb megoldás született. Csak én az első tervet úgy sajnálom, és az előbb úgy említettem, mint egy fiatalkori szerelmet, ami nem teljesült be. Bármelyik variáció megépült volna, én a sajátomnak érezném. Hogy a folyamatot hol csapolta le a valóság, az nem tőlem függ.

Dacára, hogy itt nem volt pénz, ez nem vált üzleti szelleművé, sem a tervezés, sem az épület önmagában. Nem csupán a szituáció vet fel problémákat, hanem az építésben is élnek problémák, amelyeket egy épületen, egy aktuális cselekvésen keresztül ki akar fejezni. Annak megfelelően, hogy éppen hol tart az építész gondolkodásban. Minden építés alkalom arra, hogy ezt kifejezze. Ez a kettő találkozik tulajdonképpen egy valóságos épületben: egyrészt az anyagi, üzleti szituáció és társadalmi akarat, másrészt az építész felkészültsége, szándéka, szellemisége és magatartása. Hogy ez a két szituáció hogyan találkozik, tulajdonképpen mindig az építész minőségén múlik. Magyarul ebből a házból nagyon sok más ház születhetett volna, ha nem én csinálom, de akkor is, ha én csinálom, de különböző helyzetekben csapoljuk azt le. Tulajdonképpen a folyamat azt jellemzi, hogy én ezzel a helyzettel, ami egyébként változó volt, és én magam is változtam közben mint építész, hogyan találkoztunk össze. Ezek különböző tervvariációkat jelentettek. Ez az épület olyan szempontból hiteles, hogy amikor én ezt terveztem, az én építészeti felfogásom vagy szándékaim és a szituáció tulajdonképpen hitelesen találkoztak.

Dienes János: Maradt bennem egy túske: elhangzott az, hogy Miskolcra nem érdemes invesztálni és nyitva maradt ez a kérdés.

B.Cs.: Amikor én idejöttem, azért jöttem ide, mert úgy

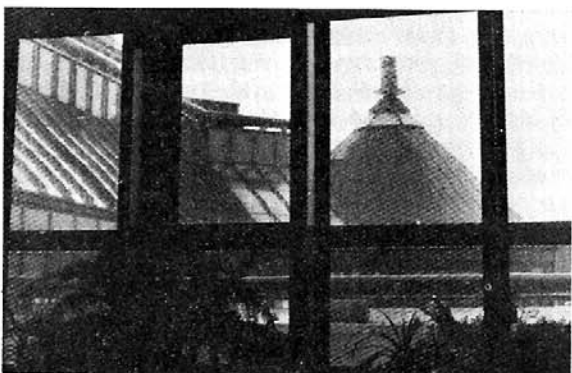
gondoltam, hogy itt nem volt és nincs is építész, és nyilván akkor itt szükség van építészekre. Ebben a hitemben én csalókoztam. A történelem ismétli magát, mert ahogy nem hívták ide Lechnert városházát tervezni, mint ahogy hívták Kecskemétre, Szegedre vagy Nagykőrösre, ugyanúgy nem hívják ide ma a kvalitásos építészeket. Ahogy Lechner Jenőt hívták valaha Sárospatakra, majd később Makoveczet, úgy nem hívják Miskolcra sem a Lechnert, sem a Makoveczet, és ugyanígy nincs rám sem szükség. Ez a felismerés végül is a MTESZ-székházon keresztül véglegesült bennem.

F.I.: Amikor eszedbe jut ez a ház, mi az, ami elsőnek beugrik?

B.Cs.: Az ugrik be, hogy tíz év az életemből ez, és hogy milyen rossz hatékonyságúan dolgozik az ember. Hogy ennyi energiával 10 másik házat megcsinálhattam volna. Az, hogy ennek ellenére sem szabad feladni, vagy dekadenssé válni. Én abban bízom, hogy mégiscsak felépült valami, tehát az építés az többlet, ez valamiféle hozzáadás egyrészt a környezetnek, másrészt a társadalmi mozgásoknak valami olyan kerete, amelyben történik majd valami. Ha nem is az, amit elképzeltem, de hát ez végül is áll 50-100 évig is, gerjeszt majd dolgokat, talán még az építészekben is. A használókban mindenképpen.

F.I.: Megfelel annak a funkciónak, aminek tervezted?

B.Cs.: Azt hiszem, megfelel, de nem az történik benne, kényszerűségből egy ilyen üzleti szellemű üzemelte-

tése valósult meg a háznak. Ami lehet, hogy ezzel a gazdasági helyzettel összefügg és ilyen módon természetes. Igazából nem igazolja vissza az eredeti szándékot. De lehet, hogy nem egy tudományos fellegvár, mint ahogy én gondoltam, hanem egy ilyen üzleti szellemű találkozási fórum, de hát mégis történik valami a kávéházban, az előadóterekben, az előcsarnokban. Nekem végül is le kell mondanom tárgyi meg szellemi értelem egyaránt arról, hogy táblát állítsak az épületem mellé, hogy megvalósítsa azt, amit én arról gondoltam. Most már levált rólam, mint egy elmúlt szerelem. Némi féltékenység maradt. Már akkor is, amikor átveszik üzemeltetésre a házat, a féltékenység előáll, hogy ami eddig az emberben egy szellemi programként élt, az most egy ilyen hasznos funkcióvá változott. Az, ami létrehozta, az egy ürügy, tartalmaz bizonyos többleteket, amit például az építész visz bele. Ezáltal alkalmassá válik a funkció eredeti inspirációtól független dolgoknak a befogadására. Nemcsak egy épület ilyen, egy utca is, egy köztér is ilyen, például Krakkó főterét szokták felhozni. Ami nemcsak a posztókereskedőknek vagy az akkori kornak volt szervező eleme, hanem ma is az. A terek túlmutatnak a politikán. Aki azt mondja, hogy minden kor olyan építészet teremt, ami abból a korból szervesen kinő, az téved. Az építész több ennél, az építészeti terek többet tudnak annál mint az a szituáció, ami őket létrehozta. Látszik, hogy egy műemléki épületet ha átalakítasz,

jobb lakást lehet belőle csinálni, mint egy újból. Miért? Mert vannak olyan tartalékai, amit az építész belevitt a létrehozó igényeken túlgondolva.

F.I.: Te gondoltál erre a házadnál?

B.Cs.: Persze, minden témát gondolok erre. Ha ilyen tartalékkal nem dolgozik az építész, akkor az nem lát a jövőbe.

A terek befogadóbbak, mint a létrehozó aktus, sokkal "demokratikusabbak". A kérdés az, hogy hogyan lehet olyan tereket létrehozni, amelyek hosszútávon befogadóak, és nem csak egy esetben, egy konkrét dologban.

Minél közelebb áll a lényeghez egy gondolkodás, annál örökösebb, annál hosszabb távú. De minél hosszabb távon marad meg, annál kevesebb a tartalmi hitele. Az én mesterem, mondjuk a Lao Ce, az ma is érvényes, de olyan szűk spektrumban gondolkodik már... Egy konkrét gondolkodó az jellemzi a korát és azután elhal, ezzel szemben áll egy Lao Ce, aki megfogalmaz bizonyos lényegi dolgokat, amelyek ma is érvényesek és mindig aktuális tartalommal értelmezhetővé válnak. Arról van szó, hogy valójában a lényeg borzasztó egyszerű és megfoghatatlan dolog, ami mindig minden dologban benne van, és ezt minden élettörténet vagy történelmi szakasz próbálja értelmezni valamilyen módon. Végül is minden ház a jelenségvilághoz tartozik, de nem a lényegi dolgokhoz. Az, hogy egy ház a lényegi világba tartozzék, az végül is igazán mindig az építészről függ. Azok a filozófiai kategóriák: látszat, jelenség, lényeg, ezek az építészetben is megvannak. Vannak igazán látszat-épületek, ezeket a politika hozza létre, a lényegi világból nagyon kevesen tudnak átmenteni épületekbe maradandó gondolatokat. Szerintem például a Makovecz Imre az a lényegi világgal igen szerves kapcsolatban van, és sok benne van az ő épületeiben a lényegi világból.

Valamilyen módon azokban is benne van, amiket én csinálok. Amilyen vagyok, attól van benne, nem attól, hogy akarom. A MTESZ-székháznál ez a tér-tömegnek a programja, komplementaritása, ez egészen a lényegi világhoz tartozik. Ez a fajta, ha tetszik filozófiai, ha tetszik építészeti probléma. Ez már régen izgat engem, és ebben az épületben talán legkomplettebben van kifejtve. Nem érdekel, hogy ezt észreveszi-e valaki, vagy sem.

Ilyen finom részletek ebben nincsenek, én nem szoktam finom részleteket csinálni. Nem, mert ilyen magyar kivitelezéssel nem lehet. Inkább a térbeliség izgat. Én nem szoktam design-t csinálni.

A riport a Miskolcon folytatott beszélgetés magnófelvétele alapján készült.

Bodonyi Csaba (1943) Ybl-díjas építész, 1970 - 89 között az ÉSZAKTERV építész, majd főmérnöke.

1989 - től az INTERPLAN osztrák - magyar Kft. magasepítő műteremvezetője.

Faluház Zalaszentlászló

Targuba Miklós Zalaszentlászlói tanácselnök egy 1987. augusztusában lezajlott nemzetközi építészeti vándorkonferencia során elhangzott ismertető beszédének részletei.

Nagy örömmre szolgál, hogy elmondhatom ennek a háznak a történetét. Persze csak röviden, mert öt percet kaptam rá.

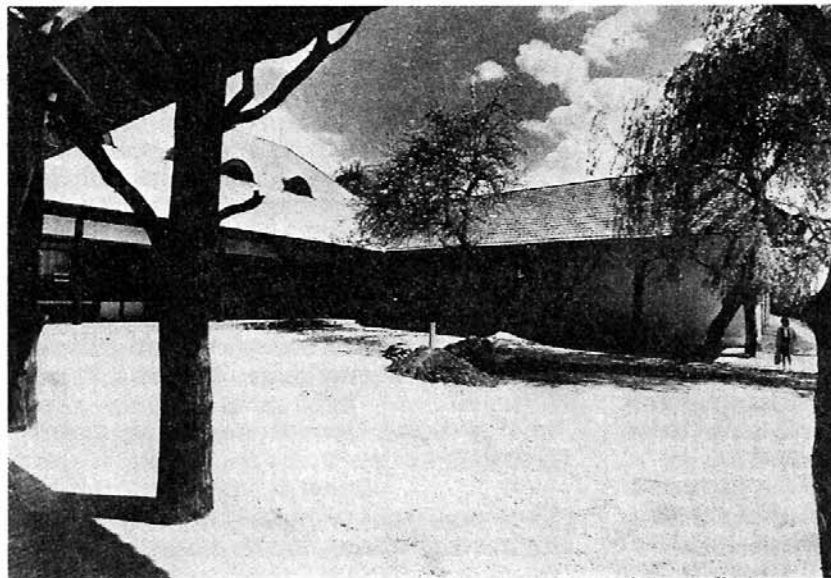
Annyit talán, hogy 1200 lelkes a mi kis településünk, Zalaszentlászló és Sénye község, amely egy tanácsú egység Gyülevésszel. Volt egy nagyon rossz és elhasználódott kultúrházunk, amely csak azért volt kultúrotthon, mert kívül pléhbetűkkel rá volt írva, hogy "Kultúrotthon". A községben elhatároztuk, hogy építünk egy újat, és meg is kerestük mindjárt a Műszaki Egyetemet. A Műszaki Egyetem tervezett egy előre-gyártott elemekből felépítendő kultúrotthont, ami a 70-es évek végén került volna tíz millióba, és így sajnos nem kaptuk meg hozzá a támogatást, mert nekünk mindössze másfél millió forintunk volt, így nem tudtunk nekiállni az építésnek.

Makovecz Imre barátunk, akit tulajdonképpen azelőtt sosem ismertünk, sose láttunk, ő felkínálta a munkáját, hogy fog rajtunk segíteni és olcsóbb épületet fog tervezni. A végén ki is derült, hogy a kiviteli terv, az tényleg olcsóbb volt, mert ajándékba adta, és az épület is jóval kevesebbe került. Imre barátunk olyan tervet ké-

szített nekünk, hogy hiába kerestünk rá vállalkozókat, vállalatot, nem találtunk. Építőipari ktsz-ek tulajdonképpen sehol nem vállalták, mert olyan típusú épület volt, amit nem mert egy vállalat sem vállalni. Akkor a faluban találtunk egy nagyszerű fiatalembert, aki ácsmester az édesapjával együtt, és ő elvállalta ennek a háznak az elkészítését. Itt a gyakorlatban igen-igen szépen igazolódott az, hogy maga az építész, a tervező hogyan tudja azt a bizonyos jó együttműködést a beruházóval és magával a kivitelezővel megtartani. Persze ehhez az kellett, hogy minden hónapban többször is leutazzon, mert hiszen tulajdonképpen itt szinte naponként kellett volna az embereknek eligazítást tartani. Természetesen, hogy velünk is nagyon jól együttműködött Imre barátunk, Makovecz úr.

Most itt talán egy-két szóval még azt mondanám el, hogy hogyan is sikerült összehozni az anyagiakat. Másfél millió forintunk volt, másfél millió forintot kaptunk a minisztériumtól, és azon kívül a megyei tanácstól kaptunk két millió kétszázézeret, közben díjat nyertünk a jó társadalmi munkáért. A lakosság társadalmi munkája is ad egy kis pénzt, majd később elmondom, mennyibe került a ház.

A tartó oszlopokat itt az erdőben termeltük ki, ami a szarufákat és a deszkákat illeti (az összes nyárfából van), azokat a szomszéd Sénye községben termeltük ki, és a lakosság óriási, nagyszerű, jó hozzáállása segített bennünket ahhoz, hogy ez az épület most 22 és fél milliót ér papír szerint, mi így leltároztuk. Ugyanakkor mindössze - a szállódával együtt - kifizettünk 8 millió forintot. Ez a ház tulajdonképpen, a kis szállódával együtt, és a kis helyiségeivel (amik együtt is vannak, meg külön is), amit Imre barátunk igen nagyszerűen megtervezett és kivitelezett, mindenre jó, és állandóan lakott, 1985. április 30-a óta ez a ház mindig nyitva van, sose volt még bezárva.

Én a következőket szeretném ehhez hozzátenni: A 70-es évek közepén olyan rendelkezés jött, hogy egy centralizációs politika eredményeképpen a korábban önálló falvakat egy közigazgatási vezetés alá kell helyezni. Ezért tehát, ha valamelyik olyan falu, amelyet megszüntetésre javasoltak, akart valamit építeni, azt a megyei vezetés nem támogatta. Az országban mindenütt így van. Így módon az országban több mint 1500 faluban szűnt meg az iskola, az önálló orvosiellátás és így tovább.

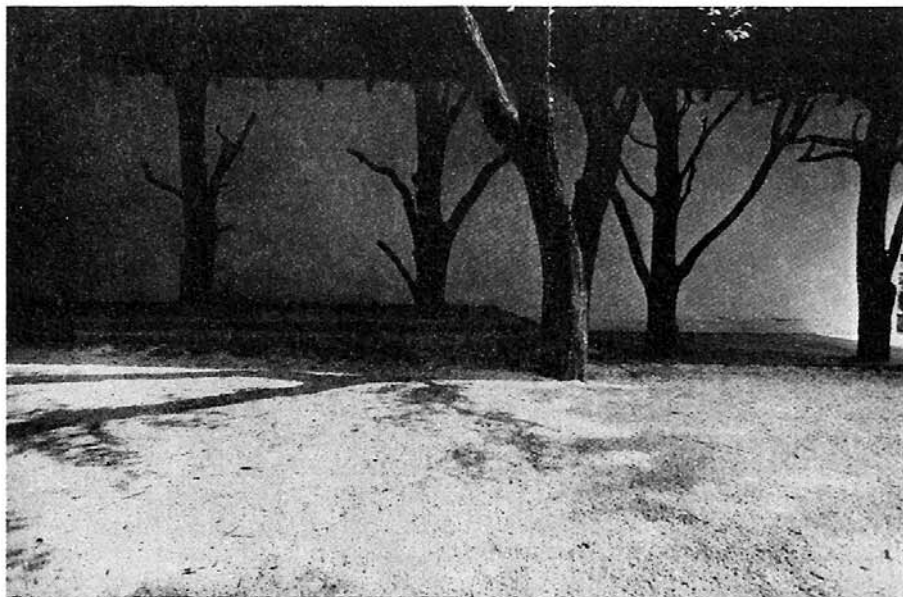
Valószínűleg Targubáékat is elérte volna ez a döntés. Ezzel szemben Targuba itt a faluban egy papírt köröztetett, amelyben azt javasolta, hogy a meglévő iskolát nemhogy megszüntessék, hanem három tanteremmel bővítsék ki. És nagyrészt társadalmi munkában azonnal meg is építették, és nemhogy kevesebb lett a tanító, hanem idehozott tanítót tettek ebbe az iskolába. Tehát szembeszegült azzal a centralizációs politikával, ami akkor jellemző volt erre az országra. Ezzel az egzisztenciáját kockáztatta. De ezt megúsza, és amikor ezen túlvolt, akkor elhatározta néhány társával - az orvossal, aki már nem él, a tanácsítókárral és azt hiszem, még másokkal is -, hogy megcsinálják a faluházát. Pénze azonban annyi nem volt, hogy egy ilyen házat tudjon építeni, csak azt tudta, hogy szükség van rá. Az épület utcai sávja egy valamikori kereskedőnek a háza volt (egy zsidó családé, akiket elvittek és soha többé nem jöttek vissza). Abban volt a régi „kultur”. A másik oldalon, balra állt egy lapostetős ház, amiben egy kocsmá és egy élelmiszerüzlet van. Akkor, amikor én Targubával kapcsolatba kerültem, akkor mi azokat a falvakat igyekeztünk támogatni, amelyekből mindent elvesznek. Olyan vázlat készült erre az épületre, az igények kielégítésére, hogy a meglévő épü-

letek maradjanak meg, és tulajdonképpen csak egy falat húzzunk közéjük, és egy tetővel kössük össze az egészet, és ezzel egy teret alakítsunk ki a faluban, amelynek egyébként nincsen tere, mert egyetlen utcából áll az osztrák falutelepítés katonai szemlélete szerint.

Targuba összehívta itt a megyei vezetőket egy nagy értekezletre abból a célból, hogy adjanak neki támogatást ehhez az építkezéshez, akkor már ennek a vázlatlatterve elkészült. És ezek az emberek nem támogatták Targubát, sőt... Ezen a tárgyaláson ajánlottam fel a háromszázezer forintnyi tervezési díjat, lényegében hozzájárulásként a házhoz, hogy zsarolni tudjam a megyei képviselőket. Azonban egy éven keresztül így sem kaptunk építési engedélyt. Küldözgettek ide, küldözgettek oda. Egy kaffkai „Kastély”-szerű állapot keletkezett. De aztán mégiscsak hozzákezdünk az építkezéshez. Amit elmondok, az körülbelül tíz év története. A totális államrend, ha mást nem tud csinálni, akkor lelassítja az életfolyamatokat. Hogy kikerüljük az összeütközési lehetőségeket és hogy olcsó legyen a ház, olyan anyagokat választottunk, amelyeket a tanács a legkönnyebben tudott beszerezni. A természetes anyagok és az emberi munkaerő olcsó Magyarországon.

Talán ezzel a kis történettel valamelyest érzékelhető, hogy miért mondom azt, hogy az építkezés drámája fontosabb, mint a stílusa.

Befejezésül annyit, hogy ide mindig nagyon szeretnek jönni, mert itt szeretnek, és ezt a házat olyan jól használják, ahogy csak lehet. Ide jó jönni. Úgy politizálunk ezzel a házzal, hogy azóta Magyarországon nagyon sok megrendelést kaptunk ilyen épületekre, és azok az emberek, akik annak idején akadályozták ezt az építkezést, azok azóta már büszkéek erre az épületre.

Fotó Zsiva

Keresztény Kupolák

„Mindeddig nem nyert bizonyítást, hogy az égbolt lényege szerint az egyenesvonalú mozgással rokon; lényének sokkal inkább megfelel a nyugalom vagy a körmozgás; ezzel szemben a másfajta mozgásirányok olyan jelenségekhez tartoznak, amelyek valamilyen erőnek vannak alávetve.”

(Plotinos II 1,8, 16-19.)

A tér valósága annak érzékeltetésében van. Egyik vagy másik formája az érzékelés rendje szerint lehet a tér egészén belül fontosabb vagy kevésbé fontos. A kupolaterben ezért lehet éppen a félgömb látványa a legfontosabb. De ez nem közvetlen valósága az alanynak, a személyes élményben benne van a tudati felfogás is. A felület kiterjedésének jellege alapján abból jön létre az egyenlőség érzése, hogy a gömb minden pontja egymáshoz viszonyítva azonos helyzetben van a felületen. Ez pedig gondolati valóság. Ugyanakkor az egyenlőség egybefogottságot is jelent a felület magába záródó jellege által. Ez viszont inkább érzékelési. Olyannyira, hogy bezártsággént is megjelenhet: amikor a gömbformát belülről éli az ember. Vagyis éppen akkor, amikor az közvetlen valóság, mert hogy közeli. Másrészt a gömbforma az egyenlőség érzését mindig térbeliségben teremti meg. A térbeli egyenlőség valósága abból van, hogy a felület helyei a gömb középpontjától egyenlő távolságra vannak. A kettő közül a felületi látható, a középpont viszont képzeletbeli helye a gömbnek.

A kupolaterben éppen ezek a viszonyok teremtenek sokféle rendeződés számára lehetőséget. Az építőművészet ezért is tudta a kupolateret többféleképpen használni. Sőt, mint központi és egyenlőséget adó teret is több módon lehet azt megteremteni.

Lehet a kupolaternek olyan képzeletbeli rendező szerepe, mint a bizánci rendszereknek van, ahol a ténylegesen meg nem valósított központok egymáshoz való viszonyai kapcsolódnak úgy, hogy egészük irányult renddé válik.

Hogy a középpont és központi jelleg világából mit és hogyan valósítottak meg - századok és évezredek során - az európai-földközi-tengeri-nyugatázsiai világban, arról még feltételes képet is csak alig lehet alakítani. A művészetekben az lévő lehetséges, amit már megvalósítottak valahol. Arról pedig, amit csak elgondolni lehet, arról feltételes véleményt sem lehet alkotni. Abból viszont, amit valaha megalkottak, abból több pusztult el, mint ami megmaradt. És az is szinte véletlenül maradt meg - vagy aszerint módolva, ahogy az épületet később használták. Soknak valaha volt

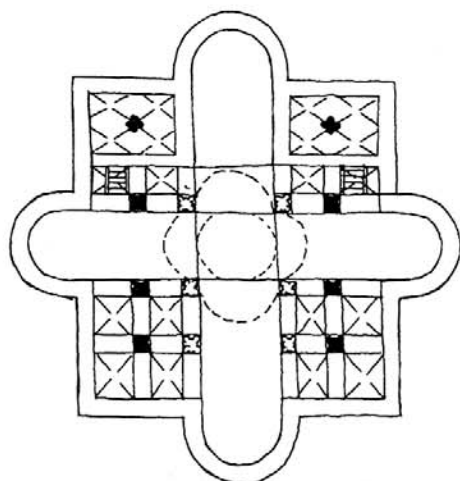
jellegéből alig lehet valamit - akárcsak következtetésekből is - sejteni. Így minden általánosabb kép megalapozatlan marad.

Márpedig ahhoz, hogy egy formát érteni lehessen, ahhoz ismerni kéne lehetőségeit, változatainak gazdagságát.

Az irodalom is, amely pedig eléggé gazdag, csak töredékességet és részlegességet tesz lehetővé. Jórésze eleve részt értelmez és értékel - többnyire egy szempont szerint.

Már-már klasszikus az, ahogy a századforduló idején Strzygowski az örmény építészetnek egyetemes értelmet adott: minden központi kupolás teret ebből vezetett le, akárhol és akármikor építették volna azt. Pedig alig volt szerző, aki annyi mindent összegyűjtött e térforma elterjedéséről és változatairól, mint ő.

Annyit mindenképpen tudni lehet, hogy Európában a legkülönbözőbb vidékeken és korokban építettek központi terű egységes templomokat is. Hol egyet-egyet - látszólag elszigetelten -, hol rendszeresen, de anélkül, hogy ebből általánosabb építési mód vagy stílus lett volna / legalábbis a barokk kora előtt /. Így az ezredforduló táján Közép-Európában építettek sok egyszerű kerek templomot a csehek, a morvák és a magyarok.

Feldebrő, templom. Rekonstrukció

Sok olyan rom és nyom maradt ezek közül, amiből következtetni lehet a valaha volt templom terének jellegére. Különösen érdekes a XI. században Magyarországon, Feldebrőn épített templom. Többször is átépítették, de az eredeti falakból annyi megmaradt / csonkban és az újba beépítve /, hogy sejteni lehessen, milyen szép összhangot adott volt a templom tere. Egységét különböző formák egyberendezése, teremtetete meg: a négyzet és a kör szerinti alaprajz összekapcsolása által. E formák egyetlen középpontot teremtetek többszörös összetettségéből. A nagy négyzet minden oldalán - a középső részén - félkör alakú apszis volt. Tehát egyszerre négyszög- és kör-rendet

adott az alapforma. A négyzetet öt hajóra tagolták: három, három-három oszlopból álló sorral. Az oszlopok magassága arra utal, hogy a tér összefüggő része elég magas volt, hogy egyetlen térrendnek lehessen érzékelni a hajókat. A belső tér szabad érzése ellenében is lehetett a tömegek külső, zárt látványával. Az ötös tagolás továbbá úgy alkotott belső rendet, hogy a közepén lévő négyzetes alaprajzú rész az egész épület középpontja volt. Méghozzá többszörösen: azáltal is, hogy az egész épület közepén volt, azáltal is, hogy a többi térrész két "koszorú"-ban vette azt körül. Az ötös tagolás szerint minden oldalon négyzetes alaprajzú részekből álló sor volt, amelyet egy másik hasonló fogott össze.

A külső sor középső négyzetes térrészeit kerekítették ki az apszisok. Így ezek egy belső keresztrendet zártak le félkörökkel. Ennek is ugyanaz volt a középpontja, mint a négyzetes rendnek. Végül az apszisok olyan körnek voltak a részei, amelynek a középpontja a négyzetes formák által adott középpontra utalt.

A körös és a négyzetes formák által többszörösen központivá tett négyzetben sírkamra volt, amely felett - magasztott szinten - oltár állott. Berna-jellegű szentély ez, a mártíriumok módjára. A középpont a sír feletti oltár lehetett: a templom szertartási helye.

Ez az emelt rész a középső négyzetnek csak keleti részét töltötte ki, ami irányt is adott a térrendnek. Különösen, hogy az egész keleti részben folytatódott a Berna.

Ebben a formában a kör alá van rendelve a négyzetnek, de külső látványban egyenlő lehetett a viszonyuk: a sarkok és az ívelt részek váltakozása által.

A kör és a négyzet egyenlőségben összekapcsolt formája szokatlannak tűnhetne az ezredforduló latin kereszténységében, mégsem az, ha az ember nemcsak a téralakításra gondol. Elég Feldebről Esztergomba menni: a várkapolna falain portrék sorakoznak, és mindenkinek egyforma keretet festettek: a négyzet és a kör egyesített formája szerint. Hasonló festési-keretezési módot látni sok kódexben és román templomok falán is. Az arcképeknél ez a keret összefogó módon emel ki: koncentráló-központosító hatása van. Ugyanakkor aurát is formál a fej körül. Ma is általános szokás, hogy a mennybeli személyek és a megholt szentek feje fölé körglóriát festenek. A román művészetben ezenkívül a már-már szentként tisztelt, vagy ilyesmire vágyó élő személyek feje köré négyszögű, gyakran kék mezejű glóriát festettek /szolgálatkész lelkek/, - mint a római Santa Prassede mozaikjain az alapító I. Paschalis pápa képén. Az esztergomi és más hasonló keretezés a kettő egysége lehet. Ha ez a mód a túlvilági és evilági szentség egységét jeleníti meg, az megfeleltethet annak, hogy a román kori vallásosság a szentet és az istenit immanensnek, a világban /is/ jelenlétnek gondolta és érezte. De megfelelt a próféták és apostolok hit szerint való jellegének is.

Sokat írtak már arról is, hogy akkoriban a templomok

kat az Égi Jeruzsálem másának építették. Ha így gondolkodtak, akkor - úgy vélem - a román művészet szerint azt nem egy transzcendencia leképezésének értelmében teheték. Ez inkább a későbbi szemléletnek felelne meg. Valószínűbb, hogy az Éginek a Világban való jelenlétét értették így.

A hagyományos keresztény templom szent épület: fel is szentelik. Szentsége pedig az Isten jelenléte a Földön. A kereszténység és a román művészet szeleme szerint a templom az a hely, ahol a jelenlét - az immanencia értelmében - nyilvánvaló lehetett. Ezt valószínűleg meg a templom a kör és a négyzet, az égi és a földi jeleinek összekapcsolásában: szimbolikus módon. Ezen belül a szentnek, az égnek lévén elsőbbsége, körnek is elsőbbsége kell a négyzet felett legyen. Ez formában azáltal jöhet létre, hogy a körnek nyilvánvaló középpontja van. Ha négyzethez is középpontot képzelünk, az nem annak jellegéből következik, hanem viszonyainak elgondolásából. Így ez a középpont csak lehetséges vagy rejtett: tehát csak a kör által válhat valóságossá és érvényessé.

A feldebrői templom térformája fennmaradt jellegében is emlékeztet a bizáncira: legalábbis abban, hogy részterek rendszere. De ez más jellegű volt Feldebrőn, mint Bizáncban. A feldebrői térrendnek csak (földrajzilag és időben) távoli rokona ismert.

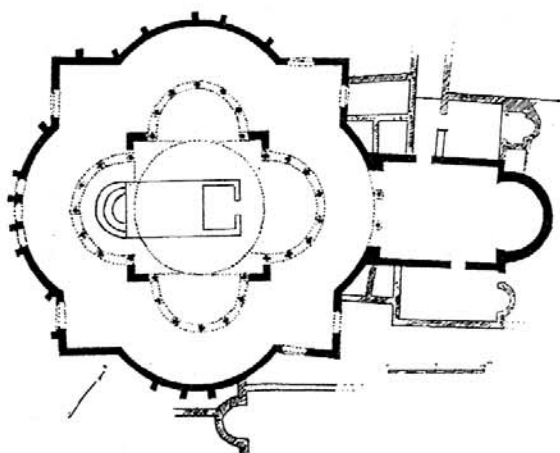
Még részletösszefüggések is messzire vezethetnek: a sírkamra nyugati oldalán lévő két ovális nézőnyíláshoz hasonló például Ephesosban látható Celsus sírján. Az általa épített könyvtár félkörös apszisának magasabban lévő peremén két, a feldebrőiehez hasonló ablakocska át lehet a szarkofágot látni. Feltehető, hogy Feldebrőn is sír volt a kamrában. Az irodalomból az derül ki, hogy hasonló központi formarendű, viszonylag egységes terű templomok a legelterjedtebbek a Földközi tenger keleti részén voltak: a IV-VII. századokban. Ilyenek voltak: mindenesetre Szíria és Palesztina mártíriumtemplomai.

A mártíriumok igazi formája az volt, amikor a térvilág által alkotott középpontban volt a mártír sírja. Ekkor a kupola - tér középpontú rendje helyhez kapcsolódva valószínűleg meg a tér értelmét. De általános volt az is, hogy - elvontabb értelmi rend szerint - a sír nem a központi helyen volt. Sőt, ástak ki olyan romokat is, ahol mártír sírjának semmi nyomát sem találták, mégis tény, hogy mártírnak voltak szentelve. Mindezekre pedig a központi - többnyire egységes - tér a jellemző.

Mint az irodalomból kiderül, a megtalált nagy, egységes és központi terű építmények közül azok a legjellegzetesebbek, amelyek a kör és a négyzet alaprajzát kapcsolták központi rendszerbe. A négyzet oldalait részben olyan körívű "essedra" alkotta, amelyek egyetlen kör részei voltak, a sarkot alkotó falrészek pedig egyetlen négyzet sarkainak feleltek meg. Ezt a formát kisebb léptékben gyakran megismételték a templomok belül: úgy, hogy csak a sarkokat alkották falak, az íveknek viszont oszlopsorok feleltek meg. Ezek az ívek már nem mindig voltak egyetlen kör ré-

szei, hanem annál erősebb ívelésük volt. Ha a külső falak körívei az egész épület középpontját adták, a belső oszlopsorok íveinek középpontja a belső négyzet vonalára esett, vagyis a négyzetbe való belépés helyei középre. Az egész rend legközepe magasztott emelvény volt, oltárral: a szertartás helye tehát a közösség közepén volt. Az Antiochia-Kaussziában kiásott szent Babylas mártíriumát 381. táján építették ilyen formában: ez a legrégebbi, amit megtaláltak, és ez valószínű volt meg legbiztosabban ezt a formarendet.

E. Baldwin Smith a kupoláról írt könyvében részletesen foglalkozik mindennel, amit a szíriai kupolás templomokról az utóbbi évtizedek ásatásai feltártak. Ezek közül talán a legérdekesebb a szintén Antiochia melletti Seleucia-Pieira temploma lehetett. Ennek első

Seleucia - Pieira (Szíria) Mártírtemplom alaprajzi rekonstrukciója

változatát az V. században építették, és hasonló elv szerint épült, mint Szent Babylas mártírium-temploma: a központi főrész azonos is az utóbbival. De a keleti falnál egy téglalap alakú apszissal záródó részt építettek a központi részhez. A részafai templomnál a középponti négyzetes rész helyett téglalap alakút építettek volt, amivel keleti irányultságú formát hoztak létre: egy apszis-résszel együtt. Smith ezeket a változatokat és a folyamatos átépítések nyomait vizsgálva fejlődést tételez fel. A VI. századtól eszerint az irányultság lett fokozatosan és mind erősebb mértékben uralkodóvá, ami az egyházi felfogás érvényesítésének, az ortodox szellem uralmának feleltethető meg. A keleti apszisban Krisztus oltára volt, a középponti oltár pedig a helyi mártír tiszteletét szolgáltatta. A Babylas mártíriumában még nem volt keleti oltár, a fejlődés végén viszont már középponti oltár nincsen a templomokban. Az orthodoxia és az egyház arra törekedett és ez lehetett a fejlődés értelme, hogy a vallási élet ne a helyi mártír, hanem Krisztus egyház szerint való szolgálatában álljon, és ennek feleljen meg a hitközösség élete. Az egyház saját rendjét és uralmát akarta biztosítani, és ezt fokozatosan meg is tette. Eszerint vált az irányultság uralkodóvá és általánossá.

Amikor a mártírsír a térvilág közepéről egy oldalsó helyre került, az az első elvonatkoztató változás volt, amely (egyelőre csak) szimbolikus formában elválasztotta a szertartást a sírtól. Lehetőséget teremtett a további elvonatkoztatásokhoz, azok pedig egy általánosabb formáknak való alárendelődéshez. Így történhetett, amikor a bizánci orthodoxia az egyik oldalsó sarokba helyezte a sírokat, és mellékközponként rendelte őket a többkúpolás rend szerint a középponti irányultságnak alá. Ebben az építészetben a központi kupola már csupán az Ég jelképe: a Pantokrátor ikonja is azzá teszi. A kupolatér közösségi értelme, jellege eltűnt, vagy legalábbis erősen háttérbe szorult. A mellékkupolának lehet ilyen / másodlagos / értelme is, hiszen ezek amúgy is alá vannak a központnak rendelve: mint az egyházközösségek az egyháznak. Ott pedig, ahol csak egy kupola van, az gyakran olyan magas dobon áll, hogy tere inkább hasonlít egy torony belsőjéhez, mint közös térhez: hogy ebben is az Ég magasságát lehessen érezni.

Az egyiptomi és szír vidékeken azonban az a hosszú folyamat, amelyben a bizánci stílus szerteszét uralkodóvá lett, nem tudott - a mohamedán hódítás miatt - beteljesedni. Az ottani egyházak a maguk életét élhették tehát tovább. Különbözően, hogy az arabok olyan könnyen elhódították Egyiptomot Bizánctól, az részben amiatt volt, hogy az ottani kereszténység inkább remélhette hite tiszteletben tartását az araboktól, mint az orthodoxiától. Hogy az utóbbi mit kínált, azt mindenestre néhány nagyszabású eretnekmészárlásból így az alexandriaiakból - már megtudták.

Már ebből is következik, hogy tévedés a kereszténységet két világból állónak gondolni. Igaz, hogy létezik nyugati, vagyis latin, vagyis római kereszténység, és az is igaz, hogy létezik bizánci eredetű. De ezek nem egységes világok; az orthodoxia is más görög és más szláv változatban. Legfőképpen pedig amiatt hamis, mert nemcsak kettő létezik, a bizánci nem is nevezhető - ahogy pedig szokták - keletinek. Mert létezik egy harmadik keresztény világ, amely valóban keleti: Ázsia legnyugatibb részén és Afrikában. Ez a keleti kereszténység azonban nem vált egységes egyházzá, hanem megmaradt több önálló egyházban. Volt közöttük dogmabeli rokonulás és a másik két nagy keresztény világhoz való hasonulás is. De ez a kereszténység mégis megmaradt - több egység együtteséből álló - külön világoknak. Közöttük a keleti egyház, a szír egyházak és az örmény a nagyobbak és ismertebbek. Ezek szelleme és kultúrája mindenképpen más - külön valóságaiban éppúgy, mint közös valóságukban - mint a másik két keresztény világé és ezek egyházaiké. Egyikük sem vált egyházzá, mind megmaradtak helyi vagy nemzeti egyháznak. Erősebb is bennük a közösségi szellem. Mind a mai napig az.

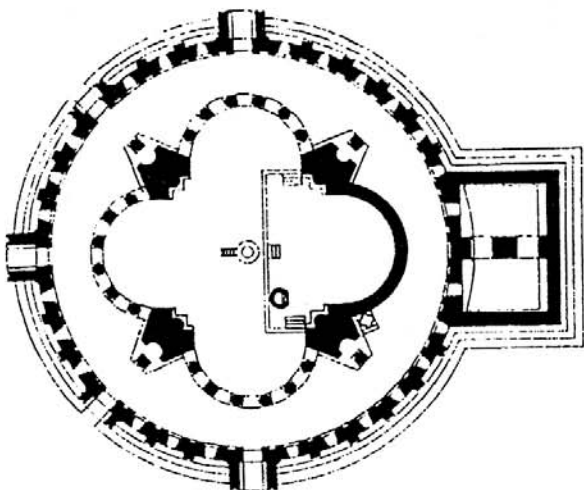
Ezek az egyházak tehát kimaradtak mind az orthodoxizálásból, mind pedig a katholizálásból. Sokmindent

megtartottak a régi kereszténység hiteiből és vallási életéből. Legfőképpen: megmaradt az a sokrétűség és gazdag változatosság, ami a korai keresztény világot jellemezte. Jelentős részük kicsi egyház, államegyház is csak az abesszin és az örmény lett. Meglehetősen emiatt törölte ki az európai kereszténység még létüket is tudatából. Hogy az európai kereszténység nem vesz tudomást a keletiről, az saját vallási kultúrájának jellegéhez tartozik. Végére is mind az egyetemesség / katholicizmus /, mind az igazhitűség / orthodoxia / olyan, hogy csak magát ismeri, tudja és látja, csak magát hiszi és ismeri el. Persze aztán ezek a keleti egyházak nem is európaiak. Némelyik meg éppen szerencsén.

Ha így van, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy alig-alig van művészettörténeti irodalom, amely a keleti kereszténység alkotásaival foglalkozik. A koptokról is annyi van, amennyi a régi Egyiptomot kereső ásatások melléktermékeként jött létre. Egy kivétel van: az örmény kereszténység. Ezt az érdeklődést részben - sajnos - az örmények tragédiái váltották ki. És még ez sem lett volna „elég”. Hogy van az örmény világ, művészetükkel és építészetükkel foglalkozó irodalom, az a világba szétszóródott örmények munkája által, vagy annak hatására létezik. Így lehet az örmény művészekről, mindennek ellenére, képet alkotni. Építészetükről vannak leírások, képek, rajzok, vázlatok, elemzések - nem is kevés. Van annyi és olyan, hogy távolból is el tudjuk képzelni valaha volt és mai valóságát. Egyházi életüket is meg lehet ismerni: nincs ország, ahol ne élneek hitközségeik. De a kép, amit így ki lehet alakítani, feltételes kell maradjon: óvatos kell legyen az ember, amíg nincs személyes tapasztalata. Mégis érdemes ezzel az építőművészettel foglalkozni, már csak téralkotásuk jellegzetes volta miatt is. Ez pedig megint csak visszavezet az eredetekhez. A legvalószínűbb ugyanis az a vélemény, amely szerint az örmény kereszténység antiochiai kereszténységgel szoros kölcsönösségben, sőt bizonyos közösségben alakult volt ki és élt. Eszerint szíriai keresztények viszik a szomszédos kilikiai örményekhez az új hitet. Onnét terjedt az szét észak felé. Tény, hogy Örményországban már akkor államegyházzá teszik a kereszténységet, amikor Konstantinápoly még nem is létezett, Rómában pedig tiltott vallás az új hit: 311-ben. Az örmény keresztények sokáig monofiziták voltak - még a 451-beli kalcedoni zsinat után is, vagyis akkor is, amikor Bizánc azt mint eretnekséget elítélte és minden erővel üldözte. Az örmény egyház mindig független volt Konstantinápolytól. Ha muszáj volt, inkább közeledett a távoli Rómához: Bizánc ellen. De oda sem csatlakoztak. A modern korban a szétszórta élő örmények között erősebb lett ugyan a Rómához csatlakozottak egyháza, de az otthoni megmaradt egy nép, egy nemzet saját egyházának.

A szíriai kereszténységgel való kapcsolatok és szellemi rokonság adhatta, hogy örményföldön a korai időkben a bazilika formájú templomok mellett szokásos lett a központi és egységes terű kupolás templa-

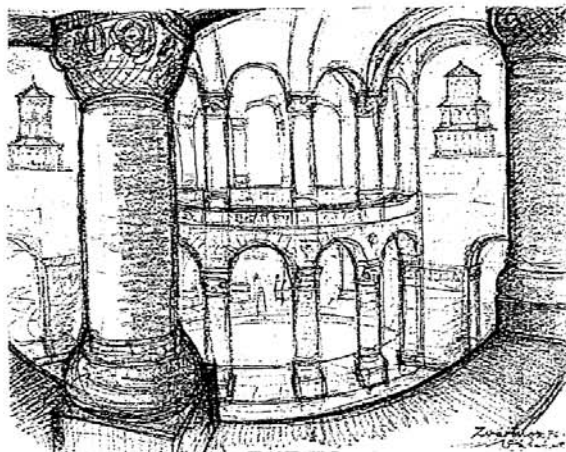
mok építése is. Mi több, ez a mód vált - mint az ásatásokból az irodalom alapján kiderül - nagyjából az V. századtól (egy időre) uralkodóvá. Ilyen a híres, a VII. század dereka táján épített Zvartnoc-i körtemplom. Az ásatások rajzai arra utalnak, hogy négyzet és kör formáit ennél a templomnál úgy kapcsolták össze, hogy egyértelműen kör volt a rendező forma.

Zvartnoc-i örmény templom alaprajza

Sok adat van arra, akkoriban nemcsak sokféle központi és viszonylag egységes terű templomot építettek, de arra is, hogy általában a kört és négyzetet egyesítették a legkülönbözőbb módokon. Van utalás arra is, hogy bonyolultabb formai rendben több, viszonylag önálló teret rendeztek el egy nagyobb tér köré. Ezeknél is és más templomoknál is, hosszanti irányultság szerinti térrend terjedhetett el és vált uralkodóvá. Hogy végül egy hármastagolású térrend legyen általános: ebben mind a két alaprendből kiinduló fejlődés össze tudott kapcsolódni. Három többé - kevésbé önálló térrész van egymás után, és ezt az irányult sort félkörös abszisszerű szentély zárja. A harmadik, értelemadó rész jobban összekapcsolódik az előtte lévő középsővel, mint az utóbbi a legelsővel. A szertartási részt sem az épület formái, hanem bemaszerű magasabb szintje emeli ki. A szertartások során, a liturgia szerint, ezt kétféle függöny zárja el a hívek elől. A közbülső tér általában négyszög alaprajzú és kupolater: ez a híveké, a hitközségé. Előtte a bejáratnál pedig egy kisebb, ugyancsak négyszög alakú rész a katechuméneké. Vagyis a hitbe még teljesen be nem fogadottaké, a vezeklőké és bűnösöké, akik csak a szertartás első, kisebb részénél lehetnek jelen. Volt hasonló a bizánci szertartásrendben is, de ott elhalványult, aztán elhalt. Az örmény szertartásban viszont ez a megkülönböztetés megmaradt. Ennek következtében a közbülső - a kupola alatti tér - a közösség, vagy legalábbis a hitközség tere maradt.

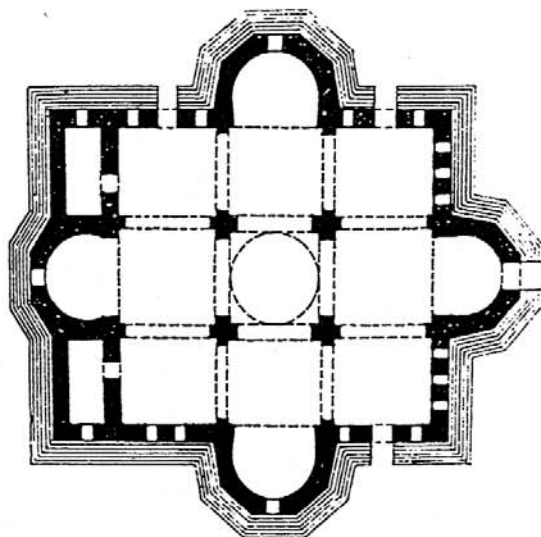
Az örmény építészet tehát jobban megtartotta a közösségi teret, mint sok más keresztény vallás mű-

Vákár Tibor rekonstrukciós rajza a Zvamec templomhoz

vészete. De a kupolatér ebben is részleges helyzetbe szorult, mert irányult térsor részévé tették.

Végül is: ez az építőművészet sem tartja meg a központos teret mint közösségi templomformát.

Edzsmiadzin-i Örmény templom i. sz. V-VII. sz.

Más keleti keresztény egyházak viszont, ha nem is bontakoztatták ki ennek lehetőségeit, azt gyakran legalább megőrizték. Ma is használnak ilyen templomokat azoknál az egyházaknál, amelyek soha sem lettek államegyházak, és amelyek gondja mindig a megmaradás volt. Hiszen ezek életüket a megtartás köré rendezték.

Sok ilyen egyház él keleten, csak Szíriában van hét. Egyikük, a szír-orthodoxnak nevezett arameus egyház nemcsak nyelvét tartotta meg, hanem művészetét is. Jacobus Baradeus püspök alapította ezt, amikor az V. században Konstantinápolyt ellentétbe került, ugyanis a kalkedoni zsinaton elítélt monofizizmus híve volt. Körülötte gyűlte össze a hit híveit, hogy a távoli

szír-mezopotámiai határvidéken húzódnak meg. Meg tudtak maradni, mert eretnokségüket a konstantinápolyi egyház nem tartotta olyan veszélyesnek, mint az arianizmust. Kicsit még támogatta is őket Theodóra császármő - Justinianus ellenében. Aztán pedig jött az iszlám hódítás.

Damaszkuszról a Tigrisig szétszórta kolostoraikban és közösségeikben sok régi és legrégebbi templom van - legtöbbjük alapítási vagy építési ideje sem ismert - ki a IV-V., ki a VII-VIII. századokra teszi ugyanazt az alapítást. E templomoknak többje is téglalap alaprajzú. De van, hogy kereszthajó-szerűen van elhelyezve: az oltár és a bejárat a széles oldalon van. És mindnek egyseges a tere. Ez az a forma különben, ami a damaszkuszi nagymecsetet és a vidéken másokat is jellemez, ezt használták a szeldzsuk építészetben is.

De van a legrégebbi, közösségi, központos forma szerint épített templom is. A Mardin melletti Mar Hanania -köznevének Derzafaran, vagyis a kövek színe miatt Sáfrány kolostor - temploma éppen ilyen.

A tér négyzetes alapú kocka, amelynek mind a négy oldalán, középen, egy-egy félkör alakú apszis van. Az egyik a bejárat, a szemben lévő az oltár helye. Ezek félkör alakúak: tehát a tér nem a négyzet és a kör kombinációja.

Itt a kockának, a négyzetnek van központos jelleget adó szerepe, amit a mennyezet is megvalósít: nem kupola az, hanem középpontja felett enyhe csúcsban egyesülő négy ívelt cikkelyből áll. A félkör fontosságát az mutatja, hogy az apszisok felső részét azonos félkör-peremdísz zárja, amely a magasban futó vízszintes perem folytatása. Tehát függőlegesen is megismétlődik az a forma, amit vízszintesen a falak és az apszisok adnak. Kiegészítő, központosító a szerepük, de kiemelés is szolgálnak. Bizonyosság a perem gazdag díszítése. Ez is legrégebbi jellegű: római / hellenisztikus/, de olyan, amely még nem formálódott át az imperiális stílusmonumentális törekvései szerint. A közösségi térnek ez a jellegzetes formája tehát a legrégebbi szellemben él ma is. Ezek az egyházak megőrizték ugyan a régi formákat, de azokat nem vitték tovább, kiteljesíteni pedig egyáltalán nem tudták őket. Ami későbbi, az ugyanis már török-szeldzsuk-jellegű.

A kereszténység tehát sehol sem tudta a központos térformát igazán kibontakoztatni. Nyugaton, ahol ezt nem használták megszeldítve fel - úgy, mint Bizáncban -, ott lappangó, időről időre fel-felbukkanó kísértésként mindig jelenvaló maradt. Adott helyett meg-szentelő formát, mint a Szent Sír templomának utánzásaiban volt Bizánci hatás, vagy araboktól átvett forma - mint Dél-Itáliában és Szicíliában. Volt azonban olyan forma is, amelyben valóban közösségi teret jelentett: az itáliai városok polgárközösségeinek keresztelőkápolnáiban. Nem sok van belőlük, de akkor is jelentősek ezek, ha a legegyszerűbb formában építették is meg őket. Egységes henger, vagy inkább

/ sokszög alaprajzú / hasáb alakú teret fed egy kupola. Már emiatt az egyneműség miatt sem lehet kiteljesedésről beszélni. Méginkább azonban azért nem lehet, mert a baptistériumok csak szimbólumai a közösségeknek. Közösségi térnek építették ugyan, de úgy, hogy a közösséget testesíthessék meg. Nem tervezték arra, hogy be tudja fogadni a közösség egészét. Csak a közösség egy része fér be, és az, ami belőle jelen van, azt családi és más közvetlen viszonyok rendeznek: éppen akkor, amikor jelen van. Hiszen ők mint a család tagjai vezetik be a kereszteleendőket abba a közösségbe, aminek a kápolna részben általános / keresztényi / , részben közvetlen / városi / szimbóluma.

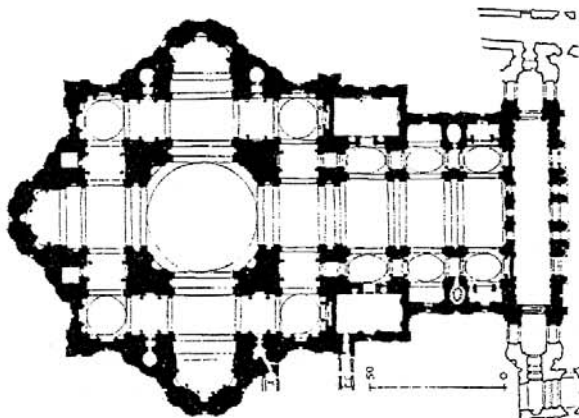
Bármennyire lett légyen szilárdan egyetemes a latin kereszténységben a bazilikatípusú, hosszanti házas, irányult templom, a román építőművészet szintézist teremtő jellege mindig lehetővé tette a kupola és a részleges kupolás terek felhasználását. Érdekes azonban, hogy ezt is inkább a mediterrán vidékeken valószínűsítették meg. A gótikus stílus jellegéből - a koherenciájából - következett, hogy az egyáltalán nem adott lehetőséget a kupola használatára. Kizárta ezt az, hogy a kettős irányultságban a felfelé mutató irány az oltár felé vezetővel koherens kellett legyen. Ezért a gótikát kupola-ellenes stílusnak is lehet értékelni. Nem is építettek kupolát ebben a stílusban.

Ezt érezhette meg Brunelleschi, amikor a Firenzei dóm számára elgondolta a kupolát. Azért választotta ezt a formát, mert a dómnak az idegen gótika ellen való betetőzést akart adni. Műhozzá olyant, amely minden felett uralkodhat. És így lett a kupola a város polgárközségének szimbóluma. Fenn áll a magasban: nem fogja össze a templom térvilágát, hanem megkoronázza azt. Fölötte áll, uralkodik. Sotto la cupola: a kifejezés akkoriban a várost jelentette. Mintha az egész város alatta lett volna, mintha az az egészet befogta volna. Uralkodott a város látképén is: szimbólumként.

Ebben a választásban és megvalósításában ott élt még a régi, évszázados érzésvilág és szellem is. De nemcsak ez, mert a kupola már tisztán művészi forma megvalósítása is egyben. Brunelleschi számára ilyen - és ezen belül technikai - feladat volt a megvalósítás. Különböző még a gótikaellenességben is van ebből valami.

Ezután, és mindennek ellenére, Itáliában alkotta meg egy különleges művész a kupolás tér apoteózisát. És ez az alkotás zárta le ennek a formánakegész - addigi - európai történetét. Michelangelo építette meg a Szent Péter templommal.

Hatalmas egységet teremtő kupolás térnek alkotta, amelyben tulajdonképpen a mártíriumok közösségi szelleme éledt újra fel. Szent Péter sírja fölött áll: a kupola csúcsa és középpontja alatt van - mélyen lent a sír. Buonarrotti tere összetettségében is közösségi. De ez a közösségi jelleg valójában szimbólum. A katolikus egyetemesség - az egyház - egészét eleveníti, mint hitbeli közösséget, meg: Szent Péter jegyében - vagyis abban, amit ez a név jelentett. Ebben azon-

Michelangelo Buonarroti: San Pietro, alaprajz

ban Michelangelo hite testesült meg és az, ahogy az egyetemességet ő élte. Más volt tehát, mint ahogyan az az egyház és a pápák számára valóságos volt. Az utóbbiak szellemében építették hozzá a hatalmas hosszanti házat: irányultságot adva az egész templomnak - bazilika módjára. Hogy kizáródjanak a hívek a közösségi térrészből, amely így a pápai hatalom felmagasztalásává alakulhatott át.

Ez az alkotás lezárta az egész addigi történetet, mert utána már más szellemben építették Európában a kupolákat és a kupolás tereket. A barokk építőművészetben már csak művészi forma a kupola: látványt ad, aminek nincs - vagy alig van - közösségi értelme és valósága.

Részlet a szerzőnek a középkori közösségi terekről szóló tanulmánykötetéből. Ennek egy másik fejezete megjelent a *Mozgó Világ* 1983/6. számában.

Tordai Zádor (1924) filozófus, művészettörténész, a MTA Filozófiai Intézet munkatársa, többek között elmélyülten foglalkozott Kós Károly életművével.

Az istenfá

Részletek

Huszka József tanulmányának teljes szövege 1908-ban jelent meg a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében.

A régmúlt ezredévek embere a fát tartotta őseinek. A fa keletkezése, növése, lekötött helyzete szemléltetővé teszi a földanyától való eredetét. Az emberi nem keletkezésén tűnődő ősember földből való eredetét a fa közvetítésével könnyen felfoghatónak látta. Ezért van oly nagy szerepe a fának a különböző népek ősmondáiban az emberi nem keletkezésére vonatkozólag. A germánisten fákat változtat emberre, kikből ered az emberi nem. A szíu-indiánoknál az emberi nem összűlő még famódjára helyhez kötött, fából kialakuló lények. A klasszikus népek hol kőrisfából, hol tölgyfából származtatják az embert, az alsóbbrendű szellemeket (nymphák, faunok), sőt az isteneket is (Zeus). Délafrika, India és Arábia népe is regél embertermő fákról. Ádám és Éva összűlőink bűnbeesése sem történt meg a fa közbejárásával nélkül.

Az emberi nem első vallásában az ősök tisztelete nagy szerepet játszik, s így a fa, mint az első ő, hamar tisztelet, sőt imádás tárgya lett. A klasszikus népek ősmondái a fát a szaporulat, a termékenység előidézésében gyakran szerepeltetik, összeköttetésben az istennel. Némely esetben a fából emberek és emberszerű szellemi lények lépnek elő, míg más esetben fában tűnnek el, vagy fává változnak. Így is, úgy is lélek van a fában, akinek jó akarát megnyerni és rosszindulatát imádsággal és ajándékkal elhárítani minden halandó törekszik.

A klasszikus népeknek a fa-szellemben, a fa-lélekben való hitét ismerjük irodalmukból és látjuk építkezéseikből. Az antik szenthelyek fáinak kidőlésével, a bennük lakozó istenségnek fából faragott szobrát állítják a fa helyébe. E szobrokat előbb kerítéssel, majd tetővel is védik, és az így előálló épület lesz a templom. Az oltárok régi helyükön, a szobrok előtt, a templomon kívül maradnak. A kőből készült antik templom sem más, mint az istenség szobrát körítő és védő cella, s így a szoborban lakozó istenség háza. Előbb előfában, majd faszoborban lakik az isten, míg végre az arany- és elefántcsonttal borított márványba költözik.

... Az isten lakóhelyéül szolgáló fának imádatát megtaláljuk az összes régi népeknél. A Tigris és Eufrátesz mentén, Frigiában, Kánaánban, a görögöt megelőző mykénei kultúra emlékein, Cyprusban, Karthágóban, Görögországban az emlékek hangosan beszélnek az istent magába rejtő, az istent jelképező szent fáról: az istenfáról.

A faimádás legrégebbi nyomai Káldeába, az akkádok Eridu városába vezetnek (Kr. e. 3-4 ezer között állott a perzsa-öböl partján), hol is a szent cédrusfa főistenüket, Ea-t jelképezte.

Az akkádok vallása valószínűleg a mai oroszországi pogány néptörödékek sáman vallásának az ősi alakja, vagy talán továbbfejlesztése. A mai sáman vallásnak is van szent fája, melyre az áldozati barmok bőrét, szarvait, ruhaneműket stb. akasztanak az isten számára. Az ókori népek istenfá ábrázolásairól sem hiányzanak az áldozati maradványok, s így nem járunk messze az igazságtól, ha a sámanok fájában látjuk a legrégebbi istenfát. Sámánkodás révén került a sémitákhoz, akiknek kezén érte el legmagasabb fejlődését, mind a vallásos képzetekben, mind a jelképes művészi ábrázolásban.

Az istent jelképező fa legrégebbi írott nyomai a Bibliában lelhetők fel. Mózes könyveiben már rátalálunk az isten és az élőfa némi kapcsolatára. A kánaánita oltárok említésénél az élőfa szomszédságra vagy környezetre csak egy-két esetben nem akadunk rá; ekkor azonban előtérbe lép az aschéra. Az oltárok mellett élőfa és aschéra együtt is, meg külön-külön is előfordul.

...Mózes V. 7:5. és 12:3. verseiben az oltárok széthányását, a bálványoszobrok összetörését, a faragott képeknek és a kivágott aschéráknak megégetését parancsolja. A széthányható oltár csak kőből rakott építmény lehetett. A rajta vagy mellette levő bálványoszobrok, ha összetörhetők, csak ércből vagy kőből lehettek. Az oltár járulékát alkotó képek és az oltár mellé állított aschéra pedig faanyagból való volt, mert megégethető.

Az aschéra kivágásáról vagy levágásáról szólnak Mózes V. 7:5.; Királyok II. 18: 4. és 23:14. versei. Felállításáról pedig a Királyok II. 21: 7. versei. Kivágni, levágni csak álló vagy élő fát lehet. Az aschérákat tehát úgy állították fel az oltár mellé, mint ahogy az élőfa női, vagyis lehetőleg függőleges helyzetben.

A Biblia tanúsága szerint Kánaánban a föníciai istenek, Baal és Astoret voltak a főistenségek. Baal azonos a babiloni Bel-lel; Astoret = Istárral. Baal = az Úr és Astoret = az úrnő. Minden városnak külön Baalja, külön ura volt. Baal, a tűz és a nap istene, Astoret Astarte = Baalat, vagyis úrnő, aki az úrtól ered, a Vénus csillag és a hold istennője volt. Astarte, a világ igazi ura, folyton teremt és ront. Szerelme és nemzés által hozza létre az örök megújulást. Fajunk fennmaradásában közreműködni neki hozott áldozat. A templomaiban végbevitt parázsnaság neki kedves, szent cselekedet. A nap melege kelti életre a természetet, s így Baal és Astoret egy és ugyanaz, t. i. a szaporulat, a termékenység istene.

Az aschéra sem volt más, mint a Baal és Astoret képviselte eszmének, gondolatnak: a termékenységnek, a megújulásnak, a nemzésnek jelképe, vagyis magát Baalt jelentette. Úgy látszik, a bibliában emlegetett szobrok az istennőt ábrázolták - a megégetett asché-

ra és a bálványok vagy az aschéra bálványa pedig (II. Királyok 21:7.) magát Baalt jelenti, tehát a szaporítás hímnemű jelképe volt.

...Ha mindezek után összegezni akarjuk a mondotak tanulságait, úgy találjuk, hogy: az aschéra nem élőfa, hanem faragott vagy gyalult, érclemezekkel s talán szövettel is díszített, az oltár mellé függőleges helyzetben, istenszobrok és egyéb képek társaságában felállított facölöp, mely a nemzés, a termékenység, a szerelem hímnemű jelképe.

...A teremtsé isteni erő, s amennyiben a termékenység jelképei fából voltak faragva; határozottan az istenfia első, mindjárt az élőfa után következő legősibb alakjai e faragott jelképek.

A kúp és a kúpszerűen végződő cölöpök, meg a kappadókiai alak még elég nyersen szimbolizálják a szaporítást. A későbbi istenfia-alakok már burkoltabbak és csak mellékalakok felhasználásával fejezik ki a gondolatot.

tobozszerű kúp, maga a porzós virág, vagy valami eszköz, melyről a reá ragadt hímport a termővirágra szórja. A géniuszok tehát egyenesen a termékenyítést végzik a pálmával, s így az asszír pálma a szaporítás, a termékenység és további fejleményében a családi tűzhely jelképe.

...A mykénei oroszlános kapu fölötti relief két oroszlán között, melyeknek a feje letörött, valódi, főt vastagabb cölöp áll, felső fejen gyűrűs fejezettel, amelyen gerendázat látszik. E kapudísz fényes tanú annak az eldöntésében, hogy a mykénei kultúra melyik szellemi körbe tartozik, hogy melyik kultúrából sarjadzott. Ez az oroszlános istenfia nem pusztán ornamentum. A kapu fölött alkalmazták, s így alighanem jelképes értelmét is ki akarták fejezni.

A kapunál alkalmazott istenfia, a kapun belül lévő életnek, a családi tűzhelynek s így a szaporásnak jelképe és az isten közbejöttével, védelmező szimbóluma.

Asszír istenfia-ábrázolások

A bezdédi tarsolyfalez részlete

A babilon-asszír világ pálmája csak a melléállított géniuszok segítségével jelképezi a szaporítást, a termékenyítést. A mellékelt ábra asszír istenfia képét mutatja a mellette álló sástejű géniusszal. Az istenfia törzse stilizált pálmatorzs. A legyező alakú korona alatt áldozati barmok szarvai, s a foalakot körítő kisebb pálmacsokrokhoz vezető szalagok egymást keresztező menetei látszanak. E szalagokban az angolok a skandens asklepiades indáit vélik látni; én azonban egyszerű szalagcsokornak nézem, támaszkodva a bezdédi (Szabolcs m.) magyar, pogánykori temető tarsolydíszének tanúságtételére, melyet később tárgyalunk. Az istenfia jobb és baloldalán álló szárnyas géniuszok egyik kezében gyékényfonat - szatyor, a másikban virágkúp van, melyet a pálma fölé tartanak. A pálma termékenyítése ma is főként mesterségesen történik. Az arabok összeszedik a hímport és kézzel a termős virágokra szórják. A géniusz egyik kezében levő szatyor az összeszedett porzós virágokat, vagy csak a hímport rejti. A géniusz másik kezében látható fenyő-

... Ezek után áttérhetünk hazai istenfia alakjainkra, melyek mind az ősmagyar sírokból, mind a mai népviseleti díszekben és a székely kapuk faragványain, meg egyes vidékek vakolatdíszsein oly nagy szerepet játszanak.

Az ősmagyar sírokból előkerült emlékek istenfia alakjai között legjellemzőbb és a többit, sőt a byzanti hármas levelet is nagyrésztben magyarázó alakítást látunk a bezdédi ezüstlemez tarsolyon. Ismerve az asszír istenfianak egymást keresztező szalagokból húzott és a fát övedző díszét, amely a középső nagy pálmát körítő apró pálmákat összeköti, lehetetlen meg nem látni a bezdédi díszekben a szalagot, illetőleg a szövetet. A bezdédi tarsolyon az egyes pálmacsomókat növényi elemekből, talán levelekből alkotott csoportnak nem nézhetjük, ha az összekötést és a domború elemek közepének bemélyített ráncait némi figyelemre méltatjuk. Hát az egyes úgynevezett levelek egész szélességén, a hosszanti tengelyre merőleges, áttört szalagok és a hosszanti tengely irány-

ban az egyik oldalon futó vonalozás vajon kimagyarázható-e értelmesen a növényi eredetből? A ráncokat levélborda nézték, s a rojtot levélszőrnek hirdették és hirdetik némely arceológusok, azonban elfeledték megmagyarázni a levélbordákat semmibe sem vevő, s azokat derékszögben keresztező áttört szalag növényi mibenlétét. Hja, ha produkálná a természet! Kénytelen vagyok ezzel a hittel szemben ismételve megállapítani, hogy a bezdédi tarsoly pálmái rojtos, keskeny, hosszú szövetnek csokorra kötéséből keletkeztek; úgy, hogy a megkötött csokor két vége a föle jobbra és balra kötött felső csokorhoz át van húzva. Mindig két ilyen kendővég jön alulról egy csokor kötésébe bele, s ezek a hurkokból rojtosan le is lógnak. A teljes csokornál így aztán három rész kerül egy-egy oldalra, melyek közül kettő kendővég és egy a másik csokorhoz áthúzott kendő.

Ebből a hármasszövetmenetből lett a későbbi hármasszövet, amely oly határozott a kaukázusi emlékeken. Ez a csokorkötés egyúttal megmagyarázza az asszír istenfát körítő apró pálmácskákat is, melyek nagy valószínűséggel, reliefben a falra faragott középső, és az áldozati birkák meg kecskéik szarvaival díszített pálmatorzsok szalagdíszéből keletkeztek, mivelhogy az övedző szalagcsokrokat is reliefben faragták ki később.

... Visszatérve az alapul fölvetett bezdédi tarsolyra, meg kell még látnunk a rajta lévő állatokat és a keresztet. Szárnyas sárkány és szárnyas egyszarvú foglalja el az istenfát mellett a szokásos griffek helyét. A byzanti kereszt, mely a tarsoly legközepén, tehát főhelyen van, már nem szokatlan jelvény az istenfát és kísérő állatainak társaságában a byzanti művészetben. Nem az ősi, az asszírok korában díszül használt kereszt, hanem valódi keresztény jelvényről, a Krisztus keresztjéről, melyen az istenember ki-szenvedett. Az új hit istenfája, a kereszt társul itt a régi

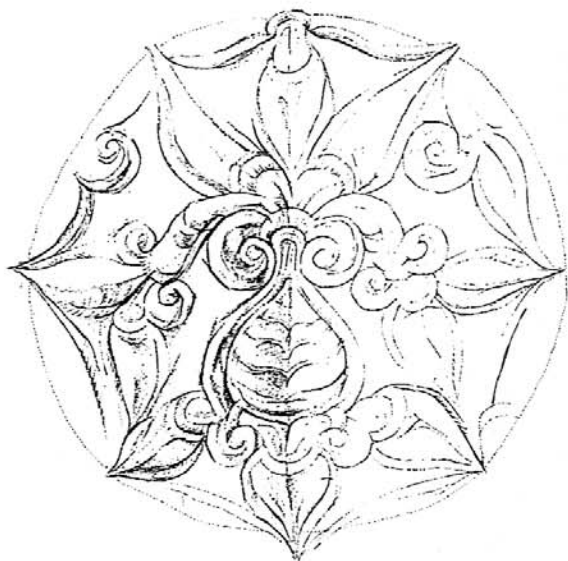
letűnt hit istenfájával. A pálmatorzs helyét az egész ornamentális alakítás közepén a kereszt foglalja el és csak azt köríti a dísz. Hogy a csokorra kötött szövet négy csomópontjában a rojtos, hosszú kendők pálmászerű alakítást kapnak, és hogy azonkívül még az asszír génuszoknak meg a későbbi griffeknek és oroszlánoknak utódai is megjelennek a kereszt körül: az mind csak a kereszt kiemelését, megtisztelését célozza.

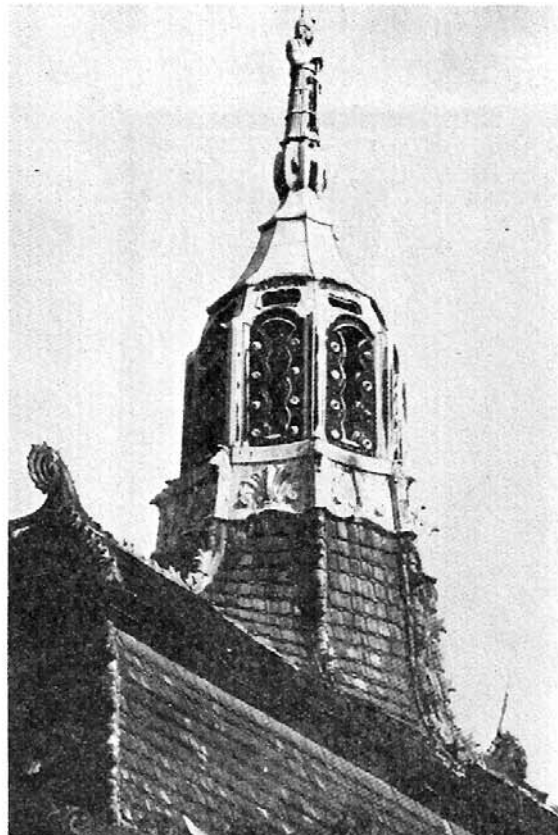
A bezdédi tarsolytörzse ötve a kereszt szolgálatára rendeli az antik hit istenfáját. Jól ismeri az istenfát, tudja jelentését, jelképes értelmét; ismeri ábrázolásának módjait, főként az asszír eredetű pálmás alakot, s éppen azért az új istenfának a kiemelése és díszítése szánt teret. A bezdédi tarsoly ötve naturalisztikus és csak kismértékben stilizált, rojtos kendőkből alakított istenfát díszével bevilágít a Krisztus utáni első ezredév keresztény díszítő modorának keletkezési útjaira, születésének titkaiba. Pogány formák, a pogány hit teljes, szimbolikus értelmével és kifejezése mellett az új hit szolgálatába lépnek, hogy emeljék fényét és kifejezővé, közérthetővé tegyék jelvényét, az Isten Fia halála által megszentelt keresztet, az új hit valódi istenfáját. A pogány istenfát értelme: isten a fában; a keresztényé: Isten a keresztben.

... A magyar ornamentika istenfát alakjait magukkal hozták őseink, s azok ezer éven át használatban voltak s ma is élnek.

Huszkó József (1854 - 1934) rajztanár, harminc éven át a budapesti Piarista Gimnázium tanára. Mérnöki tanulmányokat is folytatott és oktatott a Műegyetemen is.

1885-től kezdve folyamatosan jelentek meg tanulmányai a magyar népművészet eredetéről, kapcsolatairól. Kutatási eredményei jelentős hatást gyakoroltak a magyar nép eredetéről a köztudatban élő képre.

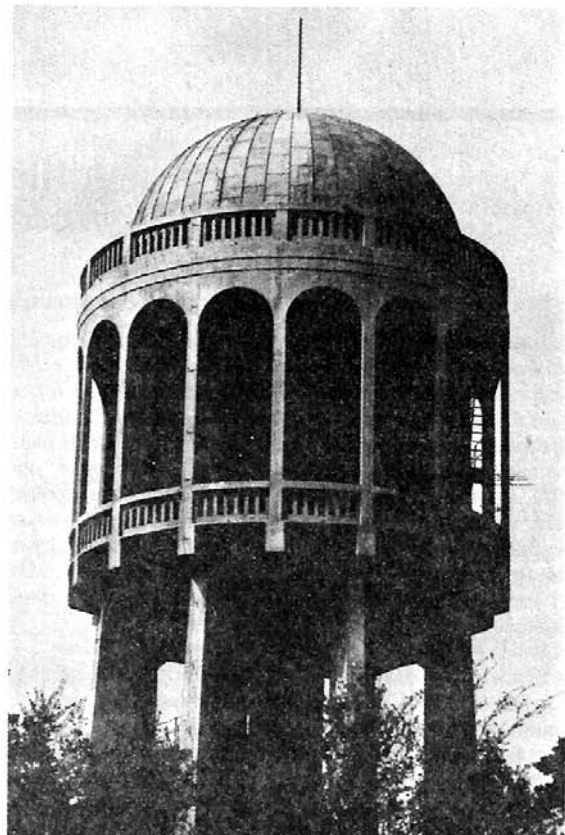

Kőszeghy Attila

Kupolák és tornyok

Gilgames - Isten ellen való vétek - legyőzte, szétroncsolta a cédrusfa szörnyét, Hunbabát, aki egy becsületes kőkupola volt, egyszemű szörnyhez illően tetején lyukkal. E nyíláson át nyúlt az égig a szent cédrus. Ez a számunkra különös páros a közelmúltig létezett a sámánsátrak és az azokból kinyúló világfák, világoszlopok alakjában.

A cédrus kupola-szörnye: minden minőség magába zárója. Benne a minőségek egymást semlegesítik, kívülről pedig nincs számára birtokolni való. Óriás e szörny (rokona Ménrót, a mi Nimród ősapánk), hiszen a minőség-rengeteget nem mennyiségek nélkül (bár meghatározatlan mennyiségekkel) rejti. Mozdulatlan, nincs miért mozdulnia. A cédrus-világ kígyótörzsű, madártoll-koronás, merő mozgás. Mozgásában állandó. E mozgó, bozontos-fonottas rengeteg - ha nincs bezárva - minőségeinek fényességes és fénytelen együttléte által egyöntetű szürkesség. A szürke-minőség határolt létezőket rejti. Semmiféle elv nem igazolhatja, hogy a mindenség tökéletes elmosódottságán túl kizárt e szürke-minőség körülhatárolása. Ép-

pen egy ilyen zárt létezésből történő kiköpüléssel válnak észlelhetővé pl. a hindu hitvilág teremtésléírásaiban a mozgásformák, alakzatok, a megnevezhetők és a felismerhetők.

A szörnyet, minden minőség magába záróját elroncsolva láthatóvá válnak a világ létezői, de előttük azok elmúlása is.

Így találkozunk Gilgames a halandósággal, amint a szürke - mindenség cédrusrengeteg „fáit” egyenként kivágja, birtokba veszi.

A mindenség-körbezáró burok feltörése nélkül nincs elérhető véges élet, földi tér-idő. Az óriás mindent-magába-foglaló ellenében csak a mindent-szabadon-hagyó, a nyitottan-létező végső egyszerűség-egyesítés lehet egyenrangú. A „torony” - cédrus egyedisége a kupola-szörny általánosságával társultan a mértéktelen, a tér-idő mértékeinktől idegen reprezentálójá. Ahol e minőség felmutatói megsérülnek, földi mértékkel létezésünk értelmezése bizonytalanná válik.

Vannak olyan élethelyzetek, amikor ismernünk kell alakuló természetünket vagy környezetünk természetét ahhoz, hogy tetteink vagy nem-cselekvéseink következményeit legalább sejtjük. Nem mindegy, hogy a felkínált világmagyarázó modellekből, sablonokból hogyan választunk. Világ szemléletünk lehet apollói és dionüszoszi, lehetünk ábelek és káinok, kreatív és reprodukív „alkatúak”. Nem „vagy-vagy”, hanem „és”. Nem a rossz és a jó képzeletei e párosok, hanem a létezés egészének figyeléséhez nélkülözhetetlen tájoló.

folytatás a 34. oldalon

Kőszeghy Attila kiállításához

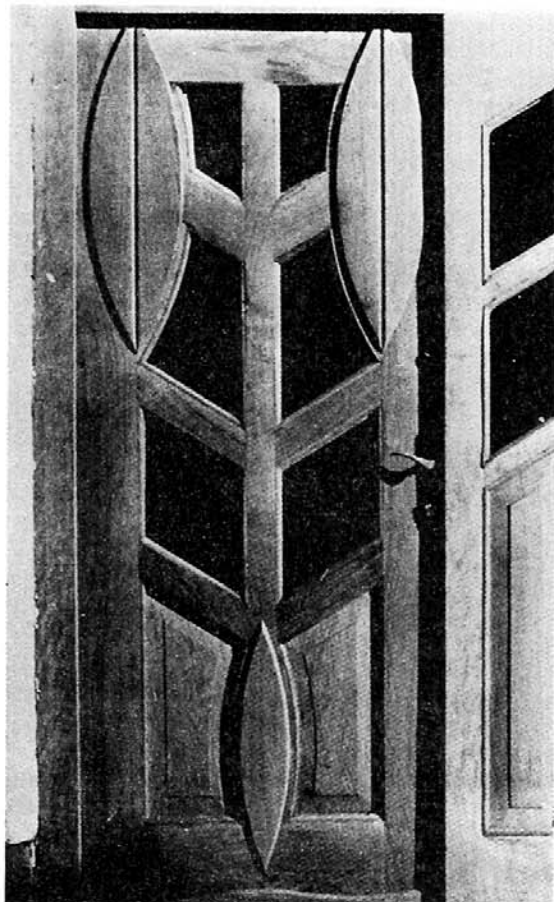
Az első, ami meglepő Kőszeghy Attilában, az az elfogulatlansága. Előítéletektől, gátlásoktól mentes gesztusai, szakmai konvenciókat semmibe vevő megoldásai. Csupa finom elmozdulás, önkéntelen, egyszerre bátor és bátortalan gondolati lépés. Gondolati mozdulatokat mondok és nem elmozdításokat. Nem gegek, nem montázsok, hanem pozitív eszmeszülemények ezek. Kőszeghy építészeti gesztusai nem reflexiók, hanem egy-az-egyben kódolt eredeti megoldások. Az a benyomásom, mintha munka közben mindig a jóra gondolna. Nem a gondra, nem a szakmára és végképp nem ideológiára. Nem mellé néz, hanem szembe...

Steiner? Antropozófia? ...Igen. Úgy, mint szabadság. Századelő? Igen. Úgy, mint fent, a szabadság jegyében. Szecesszió? Igen, ha tetszik, és minden, ami gyanús, diszqualifikált és undorító. Fúj...

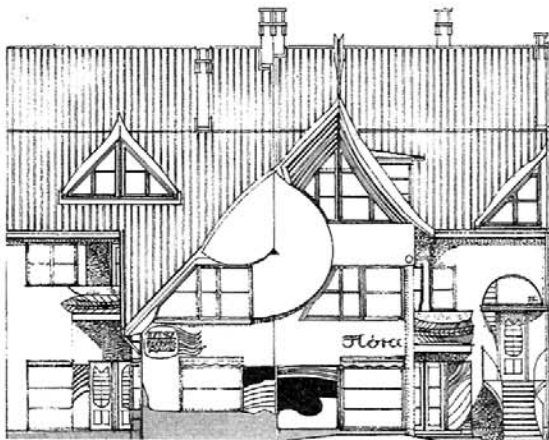
A másik, ami felmerül bennem Kőszeghy munkáit látva: mi mindenben korlátozzuk magunkat! Mi mindent kerülünk el, mi mindent hagyunk, hagyunk ki, mondjuk akár a századforduló óta! Mi minden nem történt, nem történik meg velünk, bennünk s körülöttünk - s mióta? Attila munkái mintha a tudatunk alatt folytonosan zajló, meg nem történő történetünkről szólnának.

Ki nyissa meg Kőszeghy kiállítását? - gondoltam. Makovecz? Pap Gábor? Szalai Tibi? Makovecz nem. Túl sokat szerepel. Még túlnyomónak látszhat. Mindenki beszélhet, ő nem. Most erről beszéljek? Bizony, milyen jól elvannak most a farizeusok! Van min nyüzsgönnük; most a hatalomról van szó.

Olvasom Fintát a Fidesz hivatalos lapjában. Eheti: Magyar Narancs. Veszem az adást: Finta házai haladóak, s még az sincs kizárva, hogy szépek is. Hiszen "tűlforgalmódottak" - Major Máté szavaival élve. Bizony, Major Máté a Magyar Narancsban. Hát ezt is megértük. A végén még igaza lesz Csurkának, mármint ami az avantgarde

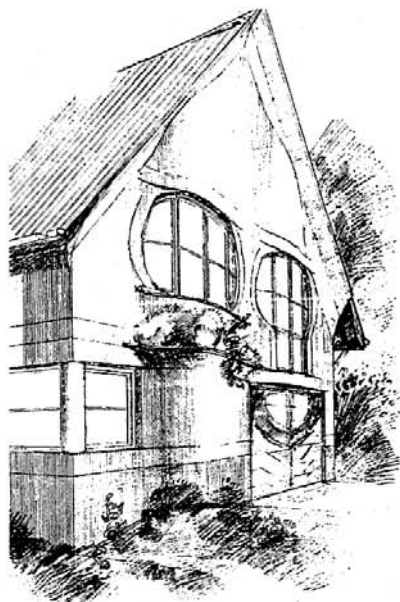
politikai kisebbségek egyneműségét illeti. És Finta is veszi az adást. Sajnálkozik, hogy őt s Makoveczet szeretik egymás ellen kijátszani, ezért gyorsan rögzíti: szerinte az, amit Makovecz csinál, nem magyar, hanem steineriánus építészet. S a művelt riporter s rögvest zárójellezi: Rudolf Steiner, 1861-1925 vessző antropozófus - így: mint ahogy Marx is marxista volt. Hogy aztán Kós is mért nem magyar vagy legalábbis transzszilvánista,

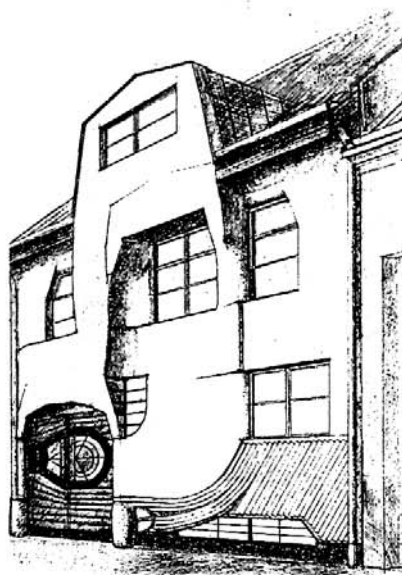
Debrecen, Batthyány u.

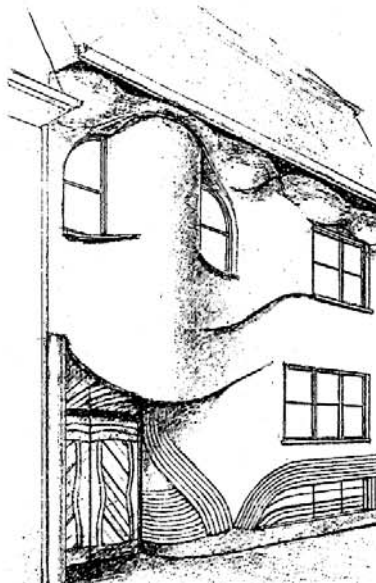
Nyírbátor, Ifjúság u. 3.

Debrecen, Rákóczi u. 60.

Debrecen, Verseny u. 16.

Debrecen, Apaffy u. 101.

azt már nem idézem erdélyi ember szájából. A hatalmi játszmá gyöngéd bája. A leendő konszenzusból jó előre kiszaglik, ki lesz a nyerd. Minden bele van keverve a pakliba, csak épp magunkat hagyjuk ki.

Szépek Finta házai, mint ahogy szép Dallas, Minneapolis, Honkong, és szép New Orleans is. Önként és dalolva az új rabságba.

Egy éve Petrőczy első „tölgyfás” előadása itt szemben volt, a lakásomon. A repülő egyetemes hangulatban Gábor históriájával perelve úgy érveltem: miért csak a kommunistákról beszél sz mindig? A mi történetünk az /is/, ami nem történt meg. - Makoveczcel szólva: ami megtörténhetett volna.

Szóval a haladók leendő konszenzusából a duzzogók, paranoiások, mélymagyar borongók kizárva. Nem szalonképesek. A szép jövőbe nem férnek bele, nem fognak beleférni, ez már látszik.

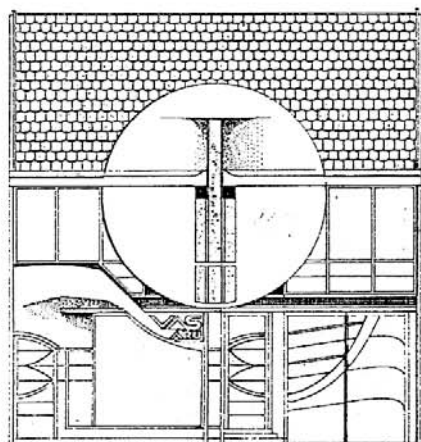
Kőszeghy Attila sem. 1 m²-en ennyi invenció? Ugyan, nem konvertibilis, nem versenyképes. Pepecs kézművesmunka? Rabcz, stílvakolás, asztalosmunka? Ugyan kérem, a mozgótökének több tér kell, hosszában min. 100, felfelé és lefelé min. 50 méter, hogy mozoghasson. Ismeretelméletileg megalapozott építészet? Hagyjuk, ez unalmas, régi dal, s a végén még fundamentalisták leszünk. S hogy valaki ne legyen építész, és statikusként tervezzen ilyen házakat? Kérem, most, mikor csak a papír számít? Tudom, hogy igazságtalan vagyok.

A kiállítást megnyitom.

Elhangzott 1990. febr. 2-án, a Tölgyfa Galériában Kőszeghy Attila kiállításának megnyitójaként.

Debrecen, Mester u.

Debrecen, Béke u. 43.

A torony kettős, a kupola egy - minőségű, de éppen ezáltal nem idegenek, sőt tekinthetők egylényegű létezőknek.

A kupola és torony: Apolló és Dionüszosz, Ábel és Káin, Pollux és Castor, Magyar (magor) és Hunor (huny - hugy - csillag), halhatatlan és halandó, a par excellence mindet egybefoglaló és részekből egészet építő.

A kupola - amíg egy -szeme szeméremmel zárt, merő határáként merül fel az alakatlan létből. A kezdet és vég birtokosa, de kapu és küszöb nélküli, határolások nem korlátozzák, nincs számára történés.

Nem egyértelmű a kezdet-véghez való viszonya, hiszen miféle kezdet az, amely után nincs történés, és miféle vég az, amelyet nem előz meg esemény? Amint egy-szeme elveszíti szemérmét, a kupola körülhatárolt lesz, a kupolanyílásnál pedig végessé válik. Ettől még nem alakul valami speciális lényre, élettörténete sem lesz, de a történések számára megnyílik.

A kupola felső nyílása, a laterna a világosság és sötétség alternatíváit adja. Lentről az oltárról a fény - áldás, égő-áldozás (adolere) füstje-lángja az égbe emelkedik, vagy ellentmondva az ígéretes égbeindulásnak, turbulens mozgással alászáll. Így éppen a csupa-határ kigyó-zó és magasban „tollasan” szétszálalódó létezők tűnnek elő.

A kupola (sátor) kezdete különös: egyszerre nő a kupolahéj, és az általa közrefogott „lég”. Amíg nem jelenik meg a kupola-üreg, addig nincs kupola-lét. Melyik minőség az, amelyik kezdődik? A fal egyedül kupolává ürege nélkül soha nem válna. A kupola alapzatánál körülhatárolhatatlan (a lég nem járja keresztül), de kezdet és vég nélküli.

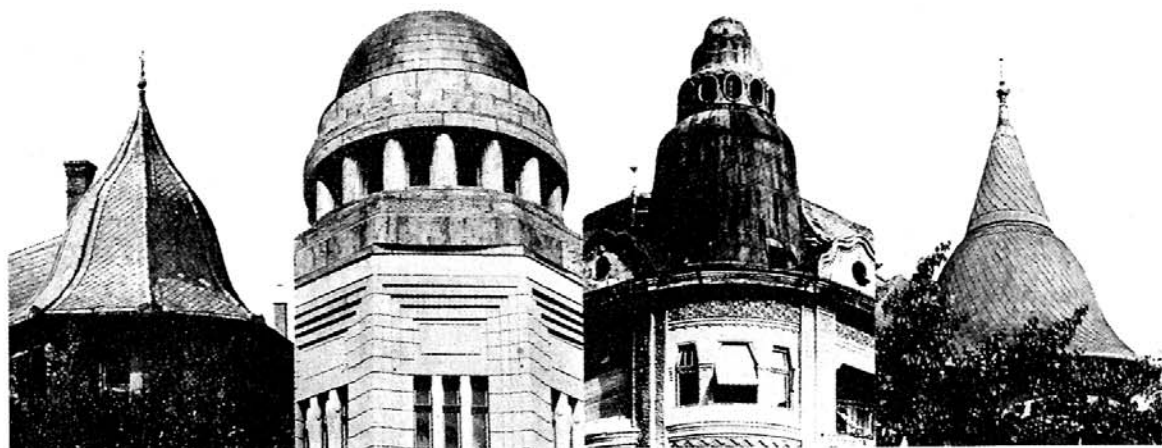
A torony-alak is az alakatlan létből merül fel, mint merő nyitottság. A kupola-barlang zártsága véd, óv,

„előkészítő”, passzív, a torony-égigérő fa nyitottsága támadó, aktív. A kigyó-zó - ágbogas rengeteg nem egyértelműen végtelen (az égigérő fa ágai nőtön-nőnek, így a végtelen sok végpont helye változó, de a csúcsok mindig körülhatároltak a lég által).

A kupolák, a szent sátrak és a közepen tornyosuló fák „működését” feledve torony és kupola összetartozásának tudása homályba merül. A középkortól templomainkon a torony és kupola nemcsak különvált, de egyre gyakrabban meg is kettőződtek a toronyalakok. A tornyok természetében rejlő minőségi kettősségről a mennyiségi kettősségre - majd sokaságra - terelődött a figyelem. A tornyok és kupolák rafinált kombinációi megsokasodtak. A városok torony-rengetege az egykori szent helyek rengeteg-erdőinek ördögi hamisítványa.

A kupolák és tornyok gömbölyded és szikár sziluettjei, a pikkelyes vagy lemezelt felszínek más-más dimenzióban vonzzák a tekintetet. Az egekbe törő csúcsok, a tornyok cifra sokasága a rafinált gyönyörök, az önelégültség és a gőg táplálói. Leiki szükségleteket elégitenek ki, amikor a környezettel való azonosulást, a tájékozódásnál a biztonságérzést erősítik.

Más alakzatok, más térképződmények vonzóak a depressziósok számára, mást kedvelnek a hipomániások, mások a kreatívak és az autoriter „sablonkedvelők” elvárásai. Ezekre az elvárásokra „rájátszanak” a kupola és torony-terek által ébresztett optikai csalódások. A hirtelen szűkülő toronyban a távoli közelivé válik, a közeli szinte eltűnik (pszeudoszférus jelleg). A kupola-térben a távolabbi még távolabbinak látszik. Az előbbi hiperbólikus tölcserén át mintegy a végtelent hozza közel, így is kapocssá válik ég és föld között. A kupola szférus terében a laterna fényköre már-már a végtelenbe emelkedik, így ad teret egy másik világ evilági megjelenésére.

Debreceni tornyok és kupolák

A kupola távolító, a torony közelre vonó „műszer” egy látható alakok, hallgató hangzások nélküli világ, a minden-egy világ megtapasztalásához. E minden-egy világ csak egyesülésük által nyilvánul meg. Évezredek óta torony és kupola együttléte az isteni nász egyik megtestesülése. Azé az egyesülés, amelynek szereplői a földi szűz, az ég-anya (képviselője) és a közvetítő angyal az angyali üdvözlettel, a mindenségről gondolkodás szertartásával.

Amiképp a struktúrák észleléséhez ellentmondások, ellentétes hatások küzdelmének hite az alap, úgy vezet a „minden-egy” élményhez az észlelt struktúrák egytelenségének feltételezése, mindennemű szintetizáló igyekezet nélkül, annak belátásával, hogy az ellentmondások állítása a cselekvő élet által megkövetelt szellemi rövidzárlat.

A fejlődésre, végcélra törekvő világszemlélet számára nincs semmiféle jelentősége egy olyan rítusnak, amilyen a megváltó isteni nász, a hasonlíthatatlan-mert-mezítelen és a hasonlíthatatlan-mert-mindenfélbe-öltözött egymásban önmagára ismerése. Az a hit, hogy végleges a vég, eltakarja azt az utat, amely a végektől a kezdetekig visz. Kupola és torony szent egyesülése így tekintve csupán az ő magánügyük. Következésképpen készületlenül érkezünk érzelmi és szellemi újrakezdéseink színterébe, így a szerencsés véletlen esélyei csekélyek. Az újabb végeknél gyöttrőn tárul eléink, hogy tévelygéseink mennyire meddők, feleslegesek voltak.

Az isteni nász nem korlátozódhat egyetlen meghatározott földi helyre-időre, méretekké, a megvalósítás fokozataival nem jellemezhető. Az isteni nász földi tér-idő szemléletünk felfüggesztésével valósulhat meg. Rendkívül lényeges a szertartás, a szertartási szöveg, amely kinyilvánítja, hogy itt a mindennapiság nem érvényes.

Ilyen megközelítéssel: ami koponyalékelésnek látszik,

az a fej-kupola mint fényességes-tagolatlan „egy” és (a harmadik, a hagyomány szerint minden-látó szem takaró szemérmét átszakító) végtelenül tagolt „minden” egyesülése. Vagyis az isteni mezítelen - egy szervnek az isteni bozontos-minden szervvel, önmagának önmagával való egyesülése.

A szárnyas (tollszáll-rengeteges) és „kigyódíszes” (folyondár - rengeteges) Hemes-pálca-jogar-fallos, a tündérmesék varázspálcája az isteni nász pillanataiban a mindenség mozgásképleteit felvonultatja. Az áldozat önmaga szent jobbajával vagy a legközelebbi hozzá hasonló, pl. atyja jobbajának segélyével fúróként működött az egykori íjas-tűzcsholó szerkezetet, mialatt a szó szerint szertartó Hermes-Merkur az „angyali üdvözletről”, a nem-evilági jelleg kinyilvánításáról gondoskodik.

Torony és kupola nászában nem kötelező valamely mérték szerint kiteljesednie az isteni dimenzióknak. Valószínű, hogy téved, aki ideális és stabil szertartási konstrukciókat talál.

Kupola és torony, koponya és Hermes fúrópálcája, Golgota (koponyahegy) és (szárán kigyós) keresztfa párosaink viselkedését, jellemzőit egyetlen tökéletes modellbe foglalni nemcsak képtelenség, de riasztó félrefogás is, amely a transzcendens értékek felé gyanútlanul fordulók számára tartós csalódást okoz.

Az isteni nászban álarcos a minden és az egy is. Szemléltethetetlen egységben létezésük „tornyos” és „kupolás” álarcon át sejtethető. Ha e kettős egyesülése nem az isteni nász álarcos képletében, tehát nem „tökéletlenül”, vagyis éppen földi módra valósul meg, akkor a földi, evilági létezés minőségei az isteni minőségek osztások nélküli mérlegére soha nem kerülhetnek. A földi lét minőség - tájolók nélkülivé válik, és jószándékaink ellenére káotikus összevisszaságban fordulunk egymás ellen.

Debreceni tornyok és kupolák

1956/301 Emlékezés és művészet

A pályázat lezajlott. Kihirdették az eredményt. A száz beérkezett tervből csak egy nyerhetett. Általános elégedetlenség támadt. Beke László, úgy tűnik, ismeri a bírálatok forrását: „Egy vérben fetrengő mártír figurája most bizonyára örületesen drámai hatást váltana ki. De alighanem bizarr és komikus lenne már tíz év múlva.” Mert a zsűri nem ilyen természetes pályaművet választott, a közvélemény megosztott, többen lehetnek a békétlenek. Hiszen Konrád György már Nagy Imre temetése napján így látta a hangulatváltást: „Az élő fegyveres apa helyett egy halott apát választ címerül magának a magyar nemzet, a Tarot kártya legrejtelmesebb figuráját, az akasztott embert.”

Igen, rejtélyes a halál témája. Különösen nálunk. Igaza lehet Sükösd Miklósnak, amikor a Mauzóleum c. tanulmánykötet előszavában azt írja, hogy a modern magyar költészet hagyományából elmarad Ady, Csáth folytatása, a kortárs filozófiából hiányzik a mártír, az inkvizíció témaköre; a kelta, az etrusk, a görög örökség; „Kimaradt a gyilkosság, az öngyilkosság, a megváltozott tudatállapotok; a beavatás, a szexualitás és a halál kapcsolatrendszerének tárgyalása; a haláltörténelem és a meghalás-tudomány... Az euro-amerikai civilizáció lényegében eltusolni igyekszik a halált.”

F.C. Bartlett az Emlékezés c. művében 1932-ben írja le azt a Swasi-földi eseményt, melyben a törzs varázslója rituális tánc keretében jelöli ki a nézők közül azokat, akiket a tánc végeztével a többiek megölnek. Ezt a társas ceremóniát példaként állítja a szociálpszichológia meghatározásához: olyan reagálásokat kíván tanulmányozni, melyek a csoportokra nézve sajátosak, a csoportokban találhatók meg, s rajtuk kívül nem jelentkeznek. Ezeket és változataikat sohasem írták le pontosan, és miértüket nem is értjük világosan. Nélkülük a szociálpszichológiának mint a pszichológiai tudomány speciális ágának nem is lenne létjogosultsága. Bartlett úgy fogalmazott akkor, 1932-ben, hogy a Swasi-földi gyilkosságot kulturált európaiak nem követnék el. Ebben azután jó nagyot tévedett. Az előző „kiszárolási rítus”-t a rossz termés miatt végezték el ott. Mi is ismerünk itt már gyermekkorunkban egy „kinn a bányán, benn a farkas” körjátékot, de az 1933-as német és a párhuzamos szovjet, majd az 50-es évek kelet-európai eseményeinek megismerése előtt ki gondolt volna a társadalmi méretű búnbak-ceremóniák modern újjászületésére? Ha most elgondolkodunk ezen, úgy a halál elkendőzésének kultúrája a tilalom, a bűn, a bűnbeesés, a felsőbb erők bosszújogának európai tradícióját a primitív népek rítusaihoz hasonlónak találjuk.

A modern Európa az egyéni szabadság kifejlődésének mamarában sokkolva találta magát szemben a társas viselkedés következményeivel. A pszichoanalízis mindjobban megismerte az egyént, de nem tudta megjósolni, mit fog csinálni az egy csoportban. A csoporthatás előtt vagy után, a „még” vagy „újra civilizált” gyilkos az európaiak kultúrájában feldolgozatlan halált ok-okozati rendszerbe illeszti, ezzel bűntudatát kioltja vagy áthárítja. Ez körülbelül a hatalom, az áldozatok és a túlélők viszonyának egyszerűsített szociálpszichológiai sémája.

Jóval bonyolultabb elemzést igényel, ha nem egy azonos kultúrájú csoporton belüli eseményeket vizsgálunk. Ha két különböző társadalmi csoport érintkezik, ütközésbe kerülnek hagyományaik, szokásaik, érzelmeik, intézményeik és ezek láncolatai. Jó esetben mindkét csoport társadalmi rekvizitumai módosulnak.

A magyar történelemre - már az ország geopolitikai meghatározottságából fakadóan is - az a kedvezőtlenebb esemény a jellemző, amikor az itt élők kényszerűen elszennvedik az erősebb csoport diktálta változásokat. A „konvencionalizálódásnak” nevezett folyamat így egyenlőtlenül zajlik le, és ahhoz a szélső példához kezd hasonlítani, amelyben csupán egy „idegen” egyén, az erősebb csoport - általa ismeretlen, konvencióinak - áldozatává válik.

Különös, hogy a szociálpszichológia önmagát meghatározó klasszikus és archaikus példái analógiát mutatnak a legújabb kori történelem eseményeivel. Véletlen lenne ez? Vagy Jorge Luis Borges-nek van igaza, amikor úgy véli, hogy az emberiség egész története egyetlen metafora csupán?

Az eltérő vérmérsékletű és politikai beállítottságú túlélőknek most el kell gondolkodniuk azon, meddig voltak a negyvenes-ötvenes évek koncepciók pereinek vádlottai, és az 1956 után elítéltek az erőszakos konvencionalizáció csoportos áldozata? És - éppen személyiségük tragikus diadalaként - mikortól váltak az ázsiai hatalom idegen szokásait nem ismerő mártíregyéné? Mert az az égtáj viszont az egyén fogalmát nem ismerte, vagy nem ismerte el, és ha útjában állt, az abszolutista keleti despotizmus őt fizikailag is megsemmisítette.

Már a század elején publikáló / 1915 / W.H.L. Rivers megfogalmazta a konvencionalizáció fogalmát. A tudomány akkor ezt csak etnológiai jelenségnek tartotta. Nem gondolták, hogy az egész évszázad politikai történetébe előre látnak bele. Azt pedig különösen nem, hogy a népművészet „megszűnt” után a történelmi emlékmű állítása népi óhajában születik újjá. Azaz, hogy sejtették valahol, amikor úgy összegezték a néprajzi tapasztalatokat: bármennyire a néprajz útján fejlődik is a csoportos viselkedés tanulmányozása, a téma alapjában mégis pszichológiai jellegű. Rendkívül jelentős az emlékezés társas jellegzetességeinek leírása, mivel a konvencionalizáció mindig azt illusztrálja, hogyan hat a múlt a jelenre.

Bartlett egy megtörtént esetre hivatkozva állítja: ha

valakinek, aki addigi életét légitámadások között élte át egy közösségben, valami ismeretlen újat mutatnak, arra automatikusan azt fogja mondani, hogy az légvédelmi ágyú. Vagyis, ha feldolgozatlan - mert feldolgozhatatlan - problémára keres valaki megoldást, a nyomozó, szorongató pszichés „háritást” az első adandó alkalommal a tényleges elhárítás azonnali óhaja váltja fel. Annak valós lehetőségeit azonban az adott környezet eleve meghatározza. Ha a légitámadást most a mi konszolidációnk kollektív büntudatra irányuló törekvésének példájával helyettesítjük, az új helyzet feltehetően ugyancsak védekező képzetet kelt a „kísérleti személyben”. Ez adott esetben olyan regresszív, bosszút szülő bosszú lehet, mint amelyet a szemet-szemért, fogat-fogért ősi törvénye rögzít. Ha egy bizottság megkísérli ezt az ősi energiát emlékműállításban szublimálni, úgy a közóhaj az előbbi logika szerint nagyjából ugyanolyan emlékművet kíván majd látni, mint amilyeneket az egykori hatalom állított.

Amikor a büntudat vállalását a közérzék ellenére szorgalmazták, az éppen az érzékekbe menekülést választotta. Tényleges és szellemi drogokba menekült: alkoholba és úgynevezett giccskultúrába. A színházban operettet kívánt, az otthonában nappelt és kerti törpét. A vezetés legitimitásának hiánya mély diszharmóniában fejeződött ki. A társadalom ezt a harmónia illúziójával kívánta ellensúlyozni. Legkisebb egységében, a családban, az otthonban ennek félreérthetetlen jele az, amit a tárgykultúra hiányaként diagnosztizálhatunk. Negyven év emlékműszobrászata: tulajdonképpen felnagyított dísz tárgy-kultúra. Még az új rendbe beilleszthető történelmi személyiségek szobrai is lecseréltek, ha az ál-harmóniába nem illeltek bele, ha tekintetükből nem áradt kellő derű. (Lásd: a Dombóvár szalmazott budapesti Kossuth-emlékmű jellemző esetét.)

Most azt várni - a zsűri döntése nyomán -, hogy ez a közönség hirtelen varázsütésre, az euro-amerikai kultúra (addig amúgyis tiltott) csúcsteljesítményeit sajátjának tekintse, jószándékú, de erőszakos konvencionálisizáció. Ez az erőszak azonban nem fizikai vagy politikai jellegű, hanem csupán az ízlés - de ezáltal mégis az érzékek - területén hat. A büntudat valódi feloldását a kibillent érzékek visszazökkentésével szándékozik elérni. Nemes vállalkozás. Ám megvalósulásában bizni nehéz. Mégis, ahogy a klasszikus avantgard a századelő válságában fogant, talán van esélye annak is, hogy Kelet-Európában a század második felének válsága újítsa meg a művészetet és a közönséget. Az 1956-ban és utána történtek, a vér és az erőszakos halál annyira intenzíven észlelődik az érzékek számára, hogy ezek az elvont szimbólumképzést segíthetik.

A modern művészeteknek már a tizes évektől, a dadaizmustól kezdve van egy egyre erősödő ága, mely provokálni akarja a „nézőt”. A sokkhatás csillapításával intellektuális állásfoglalásra kíván ösztönözni. Arra kényszeríti a műalkotás „élvezőjét”, hogy

az alkotásban, az alkotófolyamatban az emberi problémákat, az emberi kapcsolatok társadalmi kihatását felismerje, és megkísérelje tisztázni magában. Ezáltal a mű és a közönsége között létrejött a kapcsolat. A „nézés”: beavatkozás, amely képet, sőt teret képez, ahol abban az emlékeztetőre való pillanatban egy villanásnyi időre a néző is megfordul, de egyben kívülről is látja magát, amint az emlékeztető részeként jelen van a műben. A hagyományos meditáció csak a beavatottak számára megnyíló világszemléldő ablak. Ezzel szemben a művész úgy szűkíti le a teret, hogy a művet szemlélő laikus képes legyen átlátni a benne foglalt időt, megsejtse őseit. Az 1956/301 pályázat esetében az előző generáció mártírjait.

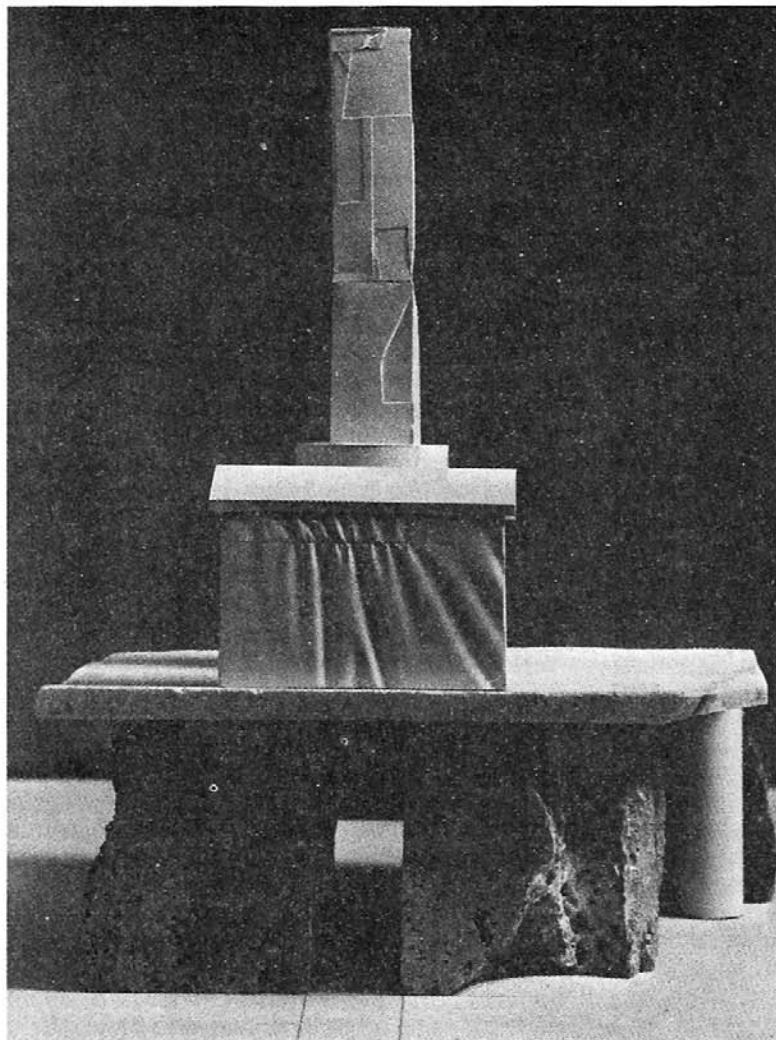
Amikor a mitológiák Ősei távoznak az ősatya honába, újraegyesülnek a forrással. Ez az Ősöknek bizonyos mágius kisugárzás biztosít, amelyet az utódokban a reinkarnáció újra életre hívhat. Így az Ősök közvetítők lehetnek a teremtés kora és a jelen között. Azt jelenti ez az eszme, hogy régen volt és ma is van olyan „szent” erő, amely nem enyészik el a kozmoszban, hanem az Ősök szelleme megőrzi azt a másvilágon is. Az Ősök összefogják a kozmosz egészét, mind térben, mind időben. A halál után folytatódó élet egykori gondolata ma az emlékműállításban fejeződik ki.

Mircea Eliade felhívja a figyelmet arra, hogy az univerzális kozmológia-modellekben mindig a világ közepére kerül a temető, a házban a tűzhely, a templomban az oltár. Kutatásai szerint vannak törzsek, ahol a világ nőnemű Egyetemes Ős, és a falvak, szentélyek, lak- és sírhelyek mind vele azonosak.

Amikor a Történelmi Igazságtétel Bizottság Angyal István börtönben írt végrendeletét a pályázati kiírás élére emelte, éppen az Ősök e sűrítő erejének engedelmesskedett. A síralomházban megfogalmazott sorok már szinte az Ősök másvilágából jöttek: „Nagy, rusztikus kő legyen a névtelen csöcselék emléke...” Látszatra ellentmond ennek a „Feledjétek el, feledjétek el...” felszólítás, hiszen a nagy rusztikus kő valóban mindent egyesítő világmodell, az őserő szent szimbóluma, maga a „nem felejtés”, az emlékezés.

A túlélőknek, az utókomak azonban sem a tudományos megközelítés, sem a halál előtti „mindent megértő” intuíció nem ad fogódzót. Bonyolultabb és mégis közhírhelyes forma szükséges az emlékezés fenntartásához.

Ez az a pont, ahol lehetőség van arra, hogy az avantgard művészetek által megidézett sokkhatáshoz visszatérjünk. Miféleképpen az avantgard nem lett, nem lehetett széles rétegek élménye. Az idézőjelek közé tett vér helyett nálunk valódi vér folyt. Van-e mód arra, hogy festék helyett a vér eleven emléke az elvont avantgard közvetítésével szabadítsa fel az emberek kollektív tudatalattijából azt a szellemi energiát, amelyből a kívánt intellektuális állásfoglalás megszülethet? A művész számára igen. Hogy vajon a széles közönség számára is, arra a díjnyertes pályamű sorsa majd választ ad.

Jovánovics György díjnyertes terve
(Fotó Gottl Egon)

Az első díjas Jovánovics György terve valóban teljességre törekvő, sokrétű, mély szimbolikával kíván hatni. Ott érezni benne egy hosszasan kiértelt plasztikai nyelv bonyolult szerkezetét. A földbe a koncept művészet gesztusával 1956 mm mélyen elhelyezett fekete gránit oszlop a felszínen négy rusztikus tömbben folytatódik. E pillérek lyukaiban-mélyedéseiben van ott a fekete halál. A felület mégis kezd világosodni, formát ölteni, a fényben a formák kezdenek kirajzolódni, a káoszon úrrá lesz a rend. Nemcsak az anyag statikus állapota tükrözi ezt a folyamatot, de a benne való mozgás is: a folyosóba belépve sötétedik, nő a feketeség. Kifelé haladva a remény mint optikai káprázat és fényélmény győz, bár Angyal István „köve” felé vezet az út. A kövön örökre zárt kapu. A felsőbb szinten, ahol a sírhely anyagi szférája helyett az emlékezés szellemi világa erősödik fel, egy fehér

szarkofág látható. Felülete textíliát mintáz, leplet, függönyt. Titkokat takar, felderíthetetlen múltat és beláthatatlan jövőt, talán a feltámadás ajtaját fedi. Az alsó szintek ürege felett egy fehér oszlop: obeliszk. Csonka végződésével az emlékezés, a kegyelet jelképe. A szintek közötti fehér kőszik: elválasztóvonal. Az ember testéből, anyagából fakadó nyers ösztönök és a szelleméből formálódó magasabb szabadságeszmény világait választja vele ketté a szobrász. A szarkofág drapériáinak motívuma Jovánovics művészetének alapvető eleme volt eddig. Szinte szó szerint mintázta meg abban az amnézia, az erőszakos hamisítás korát.

Most láthatunk be az egykori „Nagy Camera Obscura” sorozat leplei mögé. (Ha korábban egyáltalán felkeltette a szélesebb érdeklődést ez a Jovánovics-mű.) A közönség azonban nem kereste az efféle titkokat, félt talán, hogy az avantgard művészet

fájó igazságokkal fogja szembesíteni. A kultúrpolitika egészen biztos volt ebben, és tilalmi listákat készített. A listákkal párhuzamosan tágu az a szellemi úr a művész és közönség között, amelyet eddig is ismerhettünk, de amelynek mélysége most mérhető fel igazán.

Végül is Jovánovics makacs plasztikai kísérletei befejezett művet eredményeztek. Kétséges azonban, hogy ebben az összetett szimbólumrendszerben képes-e eligazodni a vulgármaterializmuson felnőtt mai magyar társadalom, amelynek általában még az alapfokú transzcendens tanulmányok, a népiskolai hittanoktatás sem adatott meg. A misztikáról a többség csak mint pejoratív fogalomról tudhat.

A zsüri, talán érezve ezt, további műveket is kiemelt, amelyek véleményem szerint közelebb állnak nemcsak az emlékező közösség misztikus ideáit el- és befogadó képességéhez, de művészeti ismereteihez és ízléséhez is. Olyanokat ragadok ki ezek közül az elemzés igénye nélkül, melyekre minden heterogenitásuk ellenére jellemző, hogy egy jelképi erejű gondolatra koncentrálnak. Nem a sok figurális közhelyre, a rozsdás bilincsekre és véres láncfalpakra gondolok természetesen. Inkább ifj. Rajk László átértelmezett bilincsére, amely orvosi segédeszköznek álcázott kalodát ábrázol, ahogyan az a természettől idegen eszmények felé kényszeríti az embert és a társadalmat jelképező életfát. Ez a terv és Ortutay Tamás ősi temetők képen alapuló életfakkal kirajzolt spirálja, vagy Samu Géza töviskoronás csavart fája: valódi, ősszel - Istennel kapcsolatot tartó világtengelyek. Rajk még az élet-forrás szimbolikáját, Samu a kálváriadomb és a legszebb nekropoliszok, Ortutay szarkofágja a sírkő és az élő anyag küzdelmének jelképrendszerét is belevitte tervébe. Ezeket egyszerűségük, a kollektív tudattalanban, tanulástól függetlenül is meglévő archetipusok analógiája révén mindenki érteni, átérezni képes.

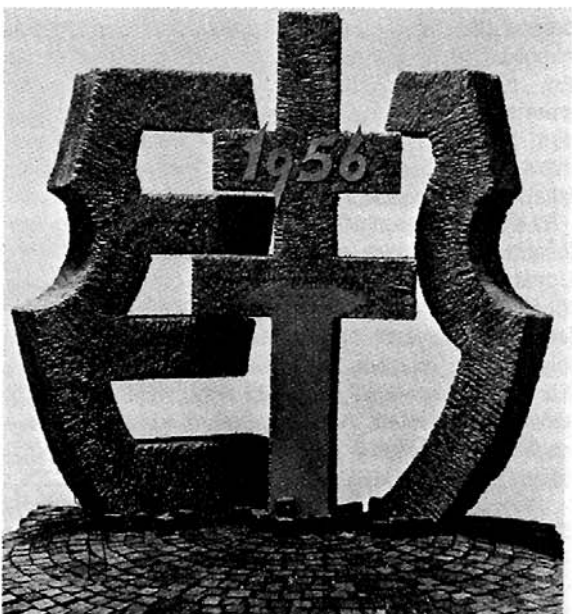
Hasonlóan közérthető Csutoros Sándor és a hozzá csatlakozó Pauer Gyula - Rauschenberger János műve. Bazalt-tengerrel vesznek körül egy roncsoltságában is szépséges, halott leányalakot mintázó fekete bazalt figurát. A bazalt oszlopok törésfelületében egyszerre van jelen a természet rendje és a pusztító káosz ereje. Ugyanezt ismétli a figurális alak harmóniája, amelyben a kő fekete sebe a romboló erők hatalmát sejteti. A művészek felismerték műveik közös tartalmát, és az igen különböző formák párosításával szinte a megértés segítségére sietnek.

A természetes anyag törésfelülete és a szobor-törzso „sebei” meglepő hidat teremtettek a divergens plasztikai gondolatok között. Az elvont művészet segítségével mintegy vezetik a nézőt a magasabb kultúrájú megemlékezés szintje felé. Ugyanezt sikerül megteremtienie Keserő Ilonának egy egészen egyszerű formával, amely mégis labirintus, és amely a műalkotás kínálta meditációról, a tér szűkítéséről előbb leírottaknak szinte példázata.

A történelem örök gépezetét megalkotó Haraszi István művének a felnagyítás bizonyosan előnyére válna. Ez a napelemekkel hajtott pátemoszter olyan mű, amelynek szimbolikus ereje csak a végleges dimenzióban, a kinetikus toronyformában bontakozna ki. Haraszinak most igazán közérthető gépezetet sikerült létrehoznia. A torony rádióállomás is, mely eredeti hangfelvételeket közvetít, de harangtorony is, néma harangokkal.

Tornyot tervezett Csete György és kollektívja is. A görögországi formák mindig is, minden építészeti elemnél inkább ösztönözték a belépőt arra, hogy tekintetét a transzcendens világ felé fordítsa. Bachman Gábor viszont nagyon is anyagszerű művet gondolt el hasonló cél elérése érdekében. A vasroncs méretei és súlya, az ornamentikává vált, kiüresedett, cirilbetus ideológia romjai alól kitekintő emlékező számára hatalmas opeiont vágott a gigantikus méretű rozsdás fémlémezbe. El Kazovszkij is nagyméretű „létablakot” gondolt el, amely egyszerre épületrom és kereszt. Az ablakban égő gyertya a temetői meditáció motívuma is. Különféleképpen nyomasztó, mégis felemelő művek. A világmodell, amelyet hordoznak, s amellyel Eliade-i értelemben a helyet szentté kívánják avatni, közérthető. Egyet lehet érteni Csikszentmihályi Róbert művének azon gondolatával, amellyel a temetőkerítés „in situ” tragikumát megérzi. Amint azokkal is, akik a helyet minél inkább érintetlenül kívánják hagyni. Legfeljebb egy felnyitott sírt kívánnak emlékművül, mint Csikai Márta és Bitó János. Valóban, a

Székely András pályaműve
(Fotó Gottl Egon)

301-es parcella kertészeti rendezést megelőző állapota önmagában is mementó. Ez minden művészi találmánynál jobban őrizi az irracionális események tragikumát. Az összedrótolt, arccal föld felé többmagukkal együtt itt eltemettek emlékének talán minden pompánál jobban megfelel a változatlanul megőrzött hely, a csend.

A pályaművek kisebb, de éppen jelentősebb része tudomásul vette, hogy a heroikus, talmi emlékműszobrászat magyar hagyományaival a magyar történelem nem minden részlete cseng össze. A ritka közös diadalok helyett ez gyakrabban produkálta a történelem tragikus egyéni sorsok tömegét. A zsűri ezt helyesen szem előtt tartotta. Szándéka volt továbbá, hogy olyan műveket emeljen ki, amelyek képesek a tömeg indulatait, átalakítva azt, magasabb szintre emelni.

Akad a pályaművek között egy, amelynek jelképtermő ereje messze a többi fölé nőtt. Széll András megtört Kossuth-címerére gondolok. Az eltört pajzs nemcsak címerkeret és fegyver, hanem felnyíló kapu is: élet és halál, bukás és újjászületés határán. A törés nemcsak az 1956-ban és azt követően megölt, elportak életét és mártírsorsát jelöli, de kapcsolatot tart az 1848-as elbukott, leverett forradalommal és az első világháborút követő „béketárgyalások” békétlen következményével, a kisebbségbe szakadt magyarok sorsával is. A forradalmakat, a barikádokat jelképező macskakövekből készült a címer „halma”, amelyből a kettős kereszt nemcsak az apostoli királyságot jelképező heraldikai elemként, de egyszerre antropomorf szimbólumként és sírjelként is kiemelkedik. A terv egyszerre őrizi a plasztikai konstruktivizmus értékeit, és a kitaruló kapu dinamikájával ugyanakkor felhasználja azt, ami a posztmodern építészetben maradandó lehet. Az, hogy a közeljövőben a Kossuth-címer az ország felségjele lehet, csak megerősíti Széll András himnikus szomorúságú jelképeinek létjogosultságát. Egy régi szimbólumot huszadik századi történelmi eseményekkel tölt meg, és várhatóan képes azt modern formává alakítani. Szavak nélkül is mindenki számára átérzhető, átgondolható mű ez. Akkor sem felejtethető el többé, ha nem épül meg.

Ez a szellemi eredmény a pályázatnak talán még fontosabb erénye, mint magának a jelnek a felállítása. Ugyanezt elmondhatjuk Jovánovics díjnyertes művéről is: eszmei léte legalább olyan értékű, mint a remélt felállítás. A pályázat nagy jelentőségű lépés abban a folyamatban, melyben a társadalomnak fel kell dolgoznia azt az eseményt, amelyetől több, mint 30 éven át szólni sem lehetett. A pályaművekről kialakuló vita e tragikusan késleltetett folyamat megindulásának egyik pozitív jele.

Szegő György (1947) építész-mérnök, belsőépítész, díszlettervező, építészetkritikus. Hosszú időn át a Kaposvári Csiky Gergely Színház díszlettervezője volt, művészeti kritikái rendszeresen jelennek meg a Magyar Nemzetben.

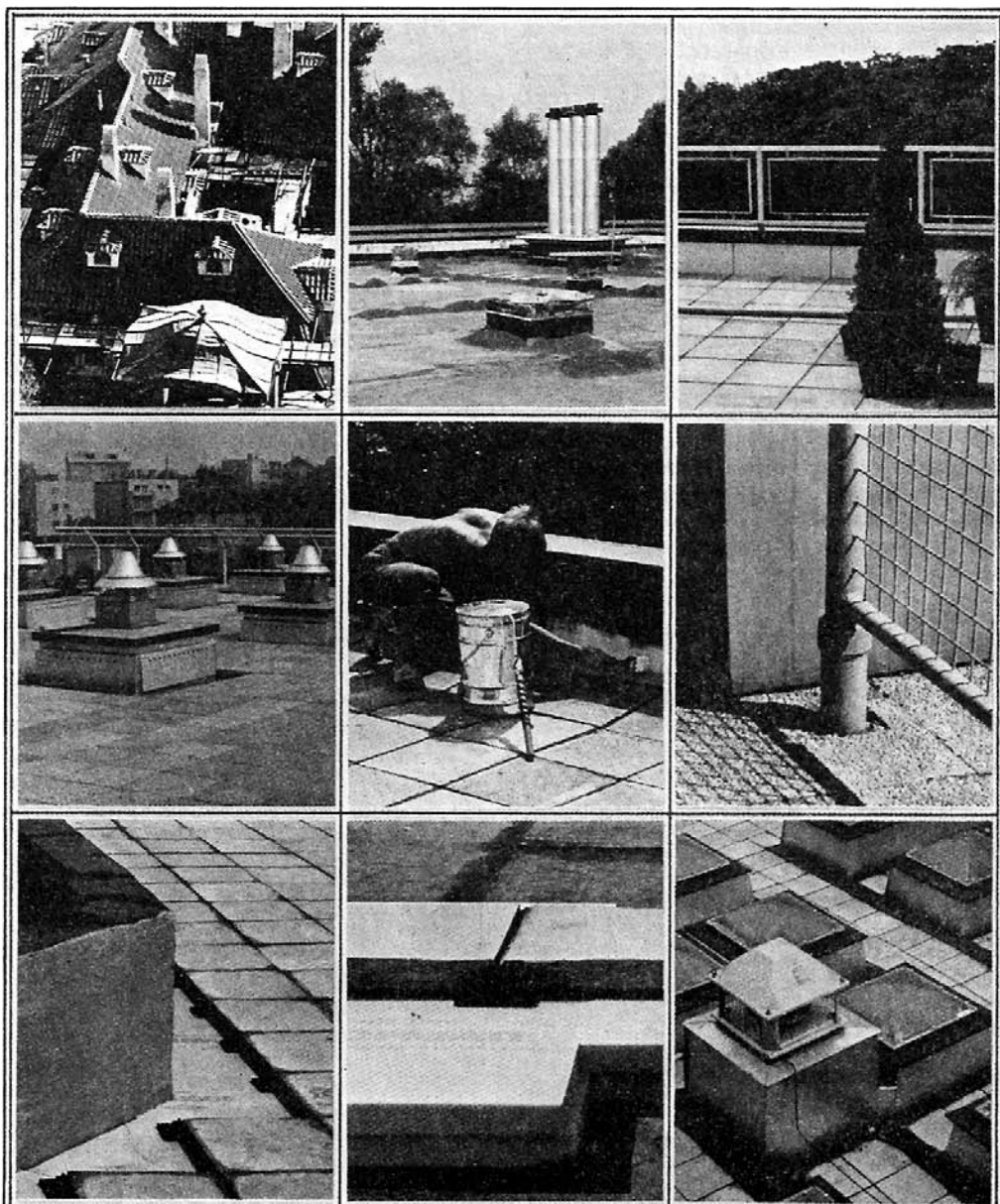
Gondolatok az emlékműről és az emlékhelyről

Különös zárandókat, furcsa bolyongás célpontja ez a hely, ahol az itt nyugvók azoknak a sorát gyarapították, akik a magyar nép szabadságáért életükkel fizettek. Idősek és fiatalok, emlékezők és csodálkozók, a forradalom résztvevői és utódaink zárandókata és bolyongása ez, az ország egész területéről, az egész világ úttalan útjairól a temető zugába és onnan hazafelé. Ezek az útvonalak az időben is léteznek; az évszámok bűvöletében, a történelem megtörtént, megmásíthatatlan tényeiben, az okok és okozatok láncolatában ezek a zárandók találkoznak egymással és itt nyugvó társaikkal. Ez a zárandókút azonban nemcsak kívül, a térben és időben halad, hanem belül, a lelkekben is, felidézett emlékek mágiájában, a hatalom elvesztésében, az áldozatok hiábavalóságában, a félelem és bátorság tetteiben, az emberi sorsok kálváriájában, lelkünk romjaiban és töredékeiben, kusza, tétova életünkben.

Külső és belső út találkozási pontja ez a hely, az önmagunk felismerésének, az egymásra találásnak, az ittlét megragadásának, emlékeink idézésének és szándékaink felszabadításának helye. Múltnak és jövőnek, halálnak és feltámadásnak a helye. A hely formája a külső világban és belső világunkban lezajló eseménynek a képe. Önmagunk képe, kettősségünk, a természettel, a világgal való azonoságunk, félelmeink, bizakodásunk, odaadásunk, kiadásunk képe, és a természettől, a világtól való elszakadásunk, önállóságunk, magányunk, bátorságunk, szabadságunk, helytállásunk képe.

Az út végére értünk, az emlékhely emlékével hazafelé tartunk, idősek és fiatalok, emlékezők és csodálkozók, az események, a forradalom résztvevői és utódai, együtt. Az időben megjárta útról is visszatérünk a jelenbe. Emlékeink felidézésének mágiáját elfelejtjük, a hatalom elvesztését, az áldozatok hiábavalóságát, a félelem és bátorság tetteit, az emberi sorsok kálváriáját el nem kerülhetjük. Ez a hely azonban, az önmagunkra találásnak, ittlétünk megragadásának, halálunknak és feltámadásunknak helye nem hagy el többé. Belénk, a sokaságba ivódott. Emlékekéből egy forma alakulhat, lelkünk romjaiból és töredékeiből egy egész épület - maga a nép, aki mi magunk vagyunk, aki ma még csak az idő és tér szakadékaiba taszított, legbátrabb társaitól megfosztott, ősi emlékeiben megcsönkített, a világba széjjelszórta, furcsán bolyongó, önmagát kereső különös zárandócsereg.

A fenti részletet Bors István és Kampis Miklós zsűri által kiemelt pályaművének műleírásából idézzük.

TETŐ-SZFÉRA

*Építőipari és Szolgáltatási
Kiszerelőkeret*

RUDOLF STEINER

Szellemi élet Jogrend Gazdaság

Az alábbi cikk * több száz olyan publikáció egyike, melyekben Rudolf Steiner /1861-1925/ ismerteteti legnagyobb felfedezését: az emberi természet és a szociális organizmus hármas tagozódásának eszméjét, a „Dreigliederung”-ot. Először 1917. nov. 14-én Zürichben beszélt nyilvánosan a Dreigliederungról. 1919 februárjában megjelent röpirata, „Aufruf an das deutsche Volk und an die Kulturwelt” / Felhívás a német néphez és a kultúrvilághoz / tömör megfogalmazásban tartalmazza a hármas tagozódás, a tartós európai béke megteremtésére alkalmas társadalmi élet eszméjét. Ugyanebben az évben adja ki a „Die Kernpunkte der sozialen Frage in den Lebensnotwendigkeiten der Gegenwart und Zukunft” / A szociális kérdés lényege a jelenkor és a jövő életének szükségességeiben / című művét. A könyvben leírtakat számos más írása, újságcikke és Európa nagyvárosaiban tartott több, mint száz előadása egészítette ki. A „hármas tagozódás” nem elmélet és nem program volt, hanem a társadalmi élet teljes megújítására alkalmas, a szociális fejlődési tendenciák megismeréséből származó koncepció. Steiner a „Dreigliederung”-ot - mint a háború befejezéséhez és a szövetséges csapatokkal folytatandó béketárgyalásokhoz alapul szolgáló kezdeményezést - két memorandumban is megfogalmazta, és eljuttatta Ausztria

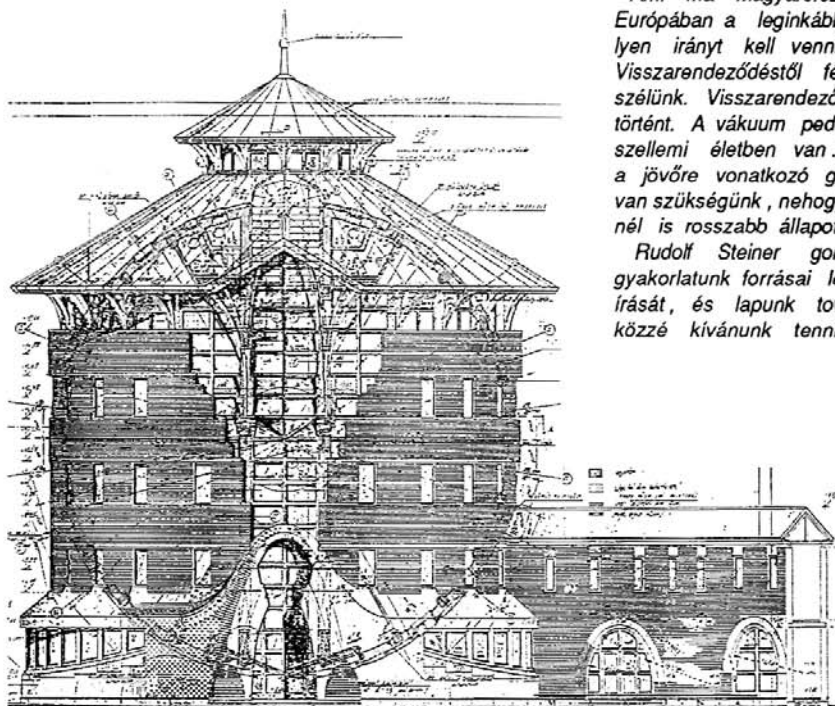
és Németország vezető kormányköreihez. Javaslatát figyelmen kívül hagyták. A szociális organizmus hármas tagozódásának eszméje ebben a sorsdöntő világtörténelmi helyzetben sem széles körben, sem a felelős posztokat betöltő embereknek nem talált befogadásra. A népek felszabadításáról és önrendelkezési jogáról szóló wilsoni doktrína és a bolsevizmus szociális eszméje diadalmaskodtak. Az Egyesült Államok európai ügyekbe történt beavatkozása és a bolsevik forradalom győzelme volt az a két sorsdöntő esemény, melyek máig meghatározzák Európa népeinek életét. Ma már általános tapasztalat, hogy a nyugat-európai történelem során kialakult és Kelet-Európában a bolsevizmus által abszurditást vitt központosított államszervezet képtelen a gazdaság és a szellemi élet irányítására. A még elfogulatlanul gondolkodni képes ember számára ebből a tapasztalatból ma már nyilvánvaló az, amit Steiner a múlt század végén megfogalmazott, hogy a szociális fejlődési tendenciák abban az irányban hatnak, hogy az államnak fokozatosan ki kell vonulnia mind a gazdaságból, mind pedig az oktatás, a tudomány, a művészet, azaz a szellemi élet területéről. Ha ez megtörténik, és a gazdasági élet a saját törvényei szerint működhet, akkor képes lesz a maga intézményes rendszerét is kialakítani. Az államnak, mint demokratikus intézményrendszernek nem lehet más feladata, mint hogy biztosítsa állampolgárai számára a jogegyenlőséget, és gondoskodjon külső és belső védelmükről. A szellemi életben nem lehet demokráciáról beszélni, mert a szellemi élet individuális képességeken alapul, természeténél fogva hierarchikus. Szocializmus - azaz szociális igényekre épülő rendszer - csak a gazdasági életben lehet, ahol az emberek egymásra utaltak, ahol a kölcsönösségnek kell érvényesülnie.

Ami ma Magyarországon történik, az - talán egész Európában a leginkább - nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen irányt kell vennie a társadalom átalakításának. Visszarendeződéstől félünk és hatalmi vákuumról beszélünk. Visszarendeződés a történelemben soha nem történt. A vákuum pedig nem a hatalomban, hanem a szellemi életben van. Ezért elsősorban gondolatokra, a jövőre vonatkozó gyakorlati, életképes gondolatokra van szükségünk, nehogy egy még a visszarendeződésnél is rosszabb állapot következzen be.

Rudolf Steiner gondolatai itt és ma mindennapi gyakorlatunk forrásai lehetnek, ezért közöljük az alábbi írását, és lapunk további számaiban továbbiakat is közzé kívánunk tenni.

Kálmán István

* „Geistesleben, Rechtsordnung, Wirtschaft” a „Die Forderungen der Gegenwart an Mitteleuropa; Soziale und Weltpolitische Aufsätze aus den Jahren 1919-1922” / A jelenkor követelményei Közép-Európával szemben; Szociális és világpolitikai kifejezések 1919-1922-ből / c. kötetből. (Rudolf Steiner, Dornach, 1951.) A Kápolna kiadó februári száma „A társadalom szervezetének hármas tagozódása; a demokrácia és a szocializmus” című cikk fordítását közölte, ami ugyanebben a kötetben szerepel.

Ekler Dezső: Kaposvár, Agrártudományi Egyetem, bővítés 1989.

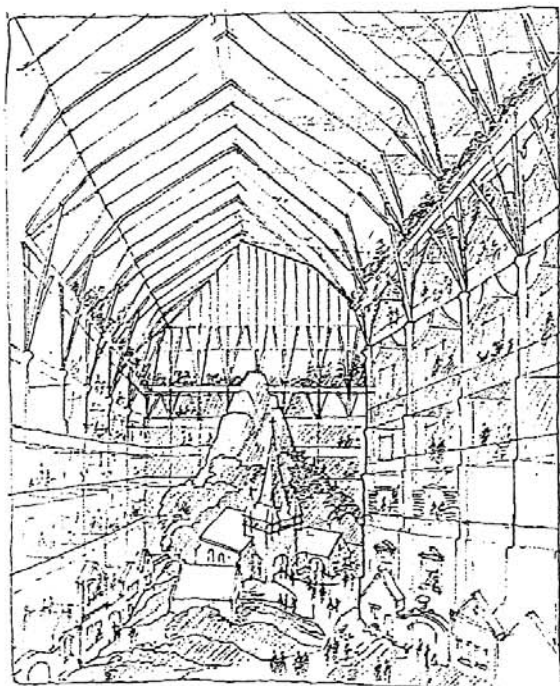
Sok szó esik a jelenlegi szociális mozgalomban szociális intézményekről, de szociális és aszociális emberekről annál kevesebb. Szinte fel sem merül a „szociális kérdés” -sel kapcsolatban, hogy a társadalmi intézményeket a bennük tevékenykedő emberek teszik szociálissá vagy antiszociálissá. A szocialista gondolkodók azt hiszik, hogy a termelőeszközök társadalmi kezelése fogja megvalósítani a széles néprétegek követeléseit és minden további nélkül feltételezik, hogy ezzel együtt ki kell alakulnia az emberek szociális együttműködésének is. Mivel látták, hogy a kapitalista gazdasági rend aszociális állapotokhoz vezetett, úgy vélik, hogy ezzel a gazdasági renddel együtt el fog tűnni annak antiszociális hatása is.

Az bizonyos, hogy a modern magántőkéen alapuló gazdasági formával együtt óriási mértékű szociális károk keletkeztek. De az vajon bebizonyosodott-e, hogy ezek *szükségyszerű velejárói* ennek a gazdasági rendszernek? Hiszen egy gazdasági rendszerből lényegéből fakadóan más nem következhet, mint hogy olyan élethelyzetekbe hozza az embereket, amelyek között azok célszerű vagy célszerűtlen módon javakat állítanak elő maguk és mások számára. A modern gazdasági rendszerben a termelőeszközök egyes személyek vagy csoportok hatalmába kerültek. A technikai eredményeket gazdasági hatalomkoncentrációval lehet a legcélszerűbben hasznosítani. Ameddig ez a hatalom csak a javak előállításának terén érvényesül, alapvetően más a szociális hatása, mint amikor áttérjed jogi vagy szellemi területre. Éppen ez az áttérjedés vezetett az utóbbi évszázadok során azokhoz a szociális károkhoz, amelyeket a modern szociális mozgalom ki akar küszöbölni. A termelőeszközök tulajdonosa gazdasági fölénybe került másokkal szemben. Ennek következtében olyan erőket talált a közigazgatásban és a népképviselőben, melyek segítségével egyéb uralmi pozíciókat is szerezhetett magának a tőle gazdaságilag függőkkel szemben, mégpedig a demokratikus államrendszer jogi területén. A gazdaságot uralók gazdasági fölényük segítségével monopolizálták a szellemi életet is.

Ezek után a legegyszerűbbnek látszik az egyének gazdasági fölényét felszámolni, hogy ezáltal jogi és szellemi fölényüket is kivonjuk a világból. Így valójában leegyszerűsítjük a szociális gondolkodást, amennyiben nem gondolunk arra, hogy azért van szükség a műszaki és gazdasági tevékenységnek a modern élet megkívánta összekapcsolására, hogy a gazdasági élet működésében a lehető leggyümölcsözőbben bontakozhasson ki az egyéni kezdeményezés és individuális rátermettség. Ez azért szükséges, mert a modern körülmények között másképp nem lehet termelni. Az egyéni képesség nem érvényesülhet a gazdaságban, ha az egyén munkájában és döntéseiben a közösség akaratahoz van kötve. Alighanem sokakat félrevezet az az eszme, hogy az egyének nem a maga számára, hanem a közösség számára kell termelnie. Az, hogy ez bizonyos értelemben igaz, nem kel-

lene hogy meggátolja a másik igazság fölismerését, miszerint a közösségből nem keletkezhetnek olyan gazdasági döntések, amelyeket a kívánt módon egyének valósítanak meg. Ezért a valóságnak megfelelő gondolkodás nem várhatja a szociális károk orvoslását a gazdasági élet olyan átalakításától, ahol társadalmi termelés lépne a termelőeszközök egyéni igazgatása helyébe. Sokkal inkább arra kell törekednünk, hogy az egyéni kezdeményezés és ügyesség működése mellett úgy akadályozzuk meg a károk keletkezését, hogy közben ne gátoljuk magát a működést. Ez csak akkor lehetséges, ha a gazdálkodó ember jogi viszonyait nem befolyásolják gazdasági érdekek, és ha ezektől az érdekektől független az is, aminek az emberek számára a szellemi életben kell teljesülnie.

Azt nem állíthatjuk, hogy a gazdasági élet képviselői érdekeik ellenére is képesek lesznek megőrizni egészséges jogi ítéleteiket, s azt sem, hogy bár tapasztalataik és munkájuk alapján jól ismerik a gazdasági élet igényeit, a gazdasági körforgásban kibontakozó jogi életet is a legjobban fogják tudni rendezni. Akinek ez a véleménye, az nem veszi figyelembe, hogy az ember az élet valamely területén csak az illető terület érdekeit képviselheti: a gazdasági életben csakis gazdasági érdekeket. Amennyiben a jogi érdekeket is a gazdaságból kellene kifejlesztenie, akkor azok csak álcázott gazdasági érdekek lennének. Valódi jogi érdekek csak olyan talajon keletkezhetnek, ahol elkülönítve kezelik a jogi életet; ezen az alapon csakis aziránt érdeklődnek majd, hogy mi a helyes. Miután pedig ilyen értelemben foglalkoztak a jogi szabályozással, akkor az, ami keletkezik, hatni fog a gaz-

Makovecz Imre, Szálloda pályázati terve, Budapest 1990

dasági életre. Nem lesz arra szükség, hogy korlátozzuk az egyént a gazdasági hatalom megszerzésében, mert ez a hatalom csak arra lesz jó, hogy az egyén képességeinek megfelelő gazdasági teljesítményt nyújtson, arra azonban nem, hogy segítségével jogi előnyökhöz jusson.

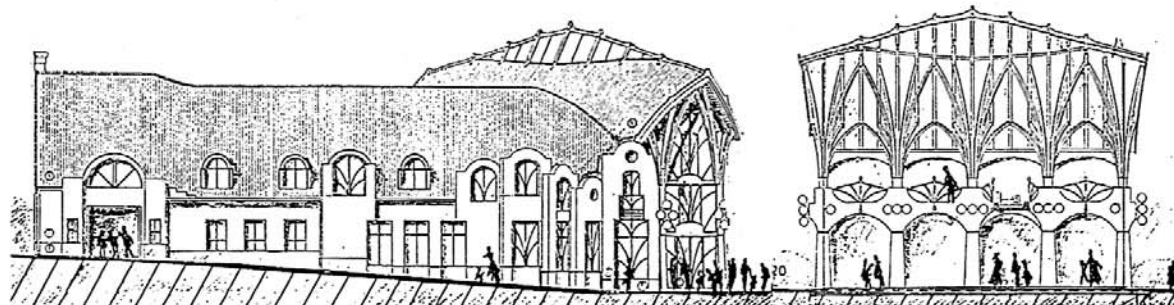
Felhozható az az ellenvetés, hogy a jogviszonyok a gazdálkodó emberek érintkezésében jutnak érvényre, tehát egyáltalán nem lehet azokat a gazdasági életől elkülönítve értelmezni. Ez elvileg igaz ugyan, de nem teszi szükségessé, hogy a gyakorlatban a gazdasági érdekek határozzák meg a jogviszonyok szabályozását. Egy üzem szellemi vezetőjének és kétkezi munkásainak jogviszonyban kell állniuk egymással, de ez nem jelenti azt, hogy e viszonyok kialakításába az üzemszervező mint vezető szólhat bele. Ám beleszól és latbaveti gazdasági felsőbbbségét, ha a gazdasági együttműködés és a jogi viszonyok szabályozása ugyanazon az alapon történik. Csak ha egymástól teljesen független alapon rendezik a jogot és a gazdálkodást, és ha a gazdálkodás a jogrend ellenében nem juthat hatalomhoz, működhet egyik a másikában úgy, hogy nem esik csorba az emberek jogérzetén, és a gazdasági teljesítmény sem válik áldásból átokká.

Ha a gazdaságilag erősek jogi előnyök kivívására használhatják hatalmukat, akkor a gazdaságilag gyengékben ellenállás fejlődik ki ezen előnyökkel szemben; és ha ez kellőképp felerősödik, forradalmi megrázkódtatásokhoz vezet. Ha azonban az önálló jogi háttér léte meggátolja jogi előnyök keletkezését, akkor nem lépnek föl ilyen megrázkódtatások. Az önálló jogéletből következően rendezetten működnek azok az erők, amelyek az önálló jogélet hiányában megszorodnak az emberekben és erőszakos robbanásokhoz vezetnek. *Aki el akarja kerülni a forradalmakat, annak olyan társadalmi rend megteremtésére kell gondolnia, amelyben időben folyamatosan játszódik le az, ami egyébként e g y e t l e n világtörténelmi pillanatban történne meg.*

Mondhatják, hogy a modern szociális mozgalomban

elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek leküzdéséről, nem pedig a jogviszonyról van szó. Erre azt kell válaszolnunk, hogy az emberekben élő követeléseket nem mindig fejezik ki helyesen az ezekből tudatosított gondolatok. Ezek a gondolatok a közvetlen tapasztalatból származnak, ám a követeléseket az élet közvetlenül nem tapasztalt, mélyebb összefüggései hozzák létre. Aki olyan körülményeket szeretne teremteni, amelyekkel megvalósíthatók ezek a követelések, annak meg kell kísérelnie behatolni a mélyebb összefüggésekbe. Ha a jog és a gazdaság között az újabb korban fennálló viszonyt megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az emberek jogi élete függő helyzetbe került a gazdaságitól. Amennyiben a gazdasági formák egyoldalú megváltoztatásával arra törekednénk, hogy az e függőség következtében fellépő gazdasági egyenlőtlenségeket látszólag száműzzük a világból, akkor hamarosan hasonló egyenlőtlenségek keletkeznek, amikor is az új gazdasági formák ismét megalkotnák a maguk jogi formáit. Csak akkor fogunk valóban ahhoz közeledni, amit a szociális mozgalom a modern emberi élet felszínére hozott, ha olyan társadalmi életkörülményeket teremtünk, amelyekben a gazdasági igények és érdekek mellett a jogiakat is önállóan tapasztalhatjuk meg és elégíthetjük ki.

A szellemi életet is ugyanígy kell viszonyítanunk a jogi és a gazdasági élethez. Az utóbbi évszázadok körülményei között a szellemi élet művelése csak nagyon korlátozott mértékben tudott hatni a politikai-jogi és gazdasági életre. Az államivá vált jogi hatalom érdekei szerint alakult a szellem művelésének egyik legfontosabb ágazata: a nevelés- és oktatásügy. Így az állami igényeknek megfelelően nevelték és tanították az embereket. Az állami mellett fellépett a gazdasági hatalom is: ha valaki a fennálló oktatási- és nevelési intézményekben emberi képességeit ki akarta bontakoztatni, akkor ezt csak az élethelyzetéből adódó gazdasági hatalom alapján tehette. Így azok a szellemi erők, amelyek a politikai-jogi és gazdasági életben működtek, jellegükben teljesen ennek az élet-

Salamin Ferenc: Szerencs, népház 1987.

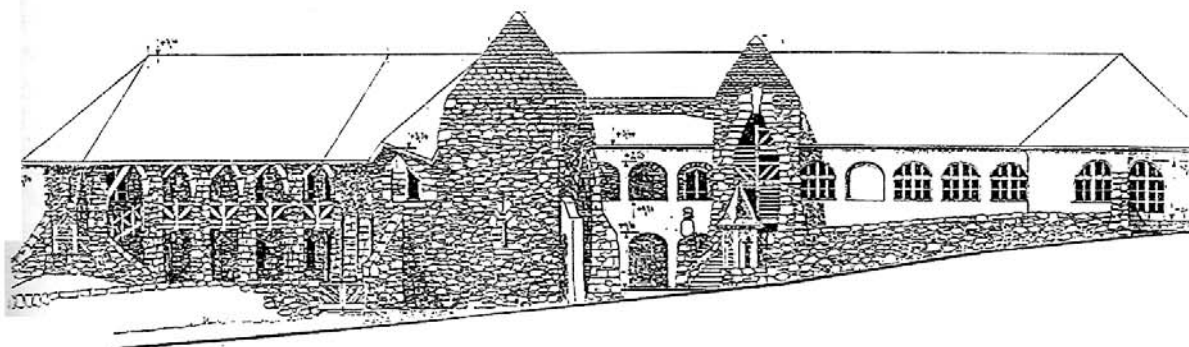
nek a lenyomatává váltak. A szabad szellemi életnek le kellett mondania arról, hogy teljesítményét az állami-politikai életben érvényesítse. A gazdasági életben is csak olyan mértékben tehetett azt, amennyiben az még az állami-politikaitól független volt. Hiszen a gazdaságon belül a tehetséget nyilvánvalóan érvényesíteni kell hagyni, mivel a termelékenység elsorvad, ha a körülmények jóvoltából hatalomra szert tett tehetésgtelen egyedül intézkedik. Ám ha a sok szocialista gondolkodó törekvése megvalósulna, és a gazdasági életet a politikai-jogi élet mintájára irányítanák, akkor a szabad szellemi élet művelése kiszorulna a nyilvánosságból. Az a szellemi élet pedig, amelyik csak a politikai-jogi és gazdasági valóságon kívül fejlődhet, életidegen lesz. Tartalmát olyan forrásokból kell merítenie, amelyek nem függnek össze eleve ezzel a valósággal, és ez a tartalom idővel olyanná alakul, mint valami életre kelt absztrakció, amelyik csak kereng a valóság körül anélkül, hogy megfelelni hatna rá.

Ilyenformán két áramlat keletkezik a szellemi életben. Az egyik a politikai-jogi és gazdasági élet napról-napra keletkező követelményeiből meríti tartalmát, és keresi az ezeknek a követelményeknek megfelelő intézményeket, de közben nem kutatja az embernek mint szellemi lénynek a szükségleteit. Külső intézményekbe kényszeríti az embereket anélkül, hogy meghallaná, mit is szól ehhez az ember belső természete. A másik belsőleg felismert és akarateszményekből indul ki. Ezeket úgy alakítja, ahogy az ember bensője megköveteli, de ezek a felismerések elmékedésből származnak, nem pedig a gyakorlati életben tapasztaltak vetületei. Ezen eszmények az igazról, jóról és szépről való elmékedésekből származnak, de nincs meg az erejük a gyakorlati élet alakítására. Gondoljunk azokra az ismeretekre, vallási eszményekre és művészi érdeklődésre, amelyeket a kereskedő, a gyáros, az állami tisztviselő gyakorlati életén kívül belsőleg megél, illetve azokra a képzetekre, amelyek a tisztviselő tevékenységében rejlnek és a könyvelésben fejeződnek ki; vagy arra, ahogyan őt a nevelés

és tanítás felkészíti hivatalára. A két szellemi irányzat között szakadék húzódik, és ezt az utóbbi időben nagyon elmélyítette az, hogy a valósághoz való viszonyban egy, a természettudományban kialakult és ott teljesen helyénvaló gondolkodásmód vált métrékkadóvá. Ez a gondolkodásmód olyan dolgok és folyamatok törvényeit akarja megismerni, amelyek az emberi tevékenység hatókörén kívül esnek. Eszerint az ember úgyszólván csak nézője annak, amit a természeti törvényekben felismer. Amikor pedig a technikában működésbe hozza a természeti törvényeket, akkor is csak olyan események elindítója, amelyeket a saját lényén kívülálló erők működtetnek. A megismerési mód, melynek segítségével így munkálkodik, különbözik az ember saját természetére vonatkozótól. Nem tár föl semmit azokról a világfolyamatokról, amelyekben az ember saját lényé gyökerezik. Ehhez a felismeréshez olyan szemléletre lenne szükség, amely egybefogja az emberen kívüli és az emberi világot.

Efféle tudásra törekszik a modern antropológiai irányultságú szellemtudomány. Teljesen elismeri a természettudományos gondolkodásmód jelentőségét az emberiség újabkori fejlődésében. Tisztában van azonban azzal, hogy amit a természettudományos megismerés közvetít, az csak a külső emberre vonatkozik. A vallásos világnézetek bölcsességét is elismeri, de tudja, hogy ezek a világnézetek az újkori fejlődésben a lélek belső ügyévé váltak, a külső élet pedig elmegy *mellettük* anélkül, hogy a világnézetek formálnák azt az emberek által.

A szellemtudomány természetesen követelményeket állít a megismerés elé. Ezekhez egyelőre nagyon kevésbé vonzódik az ember, mivel az utóbbi századokban hozzászokott ahhoz, hogy a gyakorlati élet és a belső lelki élet egymástól különválasztott terület. Ebből a megszokásból származik az a szemlélet, amely hitetlenül szegül szembe minden olyan törekvéssel, amely a szellemi belátás talaján akarja kifejteni a véleményét az élet szociális alakításáról. Nézzük meg az életidegen szellemi életből megszületett szociális

Bata Tibor: Zalaszentlászló, Takarékszövetkezet és turistaszálló 1989.

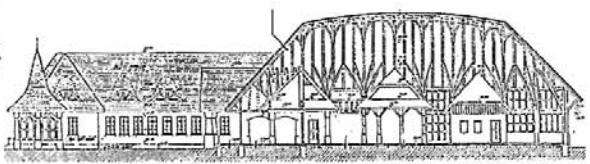
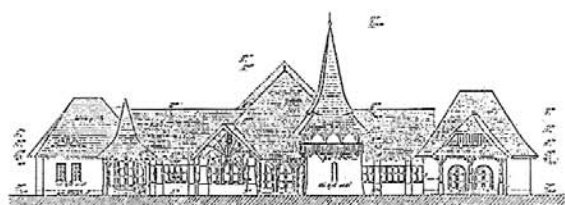
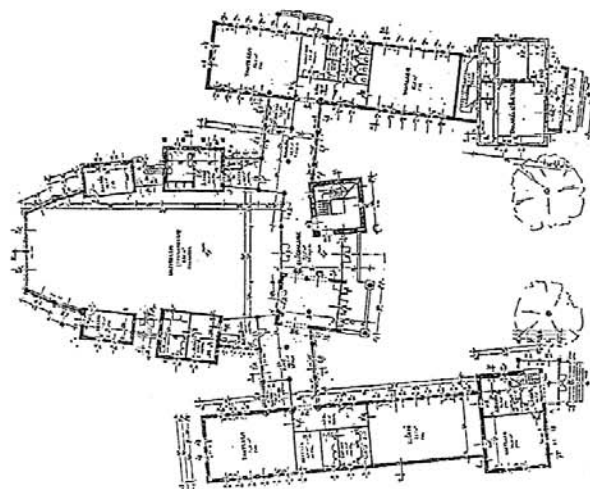
eszméket: emlékezhünk Saint Simon, Fourier és mások gondolataira. A vélemény, mely ezen eszmékről kialakult, jogos, hiszen azok nem a valóságban tapasztalt, hanem csak elgondolt megismerési irányzatokból jöttek létre. Ebből a véleményből az az általánosítás keletkezett, hogy *nincs* megfelelő szellemi módszer a gyakorlati életben megvalósítható eszmék megteremtésére. Ezen általánosítás szülte nézetek mai alakjukban többé-kevésbé Marxhoz vezethetők vissza. Képviselőik semmire sem tartják azokat az eszméket, amelyek a szociálisan kielégítő állapotok létrehozásában szerepet játszhatnak, hanem azt állítják, hogy a gazdasági fejlődésnek kell olyan eredményre vezetnie, amelyből a megfelelő állapotok kialakulnak. Azt szeretnék, hogy a gyakorlati élet menjen a maga útján, hiszen ebben a gyakorlatban az eszmék úgyszólván tehetetlenek lennének. Elvesztették a bizalmukat a szellemi élet erejében. Nem hiszik, hogy létezhet a szellemi életnek olyan fajtája, amely legyőzi az utóbbi századokban általánosan érvényre jutott életidegenséget.

Éppen effajta szellemi életre törekszik az antropozófiai irányultságú szellemtudomány. Olyan forrásokból akar meríteni, amelyek egyúttal a valóság forrásai is. A legbelső emberi természetben működő erők megegyeznek azokkal, amelyek az emberen kívüli valóságban tevékenykednek. Ezekig az erőkig a természet tudományos gondolkodásmód nem jut el, mivel értelemszerűen a külső valóságból származó tapasztalatait dolgozza fel természettörvényekké. De a vallásos világnézetek sem kapcsolódnak többé ezen erőkhöz. Elfogadják ugyan a hagyományokat, de anélkül, hogy azok gyökeréig: az emberi belsőbe hatolnának. A szellemtudomány éppen ezen gyökerekig akar hatolni. Megismerési módszereket fejleszt ki, melyek segítségével eljut az emberi belsőnek azokba a járataiba, ahol az emberföltött történet az emberben folytatódik. A szellemtudomány felismerései az emberi belsőben tapasztalt valóságot fejezik ki. Nem *kiagyalt*, hanem a valóság erőivel telített eszmékké sűrűsödnek

össze. Ezek az eszmék képesek magukban hordani a valóság erejét, amikor irányt akarnak adni a szociális akaratnak. Érthető, ha az emberek eleinte bizalmatlanok a szellemtudománnyal szemben. Ez a bizalmatlanság azonban csak addig tart, ameddig nem ismerik föl, hogy ez lényegesen különbözik az utóbbi időben kialakult, és általában egyedül lehetségesnek tartott tudományos áramlattól. Ha sikerül megbirkózniuk a különbség felismerésével, akkor többé nem fogják azt hinni, hogy a szociális tényezők gyakorlati alakításához nem kellene szociális gondolatok, hanem észre fogják venni, hogy a gyakorlatra vonatkozó gondolatok csakis olyan szellemi életből fakadhatnak, amely képes az emberlét gyökereihez hatolni. Fel fogják ismerni, hogy az utóbbi időben azért zavarodott össze a szociális helyzet, mivel az emberek olyan eszmékkal akartak a tények fölébe kerekedni, amelyekből a tények újra meg újra kiszakították magukat.

Az ember lényébe hatoló szellemi szemlélet erkölcsi értelemben is jó ösztönzésekre lel a cselekvéshez, hiszen a rosszra hajló ösztönzés éppen akkor keletkezik az emberben, amikor lényének mélységeit gondolataiban és érzéseiben elhallgattatja. A szóban forgó szellemi szemléletből keletkezett szociális gondolatok természetük szerint egyben erkölcsi eszmék is. Mivel azonban ezek nemcsak kiagyalt, hanem megélt gondolatok, megvan az erejük megragadni az akaratot és élő cselekvéssé tenni. A szociális gondolat és erkölcsi gondolat összetartozik a valódi szellemi szemléletben. Az ilyen szellemi szemléletet kifejlesztő élet *minden* tevékenységgel belső rokonságban van, még a legjelentéktelenebbel is. Ezáltal a szociális érzés, az erkölcsi ösztönzés és a gyakorlati életvitel egymásba fonódó egyetlen egységgé lesz.

Ilyen szellemi magatartás csak úgy alakulhat ki, ha teljesen független minden olyan hatalomtól, amely nem közvetlenül magából a szellemi életből származik. A szellem művelésének jogi-állami szabályozása megfosztja erejétől a szellemi életet. Ezzel szemben,

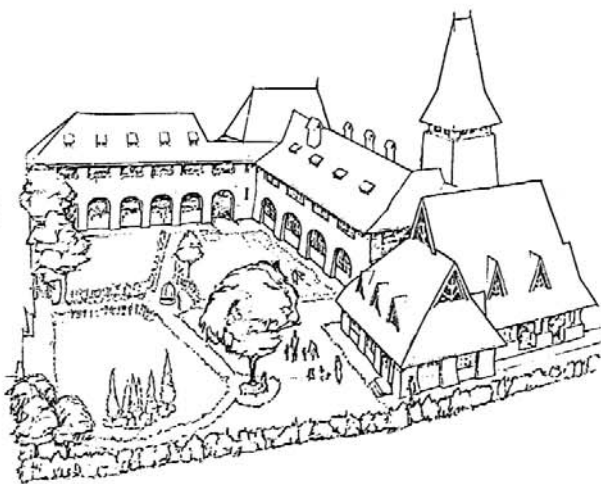
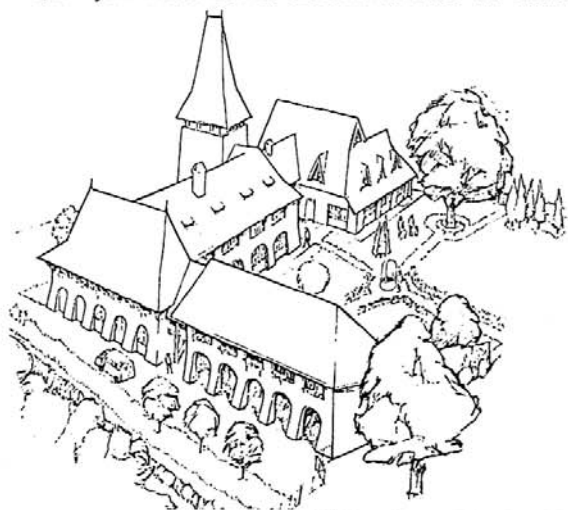
Zsigmond László: Általános Iskola és faluház, Sényő 1989.

ha a szellemi életet a benne lévő érdekekre és impulzusokra bízják, akkor az mindenre ki fog hatni, amit az ember a szociális élet területén tesz. - Újra és újra felmerül az az ellenvetés, hogy ha a szociális viselkedést erkölcsi impulzusra akarjuk építeni, akkor először teljesen meg kell változniuk az embereknek. Ám ez a feltevés nem veszi számításba, hogy egyes erkölcsi ösztönzések elcsökevényesednek az emberben, ha azokat nem a szabad szellemi életből hagyják kibontakozni, hanem olyan irányba terelik, hogy rajtuk keresztül egy politikai-jogi társadalomalakzat működtethesse megszabott szerepeit. Kétségtelen, hogy a szabad szellemi életben felnevelt és tanított ember sokat visz majd hivatásába a lényéből fakadó, rá jellemző kezdeményezésből. Nem lehet majd őt - akár egy kereket a gépbe - beleilleszteni a társadalmi hajszába. Amit azonban végülis hivatásába visz, nem kárára, hanem hasznára válik majd az egész harmóniájának. A társadalmi élet egyes területeinek történései abból következnek majd, ami a bennük tevékenykedő emberek szellemében él.

Azok az emberek, akik az ismert szellemi atmoszférából kialakult lelki közegben élhetnek, a gazdaság követelte intézményeket a szociális követelményeknek megfelelően fogják életre kelteni. Ezeket az intézményeket azonban olyan emberek nem működtethetik szociálisan, a követelményeknek megfelelően, akiknek belső természete nem egyezik meg külső tevékenységükkel. Ugyanis nem maguk az intézmények azok, amik szociálisan működhetnek, hanem a szociálisan érző emberek képesek erre az élő jogi érdekekből megalkotott jogi szervezetben és egy olyan gazdasági életben, amely szükségleteket szolgáló javakat állít elő a legcélszerűbb módon. Ha a szellemi élet szabad, és csakis az önmagában meglévő ösztönzésekkel fejlődött ki, akkor a jogi élet annál jobbá válik, minél inkább az élő szellemi tapasztalat neveli az embereket a jogi szabályozás módjának megfigyelésére. A gazdasági élet is olyan mértékben lesz gyümölcsöző, amilyen mértékben a szellemi művelés az embe-

reket erre alkalmassá teszi.

Minden, ami az emberek szociális együttműködésében intézményekben valósul meg, eredendően szándékok hordozója akarát eredménye. Csak ha az élet bonyolulttá válik - ahogy ez az utóbbi idők technikai termelési módjának hatására történt -, akkor veszti el kapcsolatát a gondolattal áthatott akarát a szociális körülményekkel. Ez utóbbiak azután a saját mechanikus úton haladnak tovább. Az ember pedig, lelki szükségleteit kielégítendő, elvont szellemi síkon keresgél. A körülmények olyanforma alakulásából, amely főként nem volt hatalma az egyén szelleméből származó akarának, jöttek létre azok az állapotok, amelyeknek a megváltoztatására törekszik a modern szociális mozgalom. Hiszen a jogi életben és a gazdasági környásban működő szellemhez nem találhatja többé az utat az egyén szellemi élete; a társadalmi rendszer olyan, hogy az egyént sem jogilag, sem gazdaságilag nem engedi kibontakozni. Aki ezt nem ismeri fel, az egyre csak kifogásolni fogja azt a szemléletet, amelyik a társadalom szervezetét a szellemi élet, a jogállam és a gazdasági körforgás önállóan kezelt területeire akarja tagolni: szerinte ily módon szétbomlik a társadalmi élet szükséges egysége. Azt kell válaszolnunk neki, hogy ez az egység önmagát bomlasztja szét azáltal, hogy saját magából akarja fenntartani magát. Hiszen a gazdasági hatalomból kifejlődő jogi élet működésével aláássa a gazdasági hatalmat, mert a gazdaságilag hátrányos helyzetűek ezt a jogot idegen testnek fogják érezni a társadalom szervezetében. Az a szellem, amely olyan jogi és gazdasági életben válik uralkodóvá, amelyben ez utóbbiak akarják szabályozni működését, az egyén lélekforrásából születő élő szellemet a gyakorlati étellel szembeni tehetetlenségre kárhoztatja. Ám ha a jogrendet önállóan a jogi tudatból alkotják meg, és a szellemből származó egyéni akarát szabad szellemi életben fejlődik ki, akkor a jogrend és a szellemi erő a gazdasági tevékenységgel összhangban fog működni. Ez csak akkor lehetséges, ha mindezek maguk alakítják ki saját létüket önálló életterületeiken.

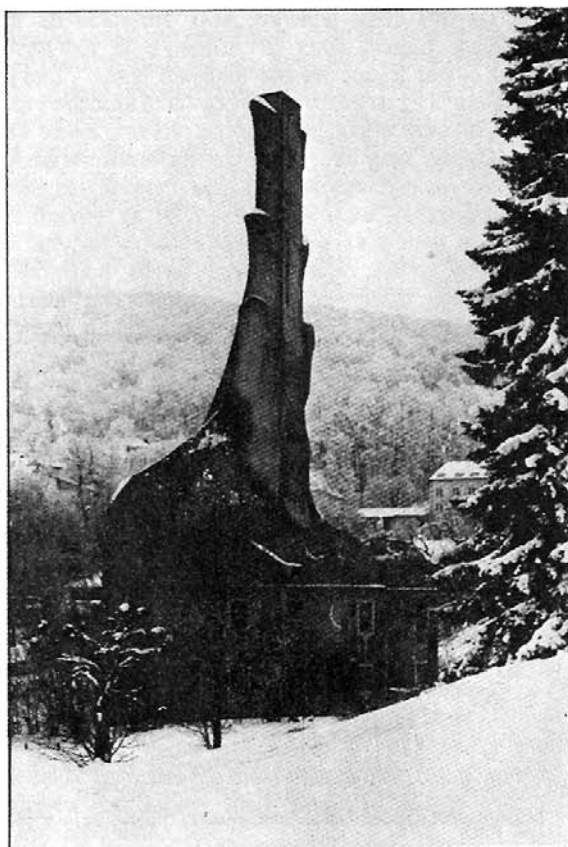

Heil Tibor: Csenger, Egészségügyi és Szociális Központ (átalakítás, bővítés) 1989.

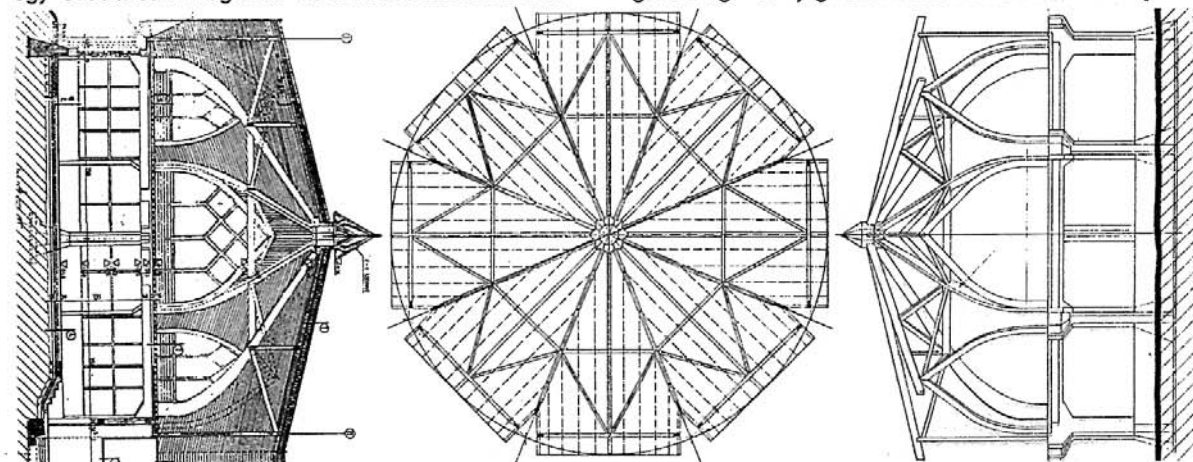
Éppen különválasztásuk folytán vonzódnak majd az egységhez, míg egy mesterséges egységben elidegenednek egymástól.

Sok szocialista gondolkodó a következő szavakkal fogja elintézni az ismertettet szemléletet: a társadalom szervezetének tagolása nem képes létrehozni a gazdaságilag kívánatos állapotokat, erre csakis egy megfelelő szervezet képes. Aki így beszél, az nem számol azzal, hogy a gazdaság szervezetében önálló akaratra képes emberek tevékenykednek. Ha azonban ezt mondjuk neki, nevetni fog, mert ezt magától értetődőnek találja. Közben pedig olyan társadalmi szervezetre gondol, ahol ezt a „magától-értetődést” mégsem veszik figyelembe. A gazdaság szervezetében olyan közösségi akaratra kell működnie, amely a benne egyesülő emberek egyéni akaratából jött létre. Ám az egyéni akaratok nem érvényesülnek, ha a közösségi akarat teljes egészében egy gazdaságot szervező eszméből származik. Akkor azonban maradtalanul kibontakoznak, ha a gazdasági területen kívül létezik olyan jogi terület, amelyben nem a gazdasági szempontok a mérvadóak, hanem csakis a jogi tudat szempontjai, és ha kettejük mellett a csupán szellemi ösztönzéseket követő szabad szellemi élet is helyet kap. Akkor majd nem olyan mechanikusan működő társadalmi rend jön létre, amelyhez nem lehet az egyéni akaratokat huzamosabb időre hozzáigazítani, hanem lehetővé válik, hogy az emberek szociális szellemű egyéni akaratukból folytonosan alakítsák a társadalmi állapotokat. A szabad szellemi életben az egyéni akarat meg fogja őrizni szociális irányultságát, az önálló jogállamban a szociális érzületű egyéni akaratokból igazságosan működő közösségi akarat fog keletkezni. Így az önálló jogrend szervezte szociális irányultságú egyéni akaratok a szociális igényeknek megfelelően fognak tevékenykedni a javakat termelő és elosztó gazdasági körforgásban.

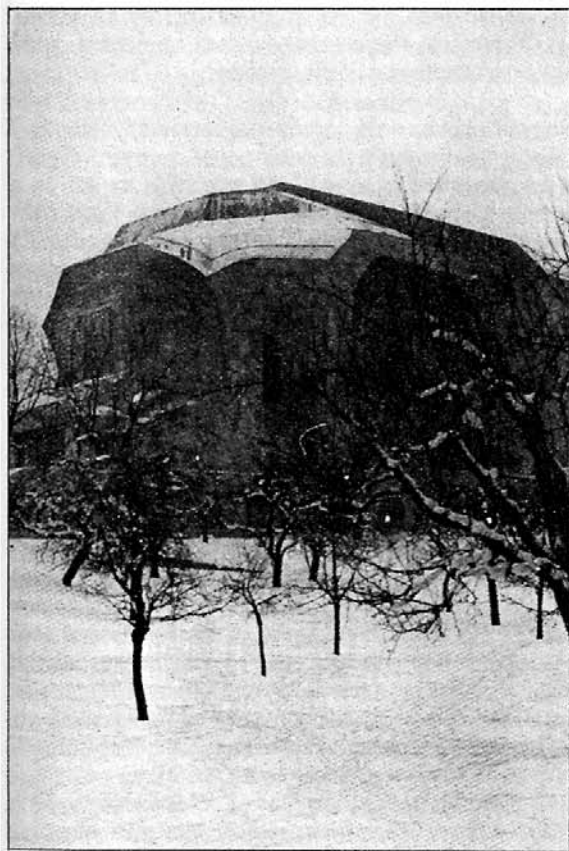
A legtöbb ember ma még nem hisz benne, hogy az egyéni akaratokból kiindulva lehetséges megalapozni egy szociálisan megfelelő társadalmi rendet. Ez érthe-

tő, hiszen a gazdasági és állami függőségben kifejldött szellemi életből nem keletkezhet ilyen hit. Az a szellemi magatartás, amely nem szabadon magából a szellem életéből, hanem valamely külső szervezettől fejlődött ki, nem tudhatja, mire képes a szellem valójában. Vezetettni akarja magát, mivel nem ismeri fel, hogyan irányíthatná magát, ha az erőt saját forrásaiból meríthetné. Azt szeretné, ha a szellem irányítása a gazdasági és jogi szervezet mellékhatásaként jönne

Egyed Tibor; Kárpáti Kálmán, Gáts András, Balázs Péter: Kaposvár, Tanítóképző, olvasóterem

létre, és nem veszi figyelembe, hogy gazdaság és jogrend csak úgy létezhet, ha áthatja őket a magamagát követő szellem.

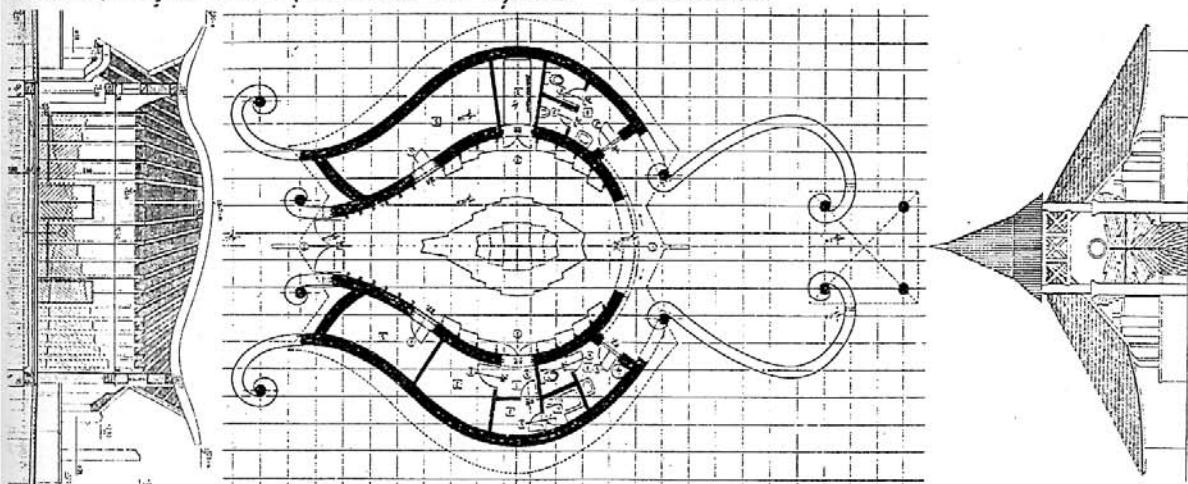
A szociális megújuláshoz nemcsak jóakaratra van szükség, hanem bátorságra is, mely szembeszegül a szellem erejében kételkedő hitetlenséggel. Ezt a bátorságot az a valódi szellemi képesség keltheti életre, amely alkalmasnak érzi magát olyan gondolatok létrehozására, melyek nem csupán a belső lelki tájékozo-

dást szolgálják, hanem keletkezésükkor már magukban hordják a gyakorlati élet kialakításának csíráit. A szellemi mélységekbe leszálló akarat oly erőssé válhat, hogy minden emberi tettben közreműködhet.

Az életben gyökerező szellemi képességen sokszor azon impulzusok összegét érti, melyekre annak van szüksége, aki a saját megszokott életpályáján mozog, és aki a szellem oldaláról a megszokottba történő bármely beavatkozást idealista zavarosságnak tart. Az imént vázolt szellemi szemléletet nem kellene összevetésztetni sem azzal az elvont szellemiséggel, amely érdekeit nem képes kiterjeszteni a gyakorlatra, sem pedig azzal a szellemi irányzattal, amelyik, ha a gyakorlati élet irányítására gondol, tulajdonképpen azonnal megtagadja a szellemet. Ez a két gondolkodásmód nem veszi észre, hogyan működik a szellem a külső élet tényeiben, ezért helytelennek érzi az ebbe a működésbe történő tudatos behatolás igényét. Pedig éppen ez az igény nemzi azt a felismerést, amely a „szociális kérdést” a helyes fényben láttatja. Ezért olyan kevésbé kielégítőek e „kérdés” jelenlegi megoldási kísérletei, hiszen sokaknak még a lehetőségük sincs megvalódi tartalmának meglátására. Úgy vélik, hogy gazdasági területen merül fel a kérdés - gazdasági intézkedéseket keresnek tehát megválaszolásukra. Azt gondolják, hogy a gazdaság átalakításában meglik a megoldást. Nem ismerik föl, hogy ezeket az átalakításokat csak olyan energiák hozhatják magukkal, amelyek az emberi természetből szabadulnak föl az önálló szellemi és jogi élet föléledésével.

Fordította: Tatai Mária

Rudolf Steiner (1861 - 1925) az antropozófiai mozgalom alapítója. Gondolatai termékenyítő impulzusokat adtak többek közt az orvostudomány, építészet, pedagógia, mezőgazdaság területeinek. Irányításával jött létre a Dornachban (Svájc) működő Szellemtudományi Főiskola, a Goetheanum.

Kovács József Gábor: Pálközi János, ravatalozó

Viszonyom a természethez

A pilisi erdők bükkösei és tölgyesei több tízezer esztendeje állnak ott, ahol ma is zöldellnek. Éppen napjainkban igazán csoda ez, amikor a maradandónak látszó is olyan illékony, amikor az improvizáció uralma szerte-fosztatja az állhatatosságot és elhessegeti a jövőért való felelősséget. - Az erdő legidősebb tanúfái 150 évesek lehetnek és a múlt reformkorában keltek ki az akkori anyafákról lehullott magvakból. Most ugyanolyan időket élünk, és a megvénült fák alatt ugyancsak megtelepedett az új generáció. Vajon megélnék ezek is újabb 150 esztendőt?

Most, amikor néhány fiatal erdész barátommal az erdőt járom, és a sok fa közül kiválogatjuk az ígéreteket, amelyeknek még 100 esztendeig a helyükön kellene maradniuk, a jövőért érzett felelősség üli meg az ember lelkét. Közben az is kísért, hogy az erdő nem csupán egymás mellett álló fák csoportja, hanem a legfejlettebb életközösség (ökoszisztéma), amelyben a fák között cserjék, a gyepek a moha és a talajszint növényei, a talajon és a talajban élő gombák, baktériumok, vírusok és moszatok, véglények, fonálférgek, atkák, hangyák, darazsak, rovarok régiója, madarak, rágcsálók, kis és nagy emlősök, növényevők és ragadozók élnek együtt egy sok ezer éves életközösségben, amelyben az egymáshoz kapcsolódás állandó mozgást kiváltó egyensúlyi helyzetben létezik.

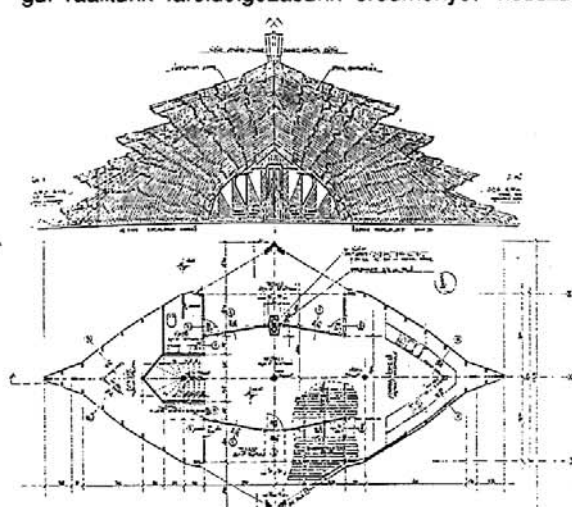
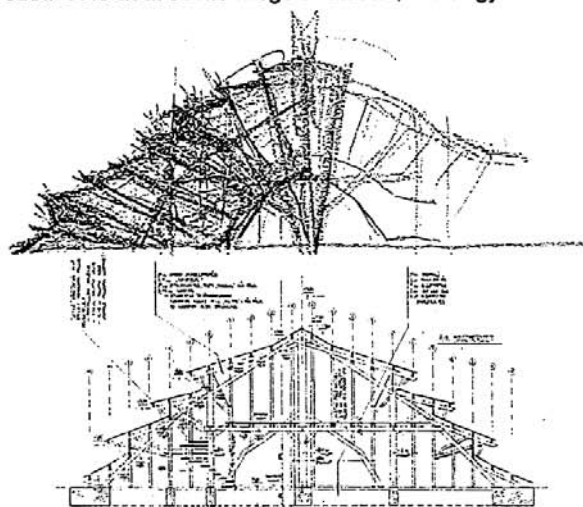
A mai civilizált társadalom ettől a csodálatos erdei életközösségtől azt kívánja, hogy legyen jövedelmező nyersanyagforrás, tömegméretű park és tájvédelmi övezet. - A feladat szinte megoldhatatlan, mert egymás-

nak ellentmondó igények fogalmazták meg az érdekeket. A remény mégis arra készíti az embert, hogy terveket készítsen a jövőt illetően.

Hogyan lehet az erdő jövedelmező nyersanyagforrás?

A magyar nyelv ugyanazt a szót használja az élő és a holt fa megjelölésére. Ezért állhat elő az a fonák helyzet, hogy a fakereskedőnek mást jelent a fa, mint a természetvédőnek. Az egyiknek a fa áru, amelyet adni-venni lehet, a másik azt kiáltja, hogy a fa a természet egy darabja, egy kis természetes oxigéngyár, portisztító és zajvédő zöld fal, ami nélkül nem élhet az ember. A latin „arbor” és „lignum”, vagy a német „der Baum” és „das Holz” szavak szabatosan elhatárolják egymástól a két különböző állapotú fát. Ettől ugyan az alapvető konfliktusok nem oldódnak meg, de azt világosan tudni lehet, hogy az „üzlet” ott kezdődik, amikor az élő fából holt fa lesz.

Mivel a jórészt sarjeredetű pilisi erdők fájának nagyobbik része gyenge minőségű, ezért egy olyan fafeldolgozóipart hoztunk létre, amely a rossz minőségű alapanyagból is képes magas értékű készterméket is előállítani. E célnak megfelelő üzemekben a felfűrészelés, darabolás, hosszoldás, ragasztás műveleteinek a végén új alapanyagként jelentkező táblákból és tömbökből olyan végtermékeket lehet előállítani, mintha a Pilis erdeiben csupa hatalmas és jóminőségű fa állna. 1967-ben egy versenytárgyaláson elnyertük az akkor épülő Budapest Szálló 3 ezer m²-nyi falburkolatának az elkészítését, amely vállalkozásnak a sikere megalapozta a pilisi fafeldolgozás jövőjét. Beléptünk ugyanis az építő- és vendéglátóipar mozgásterébe, rangos építészettel kerültünk kapcsolatba, és résztvettünk több jövévű szálloda, étterem, söröző, kultúrház belsőépítészeti munkáiban falburkolatok és berendezési tárgyak gyártásával, majd bekapcsolódtunk a budapesti temetők ravatalozóinak rekonstrukciós munkáiba, végül ráálltunk fafeldolgozásunk eredményét hosszútá-

Elder Dezső. Nagykálló, TÉKA - tábor fogadóépület 1988.

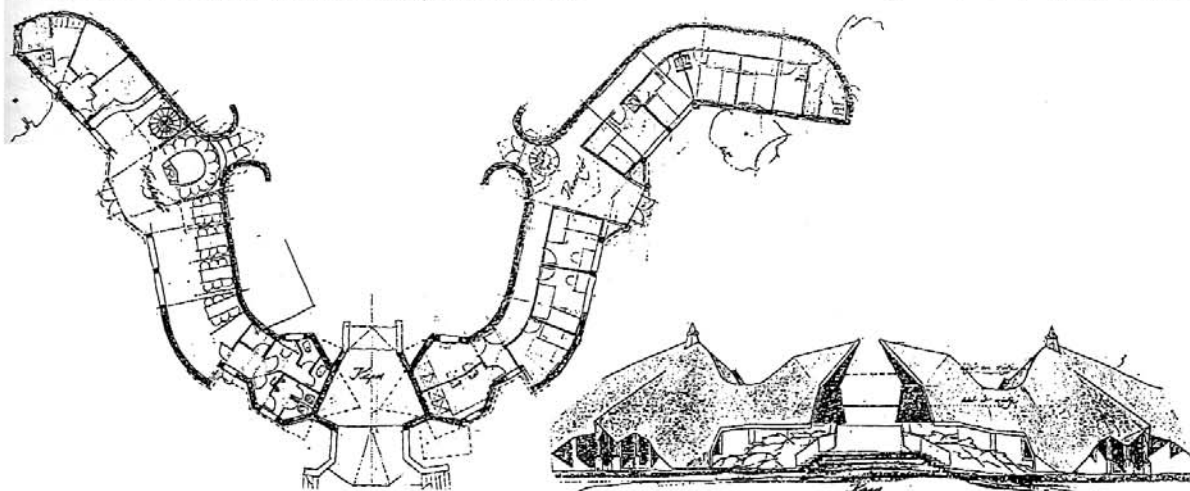
von biztosító koporsógyártás kifejlesztésére és nagybani gyártására. - Korszerű faiparunk ma már jövedelmező nyersanyagforrássá tette a pilisi erdőket, az erdei ökoszisztémák megőrzése mellett.

Hogyan lehet a Pilisi Parkerdő tömegméretű park?

Egy prognózis szerint 2000 - ben London, Páris, München és Frankfurt városokból, egyetlen verőfényes hétvégén annyi ember fog kirajzani a természetbe, ahány ember az európai népvándorlás idején a I. és V. sz.-ban összesen megmozdult. - Már a 60-as években számoltunk azzal, hogy a tömegturizmus hullámai bennünket is el fognak érni. Úgy véltük, hogy a pilisi táj fejlesztésében érdekelt valamennyi szervezet összefogásával ki lehet dolgozni egy olyan programot, amely a 66 ezer ha-nyi területen valamiféle térbeli rendet teremt, lehetővé teszi valamennyi funkció érvényesülését, gondoskodik az érintkezési felületek korrekt kapcsolatáról, és mindez együtt biztosítja a táj kiegyensúlyozott fejlődését, ill. a megjelenő értékek fennmaradását. Egyik rangos tervezőintézet vállalkozott a program elkészítésére. A különböző szakterületek: infrastruktúra, településfejlesztés, városrendezés, turizmus, szabadidőipar, műemlék-, természet- és környezetvédelem, munkaerő, energia, mezőgazdaság, erdőgazdaság, közigazgatás hozzáértő szakembereiből összeállt csapat megtervezte a Pilisi Táj Fejlesztési Programját. Az elkészült mű páratlan volt a maga nemében, és azóta sem készült hozzá hasonló.

A Program a tömegturizmus kezelését a környezetvédelem érdekeinek figyelembevételével javasolta megvalósítani. Az üdülő- és kirándulónépesség igényeit egyrészt a települések belterületein, másrészt szálláshelyek létesítésével az erdőszéleken, vízpartokhoz csatlakozó és utakra fűződő változó funkciójú fogadóállomásokon, vízparti strandokon és kulturális szórakozást nyújtó központokban vagy műemlékegyüttesekben tervezte kielégíteni. A pilisi erdők mé-

lye képviselte a csendes zónát, amely zavartalan nyugalmat kínált a természetjárás és kutatás számára. A Program megvalósításában fontos szerepet kapott Visegrádnak kirándulóközponttá történő kiépítése. Ezt a ma 1600 lelkes egykori királyi székhelyet hétvégeken 20-25 ezer kiránduló lepte el, és a túlszűfolttság szinte elviselhetetlen terhet rótt a lakosságra. - Egy országos pályázat elnyerése lehetővé tette, hogy Visegrádot és 500 ha-nyi erdős környékét magas színvonalú idegenforgalmi fogadóállomássá alakítsuk ki. Ennek során az erdészet érvényesíteni tudta a természetvédelem és a tájésztétika érdekeit, a természet és erdei környezetének harmóniáját, a létesítmények tájbaágyazását és funkcionális egymáshozkapcsolását, a fának mint építőanyagnak nagyfokú alkalmazását. Autóutakat és gyalogos sétányokat, szennyvízcsatornákat és vízvezetékrendszert, villamos- és telefonkábel- befektetést, autókempinget és jurtatábor, erdei vendégfogadót és falusi tanyát, vadóvodát, lovasiskolát, erdei termálfürdőt és sípályákat épített az erdészet egy jól összeállított terv alapján. A tervek nagy részét Makovecz Imre készítette, akivel a sors ezekben a lázastempójú időkben sodort egymás mellé. A tehetsége, a természetbegyökerező stílusérzéke, a megálmodotthoz való szilárd ragaszkodása, megalkuvás nélküli igazságkeresése, kerek egészzé tudta formálni a természetet a mesterséggel. Tudta, hogy az erdő maga a templom és az emberi alkotások csak mellékoltárok lehetnek benne. A gyermekek számára hívogató, barátságos fészkeket teremtett, mert meggyőződése, hogy amelyik gyermek jól érzi magát az erdőben, és a fűvek, a fák, az állatok jó barátai, abból emberséges felnőtt lesz. - Amikor először kigyulladt a szentjánosbogarakat idéző lámpák fénye és az öreg bükkfák alá telepített közös főzőhelyen a tábor tűz lángja vörösre festette a fából készült cserény egymáshoz simuló szárnyait, valamennyien éreztük, hogy új mesevilág született az emberek örömeire és hasznára. - Az erdészet saját kezelésbe vette azokat az erdei vendéglőket, kempingeket és léte-

T. Sziklai Judit: Szentjakab romkert, fogadóépület

sítményeket, amelyek az embereknek a természethez való kötődését felerősítik. Természetvédelmi és történelemtanító táborok szerveződtek, és az ország minden részéről érdeklődő gyermekcsoportok érkeztek. Fiatal erdészek, madarászok, régészek foglalkoztak a gyermekekkel, akiket az éjszakai vadlesek, gomba és növényismeretek, madárvédelem, madárgyűjtés, lovaglás, sziklamászás, íjászat és a játszórétek játszóeszközei a természetben való biztonságos tartózkodáshoz edzetek. -Visegrád 2 ezer éves római emlékei éppen úgy belekerültek az élményforrások közé, mint a magyar középkor visegrádi építményei. A Duna partjáról felfutnak az utak a hegyek csúcsára, ahonnan a kirándulók szeme elkalandozhat akár 100 km távolságra is, és az urbánus ember lelke kiszabadulva az utcasarkok és közlekedési lámpák korlátai közül, kinyílnak a természet szépségeinek a befogadására.

A civilizált társadalom harmadik igénye az erdővel szemben az, hogy legyen tájvédelmi övezet. - Egyértelműnek látszik, hogy a természetet leginkább az embertől kell megmenteni. Az ember valójában tudathasadásos életet él. Mi vagyunk az egyetlen állatfaj, amely a környezetéből furcsán kilógva kényelmetlenül érzi magát. Lehetséges, hogy sajátos, kettős természetünknek köszönhető mindez, lévén egyszerre biológiai és kulturális lények. Az évmilliókig tartó biológiai evolúció termékei vagyunk és ugyanakkor a kulturális evolúció is hat ránk, amelyet pedig az eredmények igen gyors, esetenként az emberi élet időtartamán belüli előrehaladás jellemez. Egyik lábunkat a biológiai evolúciós múltba vetjük meg, a másikkal óvatosan egyensúlyozunk a viharzó kulturális jelenünkben. Talán az emberi élet ezen alapvető ellentmondása rejlik a mai gondjaink hátterében. - Egyedül állunk az állatok között környezetünk szennyezésének és kifosztásának, ezáltal veszélyeztetésének a mértékével. Környezetünk leromlására az utóbbi százegynéhány év kulturális haladása tett képessé bennünket. A környezetrombolással szemben biológiailag kialakult gátlásaink nincsenek. - A jelenlegi környezeti gondjaink másik

forrása fajunk pusztuló létszáma és az ebből származó túlzásfűlttség az emberiség egyik legsúlyosabb problémája, ami szintén a biológiai és kulturális evolúció konfliktusából származik. Miután a kultúra révén beavatkozunk egy különben hatékonyan kiegyensúlyozott biológiai rendszerbe, nincs más hátra, minthogy további kulturális beavatkozásokkal megpróbáljuk visszaállítani a biológiai egyensúlyt.

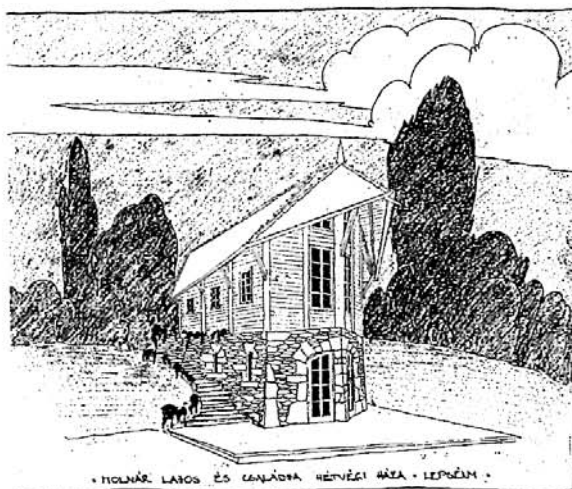
Mindenekelőtt jogi biztosítékokat kívántunk szerezni a pilisi táj értékeinek a megőrzésére. Sikert a Pilisi Tájvédelmi Körzettel nyilvánítani, amelynek rendeltetése lett:

- a./ Védje a táj jellegzetes arculatát, kedvező természeti tulajdonságait, és őrizze meg természeti értékeit.
- b./ Őrizze meg a táj kultúrtörténeti értékeit, biztosítsa a tudományos kutatómunkához szükséges természeti feltételeket, segítse elő a természeti és kultúrtörténeti értékek megismerésére irányuló ismeretterjesztést. - A legjelentősebb természeti értékek fokozottabb védelmére 6200 ha nagyságú területet szigorúan védetté nyilvánítottak. A táj kezelésével az erdészetet bízták meg.

A pilisi erdő adottságai és eredményei felkeltették a nemzetközi figyelmet és érdeklődést is. 1981-ben az UNESCO „Az ember és a bioszféra” programjának részévé vált a Pilis, amennyiben a világ 240 bioszféra rezervátumának egyikévé deklarálták. Az indokok között szerepel, hogy mintaszerűen oldotta meg egy világáros tömegeinek kulturált üdülését a természetben, fontos feladatot teljesít az ifjúság figyelmének a környezet felé való fordításában, és sikeresen oldja meg a természetszerű erdőgazdálkodás feladatait. - Úgy reméltük, hogy ez a nemzetközi kiemelés további biztosítékokat fog nyújtani a táj védettségének.

Ma a legnagyobb veszélyt a természetes ökoszisztémák felbomlása és megsemmisülése jelenti. E folyamatnak legszembetűnőbb jelei, hogy egyes növény- és állatfajok végnapjaikat élik, más állatfajok túlszaporodnak, erdeink pusztulásnak indulnak. További katasztrofális jelenség a táj rohamos elszennyeződése, aminek oka az egyes ember nemtörődősége éppen úgy, mint a gazdasági szervezetek önző, rövidtávú érdeke, amely nem törődik a cselekvéseik hosszútávú ökológiai és humán hatásaival és azok kockázatával. Végül megállíthatatlan folyamatnak tűnik a mesterséges (urbánus) ökoszisztémák terjeszkedése a tájban, ami szinte halálos gyűrűbe fogja a természetet.

A környezetvédelem mindennapi gyakorlata hasonlít a háborúk kéztusájához, amikor ember ember ellen harcol, ez esetben azért, hogy a hosszútávú ökológiai és humán érdekek érvényesüljenek a pillanatnyi, gátlástalan önérték ellenében. - Talán a kisebb-nagyobb részsikerek buzdítják az embereket arra, hogy ne adják fel a harcot, mert annak kimenetele sokszor rajtunk múlik, esetleg valamennyiünkön.

Varga Csaba: Lepsény, Hétfégy ház

Reményt keltett, hogy sikerült visszatelepíteni a hollót a Pilisbe. A múltkor figyeltem hosszan a párválasztásukkor bemutatott művészi repülőmúzeumaikat, amikor is 24 pár kavargott a ragyogó kék légtérben. - Mindenekelőtt fel kellett számolnunk azt a sok évtizedes gyakorlatot, mely foszforral mérgezett tojások ezreit helyezte ki a ragadozómadarak és a dűvadak irtására, ami mérhetetlenül aljas beavatkozás volt a természetes életközösségbe. Ezután az Állatkertből hollópárokat szereztünk és azokat lassan „visszavadtítottuk”. Ami messze meghaladja az erőnket, az a mesterséges ökoszisztémák megjelenésének és terjeszkedésének megakadályozása a tájban. Budapest létrehozta az ország legszennyezettebb levegőjű, legzajosabb, legtöbb szemetet produkáló, a Duna vizét legjobban szennyező ökoszisztémáját. Ellene nincs mentés. - A Dunai Cement Művek (DCM) 1964 óta rombolja a Börzsöny előhegyét, a Naszályt, és évente több ezer tonna cementport bocsát a levegőbe, amelyet Vác felé fú a szél. - 1981-ben megindult a Nagymaros - Visegrád vízlépcső építése, és innen közelről úgy látszott, hogy háborítatlanul halad a megvalósulás felé. Éveken keresztül csupán helyi jelentőségű vitákat folytathattunk, hogy Visegrádot és Duna-partját, ha nem is ökológiai, de legalább infrastrukturális hátrányok ne éri, csak amikor a vízlépcső léte vagy nemléte a politikai hatalom megdöntésének egyik próbakövévé vált és a dominókockák egymást lefektették, akkor csillant fel a remény, hogy a táj talán megmenekül egy új mesterséges ökoszisztéma végzetes következményeitől. - Közben a pilisi táj legértékesebb magjának a feldúlását jelentő terv készült a Prédikálószei szivattyús csúcs-erőmű megépítéséről. A terv szerint a 10 millió m³-es víztározó medence a Keserű-hegy tetejére került, amely területet a Tájvédelmi Körzet szigorúan védetté, a Bioszféra Rezervátum pedig magterületté nyilvánította. Ez a mesterséges ökoszisztéma a pilisi tájra sokkal nagyobb csapást jelentene, mint az alatta vesztelő

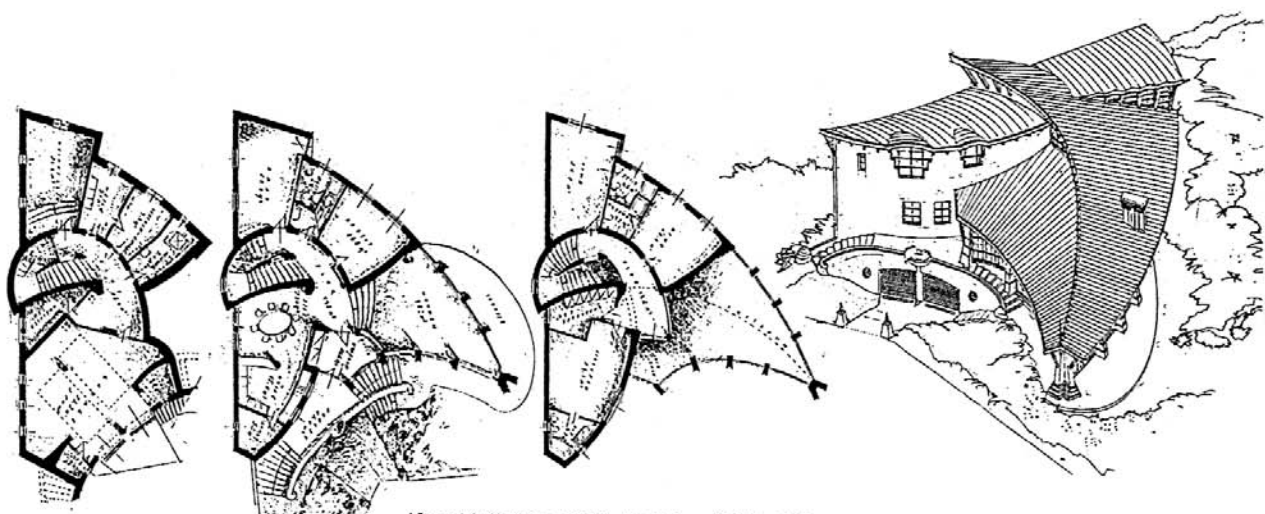
vízlépcső. Mivel ennek az ipari létesítménynek a tervét nem titkosították, ezért már kezdetől fogva elkezdett küzdelmet folytatunk a koncepció ellen. Amikor végül is nyilvánosság elé került a vita, a közvélemény nyomása lassan visszakozerésre kényszerítette az előterjesztőket. Ma úgy tűnik, hogy az egész programot - az elkészült kiviteli tervekkel együtt - levették a napirendről és a hazai villamosenergia - termelést új alapokra helyezik. - A kört bezárja a Dorogon kiépült nagy kémiai ipartelep, amely nemcsak bűzös gázokat bocsát a levegőbe, hanem mérgező hulladékot is termel, a Dorogi Szénbányák „Eocén programja” pedig a pilisi medence karsztvízkészletének a megsemmisüléséhez vezethet.

Milyen sors vár ezek után a több ezer esztendeje minden tavasszal újra kizöldülő bükköseinkre és tölgyseinkre? Az egészséges környezethez és az ép természethez való alapvető jogunkat szervesen és hatékonyan be kellene építenünk a politika, a gazdaság, az oktatásügy, a tömegtájékoztatás, a közlekedés, a közérköcs és a közműveltség struktúrájába, mert független garanciák nélkül a demokrácia önmagában hatástalan a környezetrombolással szemben. Évek fognak eltelni, amíg érvényesülnek majd a frissen született jogállamiságunknak az egész társadalmat megreformáló jótékony hatásai.

Addig alighanem beveszem magam az „Erdőanya völgyének” bükköseibe, és elüldögélve egy mohás kővön figyelem a csodálatos erdei életközösség finoman kiegyensúlyozott életét, míg újra elkezdek hinni az örökkévalóságban.

1989.január

Madas László erdőmérnök, Goethe díjas, a Pilisi Parkerdőgazdaság nyugalmazott igazgatója.

Vincze László: Aktion Poliphile, Frankfurt, családi ház. 1989.

Kertészmérnökök levele a Kós Károly Egyesülésnek

Magyarországon 1907 óta oktatják önálló diszciplínaként a kerttervezést, ehhez az ötvenes évek végétől a tájrendezési ismeretek oktatása is társult. 1963 óta a Kertészeti Főiskolán / ma Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem / önálló tantervű szakon évente átlagosan 15 táj- és kertépítész hallgatót tanítanak. A képzés koncepcióját a következőkben foglalták össze.

„... településeink és a környező táj fejlesztéséhez olyan szakemberekre van szükségünk, akik képesek alkotó módon elősegíteni, hogy a műszaki-építészeti környezetalakítás a biológiai-ökológiai követelményekkel is összhangban legyen, s ennek eredményeként a táj és településeink egészségesek, harmonikusak, esztétikusak legyenek.”

E szaktörténeti múlt ellenére csoportunk megjelenése a Kós Károly Egyesülés építészirodáiban a legnagyobb meglepődést váltotta ki, törekvéseink ismeretése pedig az úgy szükségességét belátó, de a valóra váltás lehetőségében kételkedő véleményekbe ütközött.

Hogyan lehetséges az, hogy építészeink legjava a mai napig sem vett tudomást táj- és kerttervező szakemberek létezéséről?

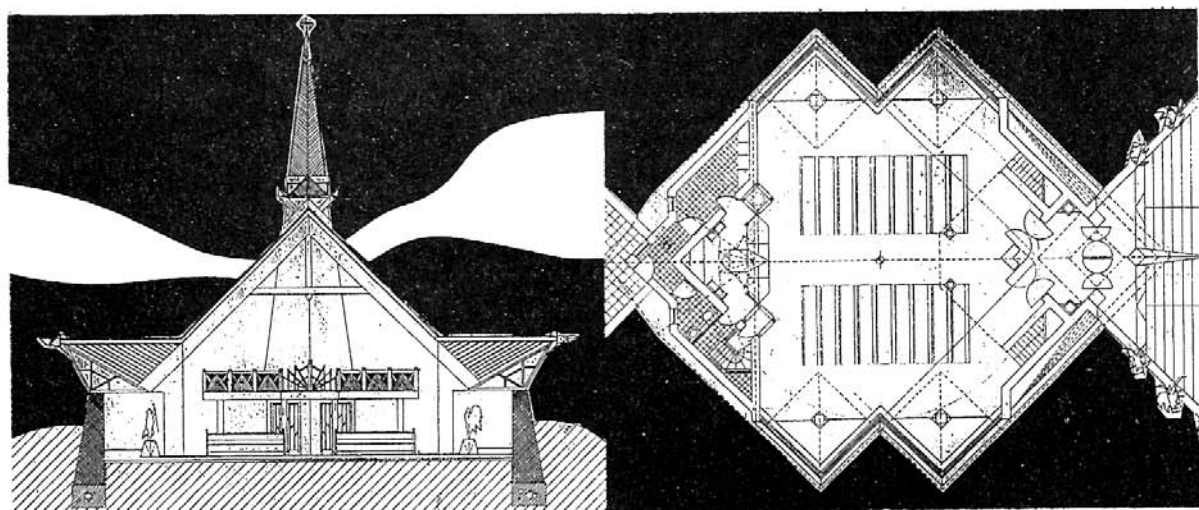
Hogyan lehetséges az, hogy az elmúlt 27 év alatt a táj- és kertépítész szakma képtelen volt magát a fenti irányelvek értelmében elismertetni?

A kérdések érdekesebbek, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a köztudatba beépült olyan homályos fogalmak, mint a „természetvédelem”, az „egészséges környezet”, az „ökológiai egyensúly” stb. könnyen felszítható társadalmi megmozdulásokban törhetnek és törnek elő.

Csoportunk úgy látja, hogy ezt a helyzetet az az úr hozta létre, amely az ember és a természet kapcsolatában keletkezett, és amely úrt a szakemberképzés - gondolati rendszeréből adódóan - nem képes áthidalni.

Az emberek mindennapjaikban olyan burkokban élnek, amelyek kiszabadítják - kiszakítják őket a természetből, és függetlenné teszik őket a vele való együttéléstől. Nem érzékelik közvetlenül a természeti erők kényszerét, és ezekkel jobbra mint egyes tettek következményeivel, vagy mint katasztrófákkal szembesülnek. Az a technikai-gazdasági működés, amely a XX. században kifejlődött, egyre intenzívebben építi le a természetet, míg működése az általános tudat, de a tudósok számára is egészében átláthatatlan, és úgy tűnik, egyre jobban kiszabadul az ember felügyelete alól.

A környezettel foglalkozó szakemberek a problémákat vagy egyes okokra vezetik vissza, vagy bonyolult rendszereket modelleznek a komplexitás igényével. Ezek egyaránt eredménytelenek, mivel a megoldási javaslatok csak a „következmények következményeit” hozzák létre. Szakembereink szemléletéből hiányzik az adott tájjal való közvetlen kapcsolat, az ítéleteket a sokra becsült objektív információk alapján okoskodják ki olyan gondolkodásmód szerint, amelyet a technikából eredő mechanikus jelleg ural. Ez az oka annak,

Kírsán András: Római katolikus templom, Marcali, tervpályázat 1989.

hogy az élő környezet problémái nem megoldódnak, de hatványozódnak látszanak.

Páldy Eszter

Pedig eredendően képesek vagyunk arra, hogy az életösszefüggéseket pusztán a jelenségei által: a természet, a fák, a növények odaadó megfigyelése alapján megértsük. Magunkban hordozzuk az érzéket a harmóniára, a diszharmónián való megütöztetésre, egy táj átélésére. Érzéseink ezirányban még alvó állapotúak, nem tulajdonítunk nagy jelentőséget a megfigyelés által nyert benyomásainknak. Gyakorlás által azonban felébredhetjük és kifejlésztethetjük látásunk tudatosságát, hogy az így nyert megfigyelések a természetben működő erők konkrét tapasztalásához vezessenek egy adott tájban.

Meggyőződésünk szerint a természettel foglalkozó emberek feladata kell legyen, hogy e képességeket fejlesszék. Az ilyen belső munka segíti csak elő, hogy a gondolkodásmód, a szemlélet valóban az élet tényeihez igazodjék, és képessé váljék az új áthidalására.

Csoportunk az életösszefüggések fenomenológiai megfigyelését egy stúdium keretében végzi, nem szeretnénk azonban megfélemlíteni a társadalmi vonatkozások, az emberi törekvésekre figyelő érzékenység kifejlésztéséről sem. Ez a tervezés a gyakorlati munka alapján lehetséges csak.

Lehetőséget szeretnénk találni erre a gyakorlásra mindenütt, ahol a Földön az emberi akarat új formák létrehozására törekszik; mindenütt, ahol a természet válaszát kéri, vagy segítő erejét hívni. Tehát ott, ahol a tervezőben felmerül a Földért való emberi felelősség gondolata.

Megismerési és szakmai törekvéseink ahhoz az elhatározáshoz vezettek, hogy a közeljövőben cégszerűen működő irodát, tervezőközösséget alapítsunk. A közös munkát a Pécselyi-medence tájrendezési pályázatának elkészítésével már 1989 tavaszán elkezdtük, és azóta a Kós Károly Egyesülés irodáinak több munkájában is részt vettünk / Falusi turizmus Somogy megyében; Fonyód, általános iskola kertje, Waldorf-iskola kertje /.

Öten közülünk az idén fejezik be egyetemi tanulmányaikat, így szeptembertől több megrendelést vállálhatunk el. Ezért kérjük az Egyesülés tagjait, gondolkozzanak el a közös munka lehetőségén.

Budapest, 1990 január 5-én.

Buella Mónika
Herczeg Ágnes
Illyés Zsuzsa
Müller Krisztina

Páldy Eszter
Pán Marian
Szucs Gábor
Vincze Attila

Örözi legyünk a fáknak

KEREK ISTENFÁNAK SZÉP TIZENKÉT ÁGA
SZÉP TIZENKÉT ÁGÁN ÖTVENKÉT VIRÁGA
ÖTVENKÉT VIRÁGÁN HÁROM ARANYALMA
AKI EZT KITALÁLJA, HULL AZ ÁLDÁS RÁJA

A Földanyának ölébe került magból először a gyökér indul lefelé a múltat megkeresni. Csak akkor lesz belőle életerős fa, ha megtalálja a múlt azon rétegét, amelyben lefelé haladva mindig új erőre talál. Ezt az erőt a törzsön át kell vinni a fényre, ahol ez az erő olyan minőséget szül, amelynek lételeme a fény és a levegő: a levelet. A levél, a lomb, a lombkorona a gyökérből nem levezethető csoda, mégsem élhet nélküle.

Én a gyökerekről fogok beszélni. A mag azonban csak lefelé növeszt gyökeret, a fény felé egészséges, sugárzó fát, amely képes virágozni és magvas gyümölcsöt teremni.

A magyar gondolkodás alapja az igen és a nem, a fény és a sötétség. A régi ember úgy gondolta, hogy a világ ura a Fény, akit a sötét Anyag megtámad, és elrabolja tőle fényének egy-egy darabját. Ezáltal nemcsak a fény halványul, hanem erőtlenedik az Anyag is, mert olyasmitt tett magáévá, ami lényegének tagadása. Az anyagba zárt fény megjelenítői ezen a Földön a növények. Minden egyes szőlőszemüvegombbba egy-egy fénydarabka, parányi Nap van bezárva, amit csak a beavatott képes, saját testén keresztül, kiszabadítani onnan: meg kell enni a szőlőt. A szőlőszület ma is nagy ünnep, de ez csak töredéke annak, amit valaha a szőlő leszedése jelentett: egyetlen szőlőszem sem mehetett kárba, s szüret után olyan játékot játszottak, ami az embernek lehetőséget adott rá, hogy egész évi bűneitől megtisztuljon /zálogkiváltás/. A szőlő, amelyet sötétbe zárnak, az alvilágba küldenek, akkor születik újjá, amikor a Világban újra megszületik a Fény, megszületik a Nap, megszületik a Megváltó, s ez az új minőség az áldozati italunkká válik. A szőlő 1870, vagyis a borászati kémia fellendülése óta nem akar ezen a földön maradni. Európában csak amerikai alanyon marad meg, s akkor is kábítani kell rézgáliccal, hogy ne vegye észre, ami a Világban történik.

A búza valóságosan megjeleníti a Napot a Földön. Akkor, amikor a legerősebb a Nap a Világban, a búzaszálnak megszakad a töve és felszáll Atyja-

hoz: a búzamező aranyba öltözik. A búzamaz az a végső tartalék, amelyben ott alszik a Nap, s amelyben ott van a Magváltó - Megváltó képe. Az Ő ereje kell ahhoz, hogy az ősszel mezítől, fedetlen fővel, némán vetett búzamaz megtagadva testiségét elrothadjon és megszűlessen az új élet. A vetést a karácsonyi abroszból mindig férfiember végezte, mert az Anyaföld megtermékenyítéséhez asszonynak nincs köze. De az asszony aratja le a búzát a Hold - sarlóval, mert a köldökzsinór elvágása, a gyermek elengedése az asszony dolga.

Azt a búzát, amin ott volt Krisztus képe, és amiben benne volt a Magváltó ereje, sohasem adták az állatnak. Ma nem az a baj, hogy kombájjal aratjuk a búzát, hanem hogy annyira túlnemesítettük, hogy a búzaszál nem tudja már megtartani a fejét. Nem tud megállni az Ég alatt, hanem elfekszik. Ebből nem lehet kívét kötni. Ez a búza valóban az állatnak való.

A búzából készült legszentebb áldozati ételünk, mindenek mértéke: a kenyér.

A kenyér a kelő Nappal született meg. A születés az asszony keze között zajlik, de a kenyér lényege, ami éleszt, élővé teszi, a kovász: Jézus ereje. Mielőtt a család fő megszegte a kenyeret, rátette Krisztus keresztjét, majd magához ölelte, és kanyarított belőle egy darabot. A Nap szállt be a szívébe, mikor evett a kenyérből. S ez a Nap az ő búzamazsívából, az ő magjából, ő mag - ából ugyanúgy szórja a sugarakat a búzamazsemén át kifelé, mint a valódi Nap.

Ma a kenyeret a kenyérgyár csinálja éjjel - nappal. A kenyér az első, amit étkezésünkben elhagyunk, mert az csupán felesleges kalória. S ha mégis eszünk belőle: megtámasztjuk az asztalon és lenyakazzuk.

Az alma a régi emberek a Világot jelentette akkor, amikor a család fő a karácsonyi asztalnál annyi felé vágta, ahányan az asztalnál ültek. Az alma húsos, leveses, piros, kerek gyümölcs, közepén az apró magvakkal. Kerekességével képes volt a Világ, hússágával a test, a bűn megjelenítésére. A leány piros almát adott annak a legénynek, akit elfogadott. Esküvőkor az ifjú pár kettévág egy almát, és megesszi.

Karácsonykor almát tesznek a mosdóvízbe és a jószágok ivóvizébe.

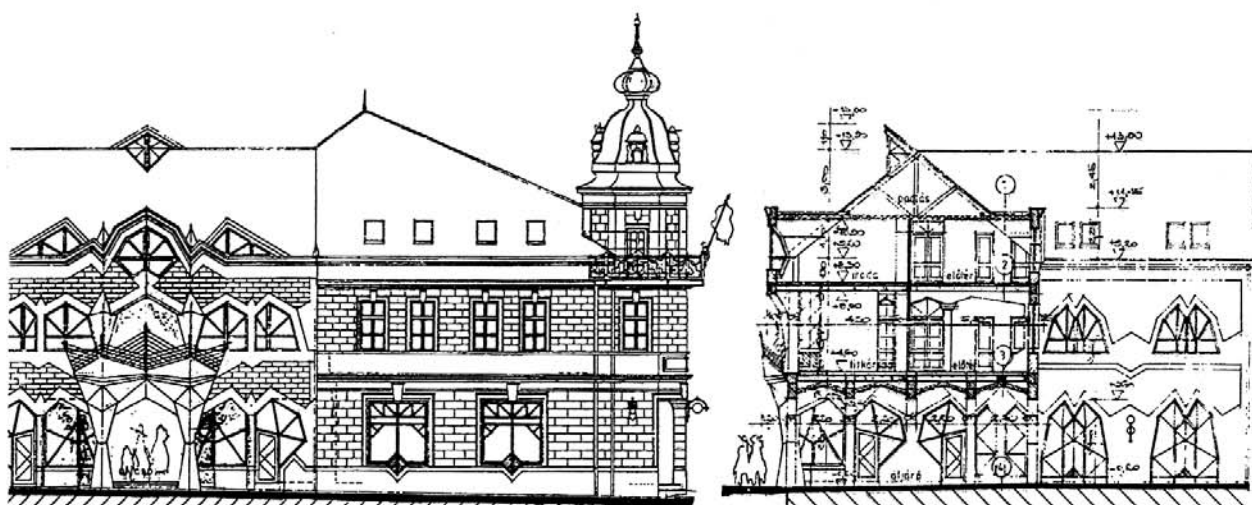
Az alma a dióval egyidőben érik, akkor, amikor a Világ megmérettetésre készülődik. Az alma bujaságával szemben a dió aszott, testetlen, pusztá mag. A dió a végső tartalék, amely bármely időre megmarad. A dió a születés és a halál jele. Az újszülöttnak az apa diófát ültet a kertbe, s a halottat a diófa koporsóba temetik. Szent Miklós almát és diót hoz, a karácsonyfára diót és almát akasztanak. A megmérettetés idején el kell döntenünk, hogy tölre a test bujaságát, vagy magunk épségét őrizzuk. Az alma lényege is a magja, nem a húsa. Az ő magja is csak úgy marad csíráképes, ha a tél folyamán elrothad róla a test, a bujaság.

A mi asszonyaink magtalanok.

Almafáinkat ma permetezés híján elviszi a lisztharmat. Diófáink megmagyarázhatatlan okból kiszáradnak.

A magyar lélek sohasem különítette el az élő és halott fát. A temetőben a fejfa valaha élő fa volt, amit lassan a holt váltott fel. Régi temetőink erdők voltak, ahol a lélekfákon megpihenhettek a jó szellemek, akik a halottat további útján vezeték. Minden egyes fa lélekfa volt tehát, ugyanaz a lélekfa, ami a menyasszonyi ládák belsején van. A leány lélekfáját csak ő láthatta, ismerhette, mikor kinyitotta a ládát. Asszonykorban a férje is megismerhette a láda nyitját, belétekinthetett a ládába, asszonya lelkébe.

A fa maga az élet, mikor az apa a gyermekének

Borbás Gábor, Kaposvár, foghíjbeépítés

ülteti, mikor tányérra, kancsóra, fejára, sőtartóra írják, mikor meghal rajta Krisztus.

A fa a világ közepe, amin fel lehet mászni az égig. Ez a fa találkozik ott a másik fával, az égi fával, a Tejúttal. A Tejút képe nekünk a Duna, a földi életfa, amely folyása szerint kétirányban hajtja a két partján lakók körtancát. Az alföldi és dunántúli embert külön világlátásra készíteti.

A fa templom. Szent helyeink a két hárs, két dió, két tölgy között álló feszületek voltak, s ma is létezik olyan falu, amely temetői templomaként egy bükkfát tisztel.

A fában benne van a fény, a nedvesség, a világosság, a sötétség. Benne van a tér, és benne van az idő. A diófában ott van a halál, az almafában a bűn, a fenyőben a férfi, a nyírben a nő. A fa az élet hármassága: a test a gyökerekben, lélek a törzsben, szellem a koronában. Test a leány kertjében májusban, lélek a megépült ház tetején, szellem karácsonykor a szobájában.

A régi magyar ember karácsonykor az örökéletű fenyőnek csak az ágát vitte be a szobájába. A fák október végén elalszanak, s csak Sebetyén napján ébrednek fel. Ebben az időben volt helye a favágásnak. A fa ekkor tisztességgel halhatott meg.

Ma nyáron is, tavasszal is vágják fát. Ezek a fák nem meghalnak, hanem elpusztulnak. Az embernek ma nem halálfélelme van, hanem a pusztulástól fél, mikor az atomról beszél. Az örökzöld fenyő, az örök sugárzás, a férfiúi minőség télen nemhogy elalszik, hanem egyedüli uralkodóvá válik a tájban. Mi akkor, amikor kivágjuk ezt a fenyőt, szobánkba visszük ugyan a jelet, de az elpusztított jelet. A régi ember ágat vitt: részt, ami megjelentette az egész fát. Nem is az a baj, hogy kivág-

juk a fenyőt, hanem hogy fogalmunk sincs, mit cselekszünk. Nem adjuk meg a tiszteletet a fenyőnek, csupán használjuk. Lassan azt is elfelejtjük, hogy Földanyánk táplálta ezt a fát, hisz csak levágva, a piacon találkozunk vele. Ne csodálkozzunk hát, ha a fenyő nem akar az emberekkel tovább élni. Fenyőerdeink kiszáradnak.

A honfoglaló magyarok a hárs, a dió, a tölgy és a szilfát tekintették szent fának.

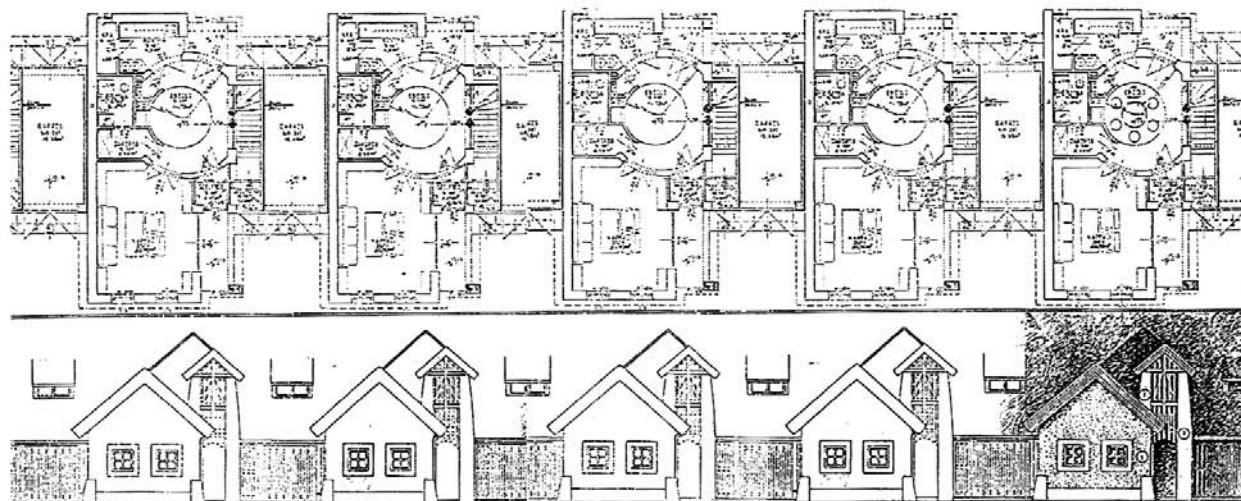
Hársfáinkat tetvek szívogatják a halálig, diófáink és tölgyerdeink kiszáradnak, a régen erdőségeket alkotott szilfákat pedig a gyógyíthatlan szilfavész viszi el. Egy tarra vágott erdőre ma hiába ültetünk csemetét. Földanyánk nincs ereje, hogy táplálja ezt a fát, a fa pedig nem tud és nem akar megkapaszkodni. Itt nem nőnek új erdők.

A kert keret, az udvar a mennyország képe. A kert az anya, a fa benne a fiú. A kert a leány, a fa a férfi, a kert a bárka, a fa az élet.

Mi szeretnénk lenni a fák őrzői. Ehhez kertre van szükségünk. Minél több kertre.

Isten segítségével 1989. október 23-án, Pécsen.

Páldy Eszter a Kertészeti Egyetem hallgatója

Engelmann Tamás: Jászberény, Kálmán utcai sorház

Ainulindale

Kezdetben volt Eru, az Egyetlen, akit Ardán Ilúvatar-nak neveznek; s először az ainukat teremtette, a szentségeseket, akik gondolatának szülöttei voltak, s vele voltak, mielőtt bármi más teremtetet volna. S ő szólt hozzájuk, dallamokat dalolt nekik; s azok énekeltek előtte, s ő boldog volt. Ám hosszú időn át mindegyikük csak egyedül énekel, vagy csupán néhányan daloltak együtt, míg a többiek hallgattak; mert mindegyikük csupán Ilúvatar elméjének azt a részét értette, amelyből származott, s a testvérek csak lassan ismerték meg egymást. Ám ahogyan hallgatták, egyre jobban megértették egymást, s összhangjuk és harmóniájuk növekedett.

S eljött a nap, amikor Ilúvatar összehívta valamennyi ainut, s fenséges dallamot dalolt nekik, amelyben sokkal és csodálatosabb dolgok bontakoztak ki, mint amilyenekről eddig szólt; s kezdetének dicsősége és végének ragyogása ámulatba ejtette az ainukat, tehát hódoltak Ilúvatar-nak, és hallgattak.

Ekkor Ilúvatar így szólt hozzájuk: „Parancsolom, hogy a dallamból, amelyet nektek daloltam, közös harmóniában Nagy Muzsikát formáljatok. S mivel föllobbantottam benneteket az Elpusztíthatatlan Lángot, valamennyien meg fogjátok mutatni hatalmatokat a dallam díszítésében, ki-ki a maga gondolataival és eszközeivel. S én ülök majd és hallgatom, és örvendek, hogy általatok csodálatos szépség kel életre a dalban.”

S ekkor az ainuk hangja - mint megannyi hárfá és fuvola, tilinkó és trombita, hegedű és orgona és számtalan szavakkal szókó kórus - nagy muzsikává kezdte formálni Ilúvatar dallamát; s a vég nélkül váltakozó, harmóniába szőtt melódiák a hallás határán túl leszálltak a mélybe és föl a magasba, s csoduláig megtöltötték mindazokat a helyeket, ahol Ilúvatar lakozott, majd a muzsika meg a muzsika visszhangja kiáradt a Semmibe, s az immár nem volt semmi. Azóta sem daloltak az ainuk ennél nagyobb muzsikát, bár úgy mondták, hogy még ennél is nagyobb muzsikát dalolnak majd az ainuk és Ilúvatar Gyermekai Ilúvatar előtt az idők végezte után. Akkor majd pontosan szólalnak meg Ilúvatar dallamai, s Valósággá válnak, mielőtt megszólalnak, mert mindenki ismerni fogja már a másikat, s Ilúvatar a titkos tűzzel életet lehel gondolataikba, mert elégedett lesz.

Ám most Ilúvatar csak ült és hallgatott, s hosszú időn át jónak találta, mert a muzsika hibátlan volt. Ám ahogyan a dallam egyre jobban kibontakozott, Melkor szívében vágy ébredt, hogy beleszöjje a saját gondolatait, amelyek nem voltak összhangban Ilúvatar dallamával; mert Melkor növelni kívánta a maga hatalmát és

dicsőségét. Az ainuk közül Melkor kapta a legnagyobb hatalmat és tudást, s részesült mindazokban az ajándékokban, amelyeket testvérei kaptak. Gyakran keregett föl egymagában távoli helyeket, az Elpusztíthatatlan Lángot kutatva, mert forró vágy égette a szívét, hogy Valósággá változtassa a maga gondolatait, és úgy hitte, hogy Ilúvatar nem gondol a Semmivel, őt pedig türelmetlenné tette annak üressége. Ám a Lángot nem találta meg, mivel az Ilúvatarral volt. De a magányban Melkorban másféle gondolatok fogantak, mint amilyenek testvéreiben. S most némely gondolatát beleszötte a muzsikába, s nyomban disszonancia keletkezett körülötte, s a közelében dalolókon csüggedés lett úrrá, gondolataik összezavarodtak, muzsikájuk megtorpant; ám néhányan Melkor dallamát kezdték követni a maguk gondolatai helyett. Melkor disszonanciája nőttön- nőtt, s a korábban hallott dallamok alamerültek a ricsajban. Ám Ilúvatar csak ült és hallgatta, míg végül úgy tetszett, mintha dühöngő vihar tombolna a trónja körül, sőtét hullámok ostromolnák egymást végtelen haraggal, amely semmiképpen nem akar csillapulni.

Ekkor Ilúvatar fölállt, s az ainuk látták, hogy mosolyog; és Ilúvatar fölemelte balját, és új dallam bontakozott ki a vihar közepette, hasonlatos és mégsem hasonlatos az előzőhöz, majd erőre kapott, s új szépségeket villantott föl. Ám Melkor disszonáns akkordjai is erősödtek, s versengtek Ilúvatar dallamával, a hangok csatája egyre hevesebb lett, mígnem több ainu kedvét vesztette, s nem dalolt tovább, s így Melkor kerekedett felül. S ekkor Ilúvatar ismét fölállt, s az ainuk látták, hogy az arca komoly; s ő fölemelte jobbát és így, egy harmadik dallam bontakozott ki a hangzavarban, amely nem hasonlított az előbbiekre. Mert kezdetben lágy volt és édes, gyöngéd hangok és finom melódiák aprócska fodra; ám nem lehetett elnyomni, s egyre erőteljesebb és mélyebb lett. S végül úgy tetszett, hogy kétféle, teljesen különböző muzsika csatázik Ilúvatar trónja előtt. Az egyik mély volt, áradó és gyönyörűsége, ám lassú és mélységes bánattal átitott: ez adta a szépségét is. A másik is elérte immár a maga tökéletességét, ám harsány volt, hiú és vég nélkül ismétlődő, a harmónia hiányzott belőle, s ezt nem pótolhatta a számtalan, csupán néhány hangot harsogó trombita zajos összecsengése. Ez a zene hangjának erejével megpróbálta elfojtani a másik muzsikát, ám az a maga ünnepélyes melódiáiba olvasztotta Melkor zenéjének legdiadalmasabb hangjait.

És a küzdelem kelles közepén, mikor Ilúvatar termei rengtek és a remegés kiáramlott a kinti csöndességbe is, Ilúvatar harmadszor is fölállt, s az arca félelmetes volt. Fölemelte mindkét kezét, és egyetlen akkordban, amely mélyebb volt az alvilágnál s magasabb a mennyboltnál, áthatóbb Ilúvatar tekinteténél, a muzsika megszakadt.

Akkor Ilúvatar így szólt: „Hatalmasak az ainuk, s közöttük is a leghatalmasabb Melkor; ám hogy megtudja,

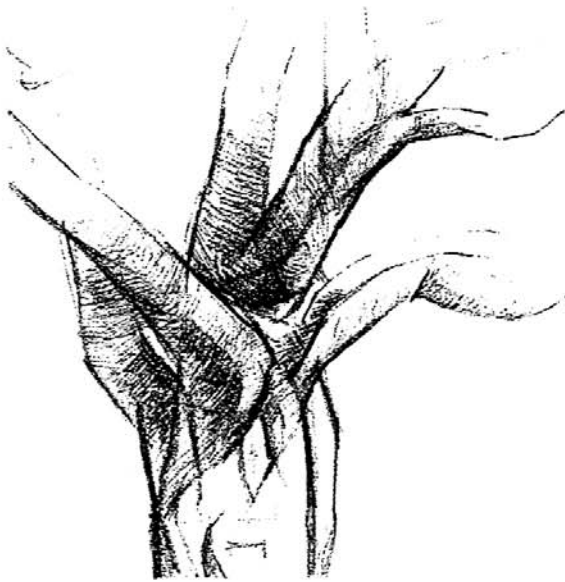
s megtudják mind az ainuk, hogy én vagyok Ilúvatar, amit daloltatok, azt megmutatom nektek, hogy lássátok, mit cselekedtetek. És te, Melkor, látni fogod, hogy nem játszatsz egyetlen olyan dallamot sem, amelynek ne bennem volna a végső forrása, s hogy ellenemre senki sem változtathatja meg a muzsikát. Mert aki ezt próbálja, csupán eszköz lesz a kezemben, hogy olyan, még csodálatosabb dolgokat teremtek, amelyenekre ő nem is gondolt."

Az ainuk félték, s még nem fogták föl Ilúvatar szavainak értelmét; ám Melkort szégyenkezés töltötte el, melyből titkos harag fakadt. Ilúvatar dicsőségben emelkedett föl trónjáról, s elhagyta az ainuk számára teremtet szépséges tereket, s az ainuk követték.

Ám amikor a Semmibe értek, Ilúvatar így szólt hozzájuk: „Nézzétek a muzsikátokat!” S látomást idézett előbük, hogy lássák, amit addig csak hallottak; s egy új világ bontakozott ki előttük a Semmiből, amely körül fogta, ám amelynek nem volt része. S amint ámulva nézték, kezdtek megérteni az új világ történetét, az új világét, amely a szemük láttára élt és növekedett. Némán figyeltek, s Ilúvatar ismét megszólalt: „Nézzétek a muzsikátokat! Ez a ti dalotok; s mindegyikötök meg fogja találni benne azt, amit hite szerint ő tervezett s adott az új világnak. S te is, Melkor, itt láthatod minden titkos gondolatodat, melyek csupán részei az egésznek, alárendeltjei az egész dicsőségének.”

Sok mindent mondott akkor még Ilúvatar az ainuknak, s mivel az ainuk emlékeznek az ő szavaira, s mind ismerik a maguk részét a muzsikában, sokat tudnak arról is, ami volt, ami van és ami lesz, s kevés maradhat rejtve előttük. Ám mégis vannak dolgok, amelyeket nem láthatnak sem magukban, sem együttesen, mert Ilúvatar minden tervét csupán ő maga ismeri, s minden korban fölbukkannak új dolgok, amelyeket nem lehet megjósolni, mert nincs gyökerük a múltban. Ezért láthattak az új világ látomásában az ainuk olyan dolgokat is, amelyekre ok nem gondoltak. Ámulva látták Ilúvatar Gyermekeinek az eljövételét s az őket váró lakhelyet, s megértették, hogy muzsikájukkal maguk is építették ezt a lakhelyet, amiről nem is sejtették, hogy más célja volna önnön szépségénél. Mert Ilúvatar egyedül teremtetette a Gyermekeket, akik a harmadik dallammal jöttek, s még nem voltak jelen Ilúvatar első dallamában, s egyetlen ainu sem vett részt a megalkotásukban. Ezért amikor az ainuk megpillantották, nyomban meg is szerették őket, hiszen mások voltak, mint ők, különös és szabadok, Ilúvatar gondolatainak új tükröképei, s általuk még többet ismerhettek meg Ilúvatar bölcsességéből, mely még az ainuk előtt is rejtve maradt.

Ilúvatar Gyermekei pedig a tündék és az emberek, az elsőszülöttek és követők. S a világ minden csodái, tágas terei és ürjei, lobogó lángjai között Ilúvatar lakhelyet választott nekik az idők mélyén, a számtalan csillag közepette. S ez a lakhely kicsiségnek tetszett azoknak, akik csupán az ainuk fönségére gondoltak, s végtelen bölcsességükre nem; mert ki kerítene

össze Arda minden mezejét egyetlen oszlop talapzatának, amely azután addig emelkedik, amíg csúcsa hegyesebb a tűnél; s ki gondol csupán a világ vége-láthatatlan tágasságával, melyet az ainuk még mindig formálnak, s az aprólékos gondnal, amellyel teszik. Ám amikor az ainuk látták a látomásban a lakhelyet s Ilúvatar ott ébredő Gyermekeit, a leghatalmasabbakat minden gondolatuk és vágyuk kezdte odavonzani. S közülük is Melkor volt az első, ahogyan kezdetben ő volt a muzsikát létrehozó ainuk legnagyobbika is. S azt hazudta, kezdetben még önmagának is, hogy azért kíván odamenni, hogy a javát szolgálja Ilúvatar Gyermekeinek, hogy féket vessen a tulajdon testén átviharzó hőségnek és hidegnek ott. Hanem valójában alá akarta vetni akarátának a tündéket és az embereket, irigylően tőlük az ajándékokat, amelyeket Ilúvatar ígért nekik; alattvalókra és szolgákra vágyott, akik uruknak nevezik, úr akart lenni a mások akarátán.

Ám a többi ainu csak nézte ezt a világ végtelenjében teremtet lakhelyet, amelyet a tündék Ardának, Földnek neveznek; s szívük örvendett a fényben, s a számtalan szín láttán boldog volt szemük; csupán a tenger tombolása nyugtalanította őket. S megfigyelték a szelet és a levegőt, s mindazt, amiből Arda készült, a vasat és a követ és az ezüstöt és az aranyat és minden mást; ám mindenek fölött a vizet vélték becsesnek. S az eldák úgy tartják, hogy a vízben él még most is az ainuk muzsikájának visszhangja, inkább mint bármi másban a Földön; s Ilúvatar sok Gyermeke még most is örök-elégedetlenül fülel a tengerre, bár maga sem tudja, mire figyel.

Részlet J. R. R. Tolkien; A szilmarilok c. regényéből, amely Gálvölgyi Judit fordításában jelenik meg a közeljövőben az Európa Kiadónál. Köszönjük az Európa Kiadónak, hogy a kéziratot rendelkezésünkre bocsátotta.

A Kós Károly szabadiskola

„Ami mi csinálunk itt és ma, az nem felekezeti és egyház, de a vallás maga; amit mi építünk, az nem világnézet, nem pártpolitika és nem üzlet, de hit és kétségbeesett reménység; amit mi élünk, az nem mulatság, nem sport, de mártírium; amiben mi bízunk, az nem a romlás, nem a tagadás, nem a halál, de a feltámadás...”

Kós Károly
1929.

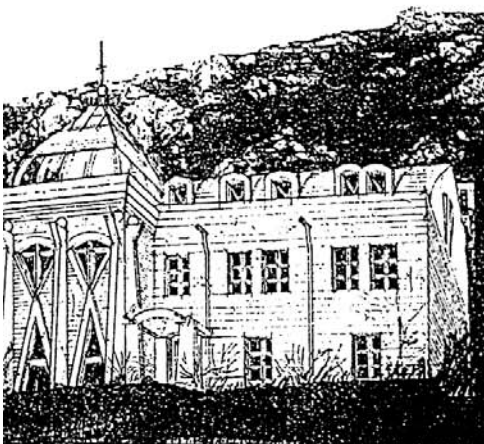
A szabadiskola megteremtésének gondolata egy világos felismerés pillanatában, a sötétség észleléséből, a hiány ránczúduló terhéből, korábbi kísérletek bukásából, az átalakulás kényszeréből; a szabad és független emberi szellem erejéből született.

A mai magyar társadalom gazdasági és politikai életének megújítására, rendezésére készül. Mind a politikai formációk, mind a gazdasági élet strukturális problémái számtalan elemzés, tanulmány, program tárgyaként szerepelnek napjaink közéletében, publikációkban és hírközlési eszközökben. Se szeri - se száma a javaslatok, ötletek, biztos vagy bizonytalan ítéletek ráncnehezede halmazának. E nagy igyekezet, erőfeszítés közepette nem került ugyanolyan mértékben az érdeklődés előterébe a magyar társadalom szellemi életének kérdése, amely pedig egyértelműen a másik, két előbb említett terület alapjául szolgál. Egyszerű gondolatmenet alapján könnyen belátható ez az állítás: bármit kívánunk tenni akár a politikai élet formá-

ciói, törvényei, a jogállamiság kiépítése, akár a gazdasági élet strukturális átalakulása, fejlesztése és működésének javítása érdekében, ezt megelőzően gondolkodni kell a teendőkön. Ha ez a gondolkodás előítéletekkel, múltunkból ráncmaradt ideológiákkal, megkövesedett maradványokkal, félelmekkel és absztrakciókkal terhes, szinte bizonyosra vehető a kudarc, amely a hasonló történelmi helyzetek tanúsága szerint sok évre - évtizedre újból visszavetheti a magyar társadalom fejlődését. E fejtegetésből nyilvánvaló, hogy a legfontosabbnak, legjelentősebbnek, a társadalom fejlődésének szempontjából kulcskérdésnek a szabad, független szellemi életet, a szabad gondolkodást tartjuk, s ugyanilyen jelentőségűnek ítéljük a szabad szellemi élet eredményeinek társadalmi közzétételét. A szabad szellemi élet az egyén, az emberi lény teremtderején, gondolkodásán, érzésén és akaratán múlik, lehetősége pedig elvileg korlátlanul adott. Nem úgy áll a dolog a társadalom számára való közzététel, a társadalomban való közvetlen hatás kérdésével. Ezt csak társadalmi eszközökkel lehet megoldani, és ezt szolgálja a szabadiskola, mint erre a célra kialakított eszköz. A szabadiskola mint szervezet nem kötődik szakmai vagy területi elvhez, igyekszik az ország egész területére és valamennyi társadalmi réteghez, csoporthoz tartozók számára a szabad emberi megismerés, kifejezőmód, véleményalkotás és a társaként működő építész - vándoriskola révén a szabad emberi tevékenység, választás és közösségformálás lehetőségeit feltárni. Mindezek a szabad és független intézményi forma megteremtése, működtetése és állandó fejlesztése által válnak lehetővé.

A szabadiskola témakörei tekintetében kísérletet teszünk az általunk legfontosabbnak ítélt eszmék ismertetésére és tanulmányozására, a magyar társadalom és történelem kérdéskörének beható és alapos feltárássá, valamint egyes, általunk különösen fontosnak tartott területek vizsgálatára.

Az alapítók többségének meggyőződése, hogy a legfontosabb és a jövő szempontjából kiindulási alap-

Sáros László: Budapest, Hegyalja úti családi ház 1989.

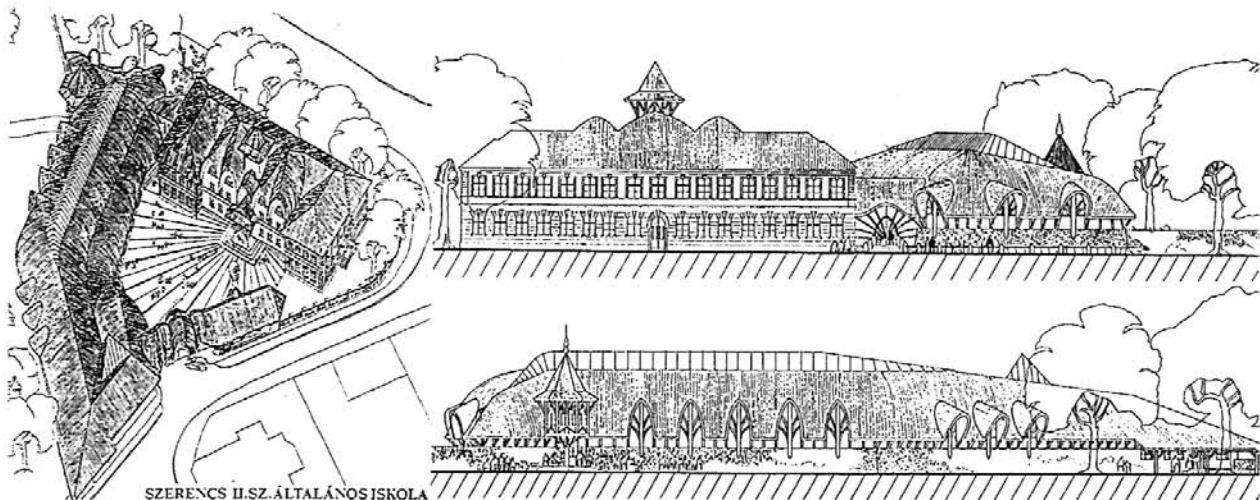
nak tekinthető eszmevilág az antropozófia által orientált szellemtudományos megismerés. Ez tekinthető a szabadiskolai programok, témakörök meghatározó eszmei alapjául. Magának a szabadiskolának a létrehozása is ennek az ismeretnek a birtokában és alapján történt. Továbbá, súlyos adósságok halmozódtak fel a magyar szellemi élet területén az elmúlt évtizedek kultúrpolitikai elméletei és gyakorlata következtében, ami azt jelenti, hogy jelentős, európai mércével mérve is kiváló magyar gondolkodók és különös szellemiséget képviselő személyek eszmevilágáról jóformán semmit sem lehet tudni, vagy ismeretük a társadalom igen szűk rétegére korlátozódik. Ezek felkutatása, rendszerezése, tanulmányozásuk lehetővé tétele a szabadiskola tevékenységének másik fontos területe. A szabadiskola központi kérdése és témaköre a magyarságkutatás, a magyar társadalom, történelem fenomenológiai kutatása és megismerése. Nyilvánvaló, hogy az önmagunk megismerésére irányuló törekvés - együtt járva a világ egészének megismerésére való igyekezettel - képezheti az ember belső világának egyedül biztos alapját, csak ez adhat kellő öntudatot, magabiztosságot, a jövő formálására való készséget. Ezt tartjuk a szabadiskola működése szempontjából legfontosabb területnek.

Időszerű és ugyancsak jelentős témakörnek tartjuk a neveléssel összefüggő kérdéskört, a jövő generációk képzésének, gyermekeink ép, egészséges gondolkodású személységgé fejlesztésének problémáját. Ezzel kapcsolatban kötelességünknek tartjuk a Rudolf Steiner által megalapított Waldorf-iskola pedagógiai felfogásának a széleskörű ismertetését. Ez a kérdés nyilvánvalóan a társadalom legszélesebb rétegeinek és a pedagógusok köreinek érdeklődésére egyaránt számot tarthat. Környezetünk alakításának, az emberi világ és a természeti világ kapcsolatának a témakörét említjük végezetül, mint amely a jelenlegi állapotban igen fontos, körültekintő elemzést és szemlé-

letalakítást kíván. Ezt a problémakört a szabadiskola vezetősége nem pusztán szakmai ismeretek halmazának tekinti, hanem az emberi törekvések és a történeti fejlődés termékének, tehát ezen a területen fontos a világos áttekintés és gondolkodás kialakítása. Mindezek a kérdések és témakörök jelentőségüknél fogva jövőnkkel állnak kapcsolatban, ezért pusztán tanulmányozások, megértések, bár fontos alap, önmagában mit sem ér. Az így kialakított szemléletnek cselekvésünk alapjává kell válnia; a megismerés és cselekvés ellentétének hangoztatása helyett a megismerésből cselekvő ember, a szabad emberi cselekvés lehetőségének megragadása a cél.

1989. szeptemberétől kezdve a szabadiskola megkezdte működését és azóta is az elhatározott program szerint él, és meglepő módon gyarapodik és növekedik. Az egyesülés tagszervezeteinek önállóan szervezett különböző előadássorozatai képezik a munka gerincét, beszámolókkal és munkajellegű feladatokkal kombinálva. Az építész-vándoriskola hallgatói számára a részvétel és a beszámoló-előadás kötelezettség, a résztvevők tágabb köre a tagszervezetek dolgozóiból és az adott településtől függően több-kevesebb, a szervezettől független érdeklődőből áll.

A szabadiskola jelenlegi állapotát tekintve csírája annak a lehetőségnek, amivé válnia kell, ha célkitűzéseinek megfelelően cselekszünk. Teljes kibontakozása záloga lehet az ország fejlődésének és Közép-Európa újjáélesztésének egyaránt. Miként hajdani előterjesztésében az alapítók, úgy jelen írásomban minden olvasónkat arra szólítok fel, hogy tehetségük, lehetőségük és akaratuk függvényében vegyenek részt a szabadiskola működésében, fejlesztésében és szellemi alapjainak növelésében. Mindenre szükség van, aki akár a legkisebb mértékben is hajlandó bármilyen részvételre, mert a feladat megköveteli minden, az ismertetett célok érdekében tenni akaró szellemi erő együttműködését.

SZERENCSE II. SZ. ÁLTALÁNOS ISKOLA

Pásztor Péter: Szerencs, II. sz. általános iskola bővítése 1989.

Kedves Barátunk!

1988. július 9-én megalakult a Kortárs Művészeti Egyesület. Alapítói különböző művészeti ágak képviselői. Célja a klasszikus és újkor kortárs művészet felújítása, események megvalósítása és kiállítások szervezése. A PME működése kitér az ország egész területére.

Az egyesület építész részlege kerekasztal találkozókat szervez. Működésében az elmélet és gyakorlat kérdéseit vitatjuk meg, elemezzük tovább a társadalmi viszonyok kialakulását. Célunk, hogy a különböző tapasztalatokból és törekvésekből közös elhatározások születessenek, melyek ha kell, az egyesület keretében kaphatnak formát. Az építész kerekasztal alternatív fórum kíván lenni a működő építész-szervezetek mellett.

A találkozókat kéthetente pénteken este rendezték beérte helyiségben.

A címe: Tölgyfa Galéria
Budapest II. Henger u. Tölgyfa u. sarkán
/Manditka földi házban/

Az első találkozó időpontjai: 1988. október 28. 18⁰⁰ - 21⁰⁰ óráig
A következők: 1988. november 11. 18⁰⁰ -
november 25. 18⁰⁰ -
december 9. 18⁰⁰ -

Az első kerekasztali javaslat témája a magistertervezés. Aki kedvet érez, hozzon magával terveket is a tárgyalásra.

Eklér Dezső
építész

KÉRJÜK ADJAD TOVÁBBI

Kedves Barátunk!

A Kortárs Művészeti Egyesület építész részlegének kerekasztali vitái jó eséllyel indultak. Az első két alkalommal a magistertervezés és a családtervezés voltak a témák. Ezen, azelőtt vita folyt, mely a családi házépítés szinte valamennyi kérdését érintette. A második alkalommal a Magyar Kiszervezési Tervezői Intézetbe bevezetés történt.

A következő téma a "Körülkötés". Lakóépítés városias környezetben. Ezen, december 9-én az "Új-konstrukтивizmus" mint alapprobléma. Várunk és várjuk javaslatokat a további programokra.

Legközelebb tehát: 1988. november 25-én pénteken 18⁰⁰ óráig
"VÁROSI HÁZ"

Kedves Barátunk!

Folytatjuk a kerekasztali vitákat. A Kortárs Művészeti Egyesület építész részlegének találkozóinak 1988. évi záró ülése, tartalmas beszélgetéseket hoztak.

Az idei első program: Petróczy Gábor előadása a negyvenes és ötvenes évek építészeti-intézményi politikájáról "Szakszerűség és/vagy politika, alkotás és/vagy pártügy".... címmel.

Téhdát:

1989. január 27-én, pénteken, 18⁰⁰
Petróczy Gábor
1989. február 10-én, pénteken, 18⁰⁰
Petróczy Gábor

Kedves Barátunk!

Folytatjuk Petróczy Gábor nagyszerű sorozatát "Szakszerűség és/vagy politika, alkotás és/vagy pártügy" címmel. Új sorozatokat is indítunk:
- Kortárs építészeti bemutatkozása
- elsőként Dévényi Sándorral /Pécs/
- Ferkei András előadása a két világ-háború közötti építészetéről

Az időpontok:

1989. február 24. péntek 18⁰⁰
Petróczy Gábor III. /1949-

1989. március 10. péntek 18⁰⁰
Dévényi Sándor
Szerves városépítés, új munkák

1989. március 17. péntek 18⁰⁰
Ferkei András I.
Nemzeti törekvések 1918-tól

MÖLGYFA
galéria

MÖLGYFA
galéria

ÉPÍTÉSZ KEREKASZTAL
MÖLGYFA
galéria

Kedves Barátunk!

Újabb sorozatot indítunk: Gerle János szándékfordulópontokról beszél. Folytatjuk a többi is, esztétikánként.

Az időpontok:

1989. április 7. péntek 18⁰⁰
Gerle János I.
Mi a boglyaképzelet?

1989. április 14. péntek 18⁰⁰
Perkei András II.
Építészeti tendenciák 1919 -
Építészeti tendenciák 1919 -
Építészeti tendenciák 1919 -

1989. április 21. péntek 18⁰⁰
Az MNDP építészcsoporthoz bemutató
/Magyar Éva Németh Katalin
Dévényi Tamás Péter Béla/

1989. április 28. péntek 18⁰⁰
Vitaest a XX. századi építészetéről
és napjainkról

1989. május 5. péntek 18⁰⁰
Petróczy Gábor IV. /1951-
Tölgyfa Galéria Budapest II. Henger u.
Tölgyfa utca sarkán

Kedves Barátunk!

Sűrű programmal zárjuk az évet:

1989. május 19. péntek 18⁰⁰
Ferkei András III. "Reformnemzedék"
- 30-as évek
+ Mátyás II. vh-úe emlékművezetés 1988. jun. 26.
videovevítés

1989. május 26. péntek 18⁰⁰
Petróczy Gábor V. "A hatvanas évek"
+ Dunsztaurósz - videofilm a gátról

1989. június 2. péntek 18⁰⁰
Bemutatók a Műterem I/1
Tómai Tamás és U. Nagy Gábor
+ Félvezető vita

Kedves Barátunk!

Két újabb programot ajánlunk:

1989. június 9. péntek 18⁰⁰ Tölgyfa Galéria
Beszélgetés a pályakezdés ügyéről
Lente András, Heppes Miklós és
Helyes Gábor építészeti vezetésével
- Újinterjúk a pályakezdésről és a negyvenes generációról
- Pályakezdők és a negyvenes generáció
- Legyen-e Szabad Építész Kör?

1989. június 15. csütörtök
Hinrich Baller nyugat-berlini építész
előadása Veszprémben, a magyarországi
Erdei Művelődési Házban.
Oda- és visszautazás bérelt hajón. In-
dulás dé. 10⁰⁰-kor a vigadó téri hajóáll-
omról. Visszatérés este 20⁰⁰-kor.
Helyek korlátozott számban igényelhetők
a MAXONÁ-ban. /telefon: 423-789/

Kedves Barátunk!

Folytatjuk a "Tölgyfát". Az előadások, viták mellett
esztétikánként műhelykiállításokat nyitunk.

A műsor:

1988. október 6. péntek 18⁰⁰
Selymes Sándor
Anglia építészete I. Ókor
Vincze László
kiállítása

1988. október 13. péntek 18⁰⁰
Nagy Tamás
Amerika, Amerika - vetítés
Salamon Ferenc
kiállítása

1988. október 20. péntek 18⁰⁰
Balázs János, Dévényi Tamás,
Mónus János
Világkiállítás - Nemzeti -
pályázati morál - nemzeti arculat?

1988. október 27. péntek 18⁰⁰
Gerle János
Nyugati Kalandorok - diashow
Eklér Dezső
kiállítása

1988. november 3. péntek 18⁰⁰
Makovecz Inre
Egyszerűség és alkotás
Károlyi Sándor
kiállítása

1988. november 10. péntek 18⁰⁰
Selymes Sándor
Anglia építészete II. Ókor
Károlyi Sándor
terjedő programjai

1988. november 17. péntek 18⁰⁰
Szekér György
Képzőművészeti boltok Európában
és a magyar képzőművészet
Ferencsik István
kiállítása

1988. november 24. péntek 18⁰⁰
Jánaki István
Két szöveg - felolvasás vetítéssel

1988. december 1. péntek 18⁰⁰
Gerle János
Európai Kalandorok II.
diadálután
Reinhold Péter
kiállítása

1988. december 8. péntek 18⁰⁰
Schneller István
A "megelő" tér - a város tere

1988. december 15. péntek 18⁰⁰
Petróczy Gábor - Eklér Dezső
A dolgok állása - a magyar
építészeti szellemi állapotokról
Makovecz Inre
kiállítása

1989. február 2. péntek 18⁰⁰
A dolgok állása II.
Petróczy-Gerle vita folytatása
Kőszeghy Attila
kiállítása

1989. február 9. péntek 18⁰⁰
Kőszeghy Attila
Világimperiálisok

1989. február 16. péntek 18⁰⁰
Nagy Zoltán - Székely György
Birodalmi építészeti
Dorós Gábor
kiállítása

1989. február 23. péntek 18⁰⁰
Bodor Ferenc
Magyar snassz

1989. március 2. péntek 18⁰⁰
Mogyorósi Tamás
A falu jövője - tiszta forrásból
Borza Endre
kiállítása

1989. március 9. péntek 18⁰⁰
Almási Árpád - Tunnádi Zoltán
Veszprémi táborok 1981-89

1989. március 16. péntek 18⁰⁰
Kempis Miklós
Kalandorok Európában
Szalai Tibor
kiállítása

1989. március 23. péntek 18⁰⁰
Gerle János
Európai Kalandorok III.
diadálután

1989. március 30. péntek 18⁰⁰
Hajdú István - Székely György
Hajdú ujj - építészeti
kritikáinkról
Nagy Ervin
kiállítása

Cím: Tölgyfa Galéria Budapest II. Henger u.
Tölgyfa utca sarkán
údv. Eklér Dezső

Az alapítvány 1989. december 21-én jött létre Szombathelyen azzal a céllal, hogy a volt szovjet lakotanya déli részén autonóm – pártoktól független – alap-, közép- és felsőfokú iskolát létesítsen.

Az iskola diákjainak olyan képesség és hajlam szerint differenciált képzést kíván nyújtani, amelynek eredményeképpen ön- és nemzetazonossági tudatuk az egyetemes magyarság, s így az európaiság és az ember(i)ség szolgálatában találja meg önmegvalósítását – a változatosság és az egyenlőség elve szerint.

Az iskola szellemisége az alapvető humán, ökológiai és közgazdasági-jogi értékek összhangjára épül. Gazdasági, szervezeti, oktatási-nevelési tevékenységében tiszteletben tartja az okosság, a kockázatvállalás és az értékrend erkölcsi törvényét.

Az iskola alap- és középfoka a 10. osztály után idegen nyelv-tudással és általános műveltséget bizonyító kísérlettel szaknunkás-, ill. a 12. osztályt lezáró felvételi értékű érettségivel humán, természettudományos és közgazdász-jogász értelmiség képzését kívánja megalapozni.

Felsőfokon olyan közgazdász-jogászok képzését tervezi, akik képesek – a 40 éves lemaradás után – a társadalmi

szerkezet radikális átalakítását az európai gazdasági mechanizmusok törvényeinek és terminológiájának, valamint idegen nyelveknek az aktív ismeretében előmozdítani.

Az alapítvány nyitott.

Határokon belül és kívül bármely magyar vagy külföldi természetes vagy jogi személy csatlakozhatik hozzá, amennyiben magáévá teszi céljait s azok megvalósulását is hajlandó elősegíteni.

A csatlakozók nem válnak a csatlakozás tényével alapítókká. Csatlakozásuk esetén a felajánlott feltételek elfogadásáról a Kuratórium dönt. Mivel az iskola a hátrányos helyzetű tehetségnek – a határokon belül és kívül – külön keretet szándékszik biztosítani, komoly szellemi-anyagi segítséget várunk az államhatárokon túl élő magyarságtól is.

A hazai adományok az adóalapból levonhatók.

Szombathely, 1990. Vízkereszt napján

APÁCZAI CSERE JÁNOS ALAPÍTVÁNY

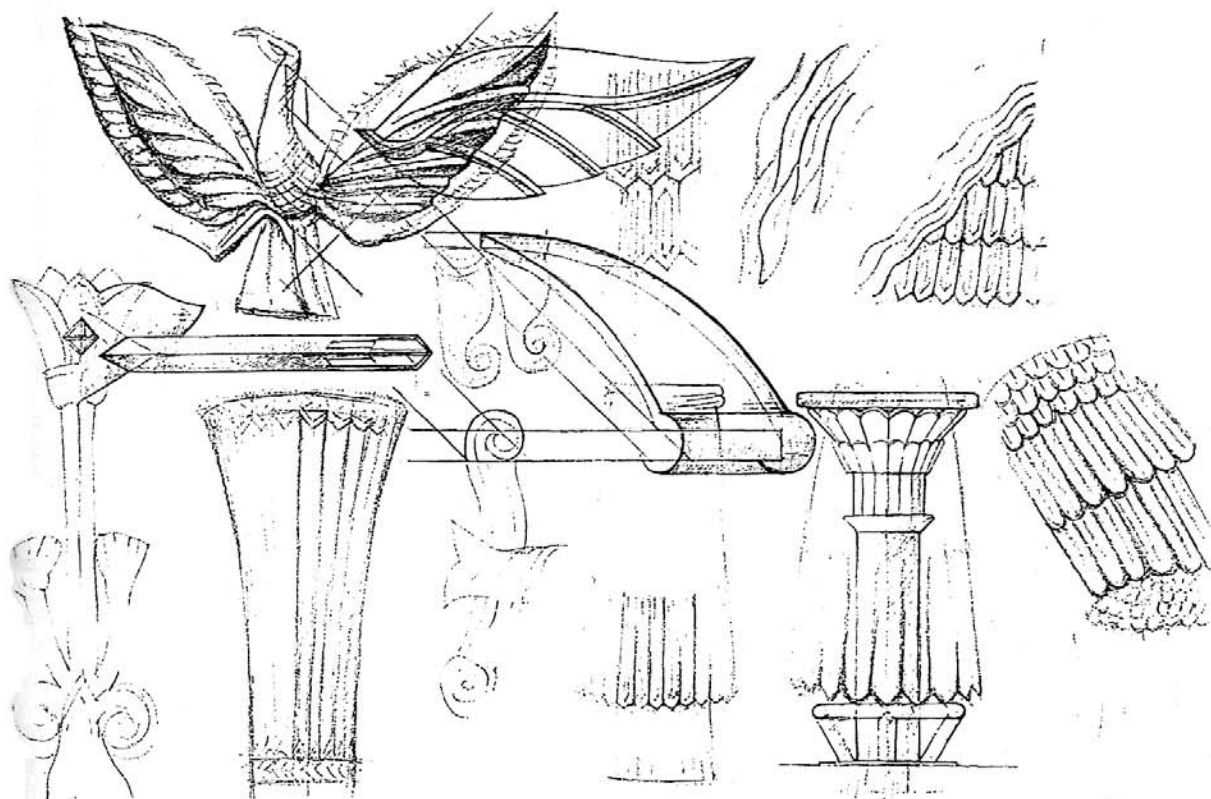
Szombathely, 9701

Postafiók: 373

Telefon: 94-13-407

Csekk számszáma: MHB RT. 470-88885

470-00055-0012

Blanche Göttinger

Tanulmányváz a belvárosi Szent-Benedek-templomról 1971

Kós Károly levele

Bábolnay Józsefhez

Kedves Józsi Barátom!

Itt fekszik előttem 1974. XII. 10.-én írt leveled, valamint 1974. XII. 21.-én / Mazatlan /, 1975 V. 20.-án / Tunis /, 1975. VI. 7.-én / Alaska / és utolsónál 1976. XII. 26.-án / Hollywood / -ből küldött képeslapjaid, ill. üdvözlőleveled. Most újraolvastam mindeniket, és kissé szégyellem, hogy bár mindeniket megőriztem és számontartom, egyikre sem válaszoltam. Pedig nem egyszer nekifogtam, mert valahogy úgy éreztem, hogy még 1974-ben írt hosszú válaszevelemben elfogódottan ítélt meg a Te életutadat, s ezzel szemben a magamét ugyan-csak túlságosan elfogultan állítottam szembe a Tiédde.

Nem gondoltam akkor arra, amiben pedig hittel hiszek: a praedestinációban; abban, hogy az ember a maga életútját nem maga dönti el, hanem a Sors, mely Számodra azt az utat rendelte, amelyet befutottál és számomra azt, amelyet én futottam be. Nekem tehát nem volt jogom a Sors rendelkezésével szemben ítélkezni. Ezt beláttam már régen és nagyon megbántam, hogy azt a leveletem úgy írtam meg, ahogy nem lett volna szabad megírom.

De a Te leveled eszembe juttatta akkor, hogy nekem is 2 unokaöcsém futott ki 1945-ben szülőföldjéről nyugatra. S azokat sem kergette ki senki és semmi, csupán futottak a többi száz és ezer megijedt futóval együtt szülőházájukból az idegenbe. Mind a ketten fiatalok voltak. Egyikük - a mérnök - Kanadába és ott ma egy gyárban főmérnök, házat épített magának, autója van és egy fia. De ez a fia már egy szót sem tud magyarul. A másik öcsém - az orvos - néhány évi európai kóborlása után az Egyesült Államokban telepedett meg. Ott ma egy kisváros kórházának vezetőorvosa és praxisa is van. Ez is házat tudott építeni magának, 2 autója és 2 fia is van. De ezek egyike sem tud egy árva szót sem magyarul.

És egykori kolozsvári és erdélyi barátaim, jó ismerőseim közül többen is futottak ki féltükben nyugatra. Nemcsak fiatalok, de idősebb, családos emberek is / még Ausztráliába is jutott belőlük /. És ha voltak is néhányan, akik ott boldogultak, de nagyrészüket megörölte és nyomtalanul elnyelte a Nyugat irgalmatlan embersüllyesztője.

S lásd, Kedves Józsi Barátom, ez a magyar seb szakadt fel bennem és ez a fájdalom diktálta velem azt az én két éve Neked írt hosszú és keserű tartalmú leveletem. Emlékezetem szerint abban az egykori levelemben sokmindent megírtam egykori magamról, de semmit mai magamról. Ezt pótolom most ki.

Azt már tudom, hogy negyedik éve a Rákóczi út 42. szám alatt van az otthonom az én édes jó leányomék kertés házában, melyet egy élet munkájával vásároltak meg ezelőtti másfél évtizeddel. Öcska ház volt - legalább 100 éves - a hegyoldalas kert alján, melyet egykori gazdája az ucca vonaláról jóval magasabbra épített volt. Ezt aztán hosszú évek során restaurálták, alakították, toldották, felszerelték és berendezték úgy, hogy összkomfortos és aránylag jóképű kényelmes lakóház lett belőle azzal is számolva, hogy a feleségemmel együtt mi is megkapjuk benne a magunk öregkori, utolsó családi otthonát.

A Sors aztán úgy rendelkezett, hogy mire 1973 tavaszára beköltözhetővé lett a ház, annak az esztendőnek január 2 - od napján meghalt az én áldott emlékü feleségem, mindig hűséges élet és munkatársam, úgy hogy csak én egyedül kaptam meg abban a kettőnknek szánt 2 szobát: egy kis dolgozó és egy tágas fogadó - háló szobát. / . . . /

A ház mögött a hegyoldalon a 1/2 holdas gyümölcsöskert nyúlik felfelé a Fellegrvár alatti Kigyó uccáig, tavasztól őszig virágzó, illetve termő gyümölcsfákkal s bokrokkal, tarkavirágos zöld gyeppel, éneklő madarakkal, tiszta levegővel és - csenddel. S ha innen, a kert felső végéből balfelé pillantok le ifjúságom városára, a főtéri templom tornyán akad meg a szemem, aztán megkeresi mögötte a Farkas uccai kálvinista templomot, és mellette az egykori kedves kollégiumot, majd a Házsongárdi temetőt látja és felette a Feleki hegyet a Torda felé reá kapaszkodó kanyargó útjával.

S ha jobbra nézek, ott a gyulai és bihari havasokat látom és alattuk keresi emlékezetem az egykori Kalotaszegi világot, ahol férfikorom legnehezebb, de legtermékenyebb és legboldogabb évtizedeit éltem. . .

Egyszóval itt élek negyedik éve már jó egyetértésben és szeretetben a szűkebb családommal, mely tagjaiban pontosan négy generációt képvisel: két dédunokám / a második pontosan tavalyi születésem napján született /, azok szüleit / Enikő unokámat és derék férjét; mindketten liceumi tanárok /, a nagyszülőket / Zsófia leányomat és vejemet: a drámai színészsnőt és a piktort / és végül a dédapámat: jó magamat.

Családom többi tagjai: fiaim, gyermekeikkel és unokáikkal mind Kolozsvárról telepedtek meg. Mindeniküknek van u. n. öröklakása. Bandi fiannak ezenkívül még egy kertje is / hozzánk közel /, amelyben megépítette a maga szobrászműtermét együtt egy lakószobával.

S amikor ez a nagy család egy-egy szép tavaszi, nyári, vagy őszi délutánon egészében összetalálkozik a Rákóczi úti kertünkben, az számomra akkora boldogság, aminél nagyobb az Élet nem igen adhat életében öreg halandó emberfiának.

De ennek az én szinte kivételesen szép és nyugodt öregkoromnak mégis van egy állandó lélekgyötrő és gyógyíthatatlanul fájdalmas szépséghibája, melyet helyettem hadd mondja el Áprily Lajosnak halála előtt egy évvel született verse:

Kedves Józsi Barátom!

Te feladted előttem 1974. XI

októbert 1974. XII. 21-én (110

(Tunisi), 1976. VI. 7-én (Alaska

(Hollywood) - bár külföldi le

teid. Most igazán biztosan min

tem, hogy bár mindent át

com, egyszer sem világotlan

fojtam, most világhozzá

blatit hordó világgal

tem meg a Te életet.

És megismered a világot

és a Földdel.

Nem gondoltam arra, amikor

hírd: a praxistársaság; abban, hogy

maga életét nem maga dönti el, hanem a Sors,

mely fűzött az életet rendelle, amelyet be

fűzött és az életet, amelyet én fűztem be.

Nem tehát nem volt jogom a Sors rendeltetésén

vel nemben itélkezni, és beláttam már nagyon és

naagyon meggyőzően, hogy az a levelem, amelyet

meg, ahogy nem lett volna rárd megírnom.

De a Te leveled enamba jött attól, hogy

velem is 2. korszak és a fűzött 1945-ben a föld

járt nyugatra. S most sem kéri ki senki és sem

mi, éppen fűzött a többi már és ez megijedt fu

"Izmunk lazult, fogatkozunk erőben,
s közelről int a vég fenyegetően.

Mégis: az a szörnyen kibíratatlan,
hogy annyi kedves fő a föld alatt van."

Igaz! Tavaly halt meg utolsó kollégiumbeli osztálytár-
társam. Műegyetemi évtársaim közül egy sem él már.
És az a sok jóbarát, hűséges bajtárs, munkatárs, aki
előbb vagy utóbb, de mind - mind kihullott mellőlem,
életemből mindörökre, és én itt maradtam egyedül,
társatlanul, s a mai generációnak maholnap értelmetle-
nül, mint azok az elhagyott utak mentén még itt - ott
álló, de elmúlásra ítélt, korhadó fájú Krisztuskeresztek,
melyeknek immár semmi értelmük sincsen...

Igen! Ezt nehéz kibírni, tudom, de muszáj, mert
így rendelte számomra a Sors, s ez ellen nincsen
apelláta...

Kedves Józsi Barátom! Ezzel én beszámoltam Ne-
ked az én mai életemmel, emberi életemnek ezzel az
utolsó szakaszával és szeretném, ha cserében Te is
beszámolnál nekem a Te mai családi életeddel:

S ezzel Mindnyájútoknak boldog új esztendőt és
mindenekfelett jó egészséget kívánva a régi barátság-
gal és szeretettel ölel

Kós Károly

Kolozsvár, 1977. jan. 25.

KÁROLY KÖS EGYESÜLET

Országépítő. Építésket-környezet-társadalom. A Kös Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kös Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár Dózsa György út 21. Szerkesztőség: Makóna Építéskiroda, cím: 1075 Budapest, VIII. ker. Rumbach Sebestyén u. 15. Kiadói: Kálai Nyomdában. Gondozza az Egerek Kádai Rt., Kálacseregben.

